

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ERMENİSTAN-AZERBAYCAN, DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ
SÜRECİNE ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Vugar TARVERDİYEV

AĞUSTOS-2021

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ERMENİSTAN-AZERBAYCAN, DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ
SÜRECİNE ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Vugar TARVERDİYEV

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Erol KALKAN

AĞUSTOS-2021

TRABZON

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Vugar TARVERDİYEV
06.08.2021

ÖNSÖZ

Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu Kafkasya Bölgesi'nde çatışmaya neden olmuş, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun bölge ülkelerinin gelişimini zorlaştıran bir etken olarak kalmamış aynı zamanda bölgesel güvenliğe tehdit oluşturarak üçüncü taraf devletleri içine çekmiştir. Bu nedenle bölgeye komşu olan güçlü devletler sorunun çözüme kavuşturulması ve kendi çıkarlarını sağlamak adına birçok politikalar izlemiş ve arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur.

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun bölge ülkelerine, özellikle Azerbaycan'a olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır. Özellikle güvenlik, ekonomi, toplumsal refah açısından Azerbaycan'ın gelişimini engelleyen ya da yavaşlatan en büyük etken olarak Karabağ sorunu gözükmektedir. Çünkü, bu çatışma nedeniyle hem mülteci ve sığınmacı sorunu ortaya çıkmış hem de bölgesel ticaret ilişkileri zarar görmüştür. Bu doğrultuda Dağlık Karabağ sorunda üçüncü tarafların rolünü, özellikle Türkiye'nin sorunun çözümüne etkisini araştırmak önem taşımaktadır.

Bu Çalışma'nın amacı, üçüncü taraf devletlerin Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümü sürecinde tutum ve etkilerini araştırmak, özellikle Türkiye'nin çözüm sürecindeki rolünü incelemektir. Bu Çalışma'da amaca ulaşılması açısından çatışmanın arka planının incelenmesine ve tarihi süreç olarak ele alınmasına yer verilmiştir. Aynı zamanda üçüncü taraf devletlerin, özellikle Türkiye'nin etkisinin araştırılması için Dağlık Karabağ sorununun savaşa dönüşme süreci incelenmiştir.

Bu Çalışma'nın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Erol KALKAN'a teşekkür ederim.

Ağustos, 2021

Vugar TARVERDİYEV

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. METEDOLOJİ.....	3-7
1.1. Araştırmanın Konusu	3
1.2. Çalışmanın Amacı.....	4
1.3. Çalışmanın Önemi.....	4
1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları.....	5
1.5. Araştırmanın Yöntemi.....	6
1.6. Çalışmanın İçeriği	7

İKİNCİ BÖLÜM

2. TEORİK ÇERÇEVE: KLASİK REALİZM VE ULUSLARARASI ANLAŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜM YÖNTEMLERİNE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR	8-17
2.1. Klasik Realizm.....	8
2.2. Çatışma Kavramı.....	10
2.3. Çatışma Çözüm Yöntemleri.....	11
2.3.1. Barış Müzakere Süreçleri, Müzakere Tanımı, İşlevi, Özellikleri ve Türleri.....	11
2.3.2. Çatışmalarda Üçüncü Tarafın Rolü: Arabuluculuk.....	14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TARİHSEL ARKA PLAN: DAĞLIK KARABAĞ SORUNU, SORUNUN SAVAŞA DÖNÜŞMESİ VE BARIŞ İÇİN YAPILAN GİRİŞİMLER	18-27
3.1. Dağlık Karabağ'ın Genel Özellikleri	18
3.1.1. Jeopolitik Durumu	18
3.1.2. Karabağ'ın Demografik Yapısı.....	18

3.2. Karabağ Sorununun Tarihsel Arka Planı ve Çatışmanın Gelişimi.....	20
3.2.1. Erken Sovyet Dönemi	21
3.2.2. Gorbaçov Dönemi ve Sumgait Olayları.....	22
3.2.3. Karabağ Savaşı (1988-1994). Karabağ'ın Ermenistan Tarafından İşgali	24
3.2.4. Bişkek Protokolü (1994) ve Ateşkes.....	26

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÇATIŞMANIN ÇÖZÜM SÜRECİNE ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN ETKİLERİ, ARABULUCULUK GİRİŞİMLERİ VE BU GİRİŞİMLERİN SONUÇLARI	28-53
4.1. Karabağ Sorununu Çözmeye Yönelik Adımlar	28
4.1.1. Uluslararası Örgütler Tarafından Barış İçin Yapılan Girişimler.....	28
4.1.2. AGİT Minsk Grubu'nun Çalışmaları	30
4.1.3. Madrid Prensipleri	32
4.2. Üçüncü Tarafların Karabağ Sorununa Yönelik Tutumları.....	34
4.2.1. Rusya	34
4.2.2. İran	37
4.3. Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Bölgesel İlişkileri	38
4.3.1. Türkiye-Azerbaycan	39
4.3.2. Türkiye-Ermenistan	44
4.3.3. Türkiye-Rusya.....	46
4.4. Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorununa Yönelik Politikası.....	49
4.5. Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Etkisi	52
SONUÇ	54
KAYNAKÇA	57
EKLER.....	63
ÖZGEÇMİŞ.....	67

ÖZET

Uzun bir süre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dahilinde birlikte yaşayan Azerbaycanlılar ve Ermeniler arasındaki sorun SSCB'nin son yıllarında patlak vererek çatışmaya dđnüşmüřtür. Fakat Karabağ sorununun arka planı incelendiğinde husumetin daha eskilere dayandığı ve Ermenilerin bu coğrafyaya yerleştirilmesi ile başlandığı görölmektedir. Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu sadece bu iki ülkeyi olumsuz etkilemekle kalmamış, Türkiye de dahil olmak üzere tüm bölge ülkelerine etkisi olmuş ve onları da içine çekmiştir. Bu bağlamda üçüncü taraf ülkeler kendi çıkarlarını gözetlemek amacıyla bu sorunun çözümünde etkin rol üstlenmeye ve dengeleri kendi lehlerine çevirmeye çalışmıştır.

Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması bölgesel ticaret ilişkilerinin kurulması, bölgenin güvenliğine tehdit oluşturan unsurların aradan kalkması, enerji kaynaklarının arz güvenliğinin sağlanması açısından önemli olması çalışmaya değer kazandırmaktadır. Bu bakımdan araştırmada “Üçüncü taraflar Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecinde nasıl bir etkiye sahiptir?” sorusuna yanıt aranmaktadır. Aynı zamanda “Dağlık Karabağ sorunu iki ülke arasında (Azerbaycan ve Ermenistan) anlaşmazlık olarak nitelendirilse de, etki alanı daha büyüktür ve jeopolitik dengeyi değişme potansiyeline sahiptir”, “Sorunun çözümü için oluşturulmuş Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu eş başkanları arabulucu olarak tarafsızlıklarını koruyamamıştır”, “Türkiye Azerbaycan'a gerek politik, gerekse askeri silah anlamında desteğiyle Rusya Federasyonu'nu çatışmaya doğrudan müdahale etmekten çekindirmiştir” olmak üzere argümanlar belirlenmiştir. Çatışma çözüm yöntemleri bağlamında değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sorusunu yanıtlamak ve sorunu daha iyi anlamak açısından çalışma içerisinde çatışmanın arka planı incelenmiş ve bu sorunun çözümünde uygulanmış çatışma çözüm yöntemleri ele alınmıştır. Son bölümde Türkiye'nin Karabağ sorunu açısından nasıl bir tutum içerisinde olması, ne tür bir politika izlemesi ve sorunun çözümüne nasıl etki etmesi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ, Çatışma, Minsk Grubu, Ateşkes, Arabuluculuk.

ABSTRACT

The problem between Azerbaijanis and Armenians, who lived together in the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) for a long time, broke out in the last years of the USSR and turned into a conflict. However, when the background of the Karabakh problem is examined, it is seen that the hostility goes back to ancient times and started with the settlement of Armenians in this geography. The Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh conflict not only adversely affected these two countries, but also had an impact on all countries in the region, including Turkey, and drew them in. In this context, third-party countries have tried to take an active role in the solution of this problem and turn the balance in their favor in order to protect their own interests.

The fact that it is important in terms of solving the Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh problem, establishing regional trade relations, eliminating the elements that pose a threat to the security of the region, and ensuring the security of supply of energy resources adds value to the study. In this respect, in the research, "What kind of effect do the third parties have in the resolution process of the Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh conflict?" seeking an answer to the question. At the same time, "Although the Nagorno-Karabakh conflict is characterized as a conflict between the two countries (Azerbaijan and Armenia), its sphere of influence is larger and has the potential to change the geopolitical balance", "OSCE Minsk Group co-chairs, which were created to solve the problem, could not maintain their neutrality as mediators", "Turkey Azerbaijan Arguments have been determined such as "It has made the Russian Federation refrain from directly intervening in the conflict with its support for both political and military weapons". Evaluation was made in the context of conflict resolution methods. Qualitative research method was used in the study. In order to answer the research question and understand the problem better, the background of the conflict was examined in the study and the conflict resolution methods applied in the solution of this problem were discussed. In the last section, the attitude of Turkey in terms of the Karabakh problem, what kind of policy it follows and how it affects the solution of the problem are examined.

Keywords: Ceasefire, Conflict, Nagorno-Karabakh, Minsk Group, Mediation.

TABLULAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Müzakereye Başlarken, Müzakere Aşamasında ve Sonlanırken Karşılaşılan Kilit Sorunlar	14
2	SSCB döneminde Karabağ Tarihinin Önemli Olayları	22
3	Dağlık Karabağ Savaş Kronolojisi (1992-1994).....	25

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşik Milletler
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KGAT	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı
km	: kilometre
km ²	: kilometrekare
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
YDSK	: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

GİRİŞ

Birincil kaynakların ve literatürün analizi göstermektedir ki, Ermenilerin Azerbaycan'a karşı toprak taleplerinin ve saldırganlığının en başından itibaren temel amacı, Azerbaycan toprakları pahasına Ermeni devletinin temelini atma ve sonra onu genişletme arzudur ve Ermeniler tarafından "Büyük Ermenistan" yaratmak için çeşitli yollar denenmiştir. Azerbaycan için büyük stratejik öneme sahip olan Karabağ bölgesindeki Ermeni nüfusunda önemli bir artış, özellikle 1828'de İran ile Rusya arasında Azerbaycan topraklarının bölünmesi konusunda imzalanan Türkmençay barış antlaşmasından sonra 19. yüzyılın başında gerçekleşti. Azerbaycan da dahil olmak üzere Güney Kafkasya'daki Çarlık Rusya'sının sömürgeci politikasında yeni bir aşama, 19. yüzyılın 20'li yıllarının sonlarında başladı. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki Hristiyan sayısını artıran Rus çarlığı, bölgedeki otoritesini güçlendirmek ve sömürgeci bir politika izlemek için gerçek bir zemin oluşturdu.

1991 yılına kadar Küçük Kafkas Dağları'nda yer alan küçük ve izole bir bölge olan Dağlık Karabağ, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde özerk bir 'bölge' idi. Daha sonra Ermeniler Dağlık Karabağ'ın, Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile birleştirilmesi talebinde bulundu. Talep Sovyet yetkilileri tarafından reddedildi, ancak Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında hem bölgede hem de dışında şiddeti körükledi. 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği düzeni sağladı ve korudu. Ancak Sovyetler Birliği dağıldığında ve Azerbaycan ve Ermenistan kendilerini bağımsız ilan edince şiddet yeniden alevlendi. Dağlık Karabağ, 1992 yılının sonunda yapılan referandumdan sonra resmen bağımsız olduğunu ilan ettiğinde, şiddetli çatışmalar yaşandı ve Ermeni güçleri hem Dağlık Karabağ'ı hem de çevresini işgal etti.

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki mevcut sorun uluslararası toplumda "Nogorny Kharabakh" olarak bilindiği için çoğu zaman Karabağ ile Dağlık Karabağ kavramları karıştırılmaktadır. Karabağ bölgesi Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan dağlık ve kırsal alandan oluşmaktadır. Dağlık Karabağ kavramı ise SSCB döneminde oluşturulan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı sırasında kaldırılan bir yapı olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nden (DKÖB) kaynaklanmaktadır. Azerbaycan literatürlerinde sorun "Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu" olarak nitelendirilmektedir. Bunun sebebi iki ülke arasındaki çatışmanın ilk olarak Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesiyle Ermenistan tarafından başlatılması ve aynı zamanda iki ülke arasında sorun teşkil eden arazilerin sadece eski DKÖB toprakları değil, çevresindeki 7 ili de kapsamasıdır.

Bu yazının temel amacı üçüncü taraf devletlerin Dağlık Karabağ sorununa katılım sürecini değerlendirmektir. Bu bağlamda çalışma için “Dağlık Karabağ sorunu iki ülke arasında (Azerbaycan ve Ermenistan) anlaşmazlık olarak nitelendirilse de, etki alanı daha büyüktür ve jeopolitik dengeyi değişme potansiyeline sahiptir”, “Sorunun çözümü için oluşturulmuş AGİT Minsk Grubu eş başkanları arabulucu olarak tarafsızlıklarını koruyamamıştır”, “Türkiye Azerbaycan’a gerek politik, gerekse askeri silah anlamında desteğiyle Rusya Federasyonu’nu çatışmaya doğrudan müdahale etmekten çekindirmiştir” şeklinde hipotezler belirlenmiştir. Teorik açıdan Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu Klasik Realizm ve çatışma çözüm yöntemleri ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmada genel olarak nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. AGİT’in Dağlık Karabağ ihtilafına katılım sürecinin değerlendirilmesi, barışı koruma güçlerini konuşlandırma örneğinde savaşı tarafları -Ermenistan ve Azerbaycan- zorlamak için gerekli daha zor seçeneklerin bulunmaması nedeniyle örgütün bu ihtilafı çözemediğini anlamak için yararlı olacaktır. Tez, o yılların atmosferini ve bölgedeki olayların seyrini göstermek için çatışmanın arka plan bilgileriyle başlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. METEDOLOJİ

1.1. Araştırmanın Konusu

Azerbaycan ve Ermenistan henüz bağımsızlıklarını kazanmazdan önce iki devlet arasında Dağlık Karabağ sorunu oluşmuştur. Başka bir deyişle, Karabağ probleminin temeli çok eskilere dayanmaktadır. SSCB dağıldıktan sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki bu sorun daha da çözülemeyecek hal almıştır ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ederek saldırgan tutum göstermesi bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanmasına mani olmuştur. Temel olarak, AGİT Minsk Grubu çerçevesinde sürdürülen barış görüşmelerinden bugüne kadar Ermenistan'ın saldırgan tutumunu sürdürmeye devam etmesi nedeniyle herhangi bir sonuç alınamamıştır. Dolayısıyla üçüncü tarafların çabaları da önemsiz kalmıştır.

Karabağ sorununun çözümü açısından hiçbir gelişme sağlanmadığını göz önünde bulunduran Azerbaycan tarafı çözüm için en son yöntem olan harp yoluna başvurmuştur. 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan tarafının provokasyon eylemlerine karşılık olarak Azerbaycan tarafı işgal olunan toprakları kurtarmak için askeri operasyonlara başlamıştır. Şüphesiz ki, bu işgalden temizleme operasyonlarının yapılabilmesi için politik temel ve destek çok önemlidir ve bu açıdan Türkiye yönetiminin açık şekilde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması gerektiği fikirlerini dile getirerek ona destek vermesi büyük önem arz etmiştir. Bu doğrultuda 44 gün devam eden askeri operasyonlar sonucunda Ermenistan tarafından işgal olunan Karabağ topraklarının büyük bir kısmı işgalden kurtuldu ve Ermenistan'a ait askeri kuvvetler Azerbaycan topraklarından tamamen çıkarılmış oldu.

SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye, Güney Kafkasya bölgesine ilgi gösteren güç merkezlerinden biri olarak ön planda olmakla beraber, bölgedeki siyasi aktifliğini sürekli artıran bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye'nin bölgeye yönelik stratejisinin dayanağı Azerbaycan ile olan yakın ilişkilerdir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin önemini artıran diğer bir etken de bu iki ülkenin dil, din, tarih, kültür ve etnik açısından yakınlığa sahip olması, diğer yandan Azerbaycan'ın Türkiye ve Orta Asya arasında coğrafi ve kültürel köprü niteliği taşımasıdır. Bu yüzden Türkiye'nin bu sorunun çözümünde önemli etken olduğu düşünülmektedir.

Bu nedenle çalışmanın ismi “**Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorununun Çözümü Sürecine Üçüncü Tarafların Etkileri**” olarak düzenlenmiştir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Tezin amacı Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun temellerini araştırarak, üçüncü tarafların sahip olduğu rolü analiz etmek ve özellikle Türkiye'nin sorunun çözüm sürecine nasıl etkisi olduğunu incelemektir. Aynı zamanda, bu çalışma, Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan sonra hep uğraşmak zorunda kaldığı Karabağ sorununun çözülmesini desteklemek ve bu doğrultuda konuya ilişkin Türkçe literatüre katkı sağlamak gayesiyle yazılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada yanıt aranacak **araştırma sorusu** ve bu soruyu yanıtlamakta yardımcı olacak yan sorular belirlenmiştir.

Araştırma sorusu: Üçüncü taraflar Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecinde nasıl bir etkiye sahiptir?

Yan sorular:

- Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu nasıl ortaya çıkmış ve çatışmaya dönüşmüştür?
- Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununda üçüncü tarafların rolü nelerdir ve Azerbaycan ve Ermenistan açısından nasıl tutum sergilemektedirler?
- Dağlık Karabağ sorununda Türkiye'nin rolü nedir?
- Bu bağlamda çalışmanın **hipotezleri**:
- Dağlık Karabağ sorunu iki ülke arasında (Azerbaycan ve Ermenistan) anlaşmazlık olarak nitelendirilse de etki alanı daha büyüktür ve jeopolitik dengeyi değişme potansiyeline sahiptir.
- Sorunun çözümü için oluşturulmuş AGİT Minsk Grubu eş başkanları arabulucu olarak tarafsızlıklarını koruyamamıştır.
- Türkiye Azerbaycan'a gerek politik gerekse askeri silah anlamında desteğiyle Rusya Federasyonu'nu çatışmaya doğrudan müdahale etmekten çekindirmiştir.

1.3. Çalışmanın Önemi

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çöküşü ve ardından onun üye devletlerinin bağımsızlık kazanması sonrasında Azerbaycan dış politikası açısından genel olarak iki stratejik olguyu izlemektedir. Birincisi, SSCB dağılmasından sonra oluşan sorunları çözerek kendisinin de dahil olduğu Güney Kafkasya bölgesinde güvenlik şemsiyesinin oluşturulması hedefine ulaşmak, ikincisi, Uluslararası ilişkiler düzeyinde hem güçlü aktörler hem de komşu

ülkelerle sağlam ve düzenli ilişkiler kurarak ülkenin kalkınmasını sağlamak. Bu doğrultuda tüm bu amaçların önünde duran en büyük engel Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu olmuştur.

Bu sorun Kafkasya bölgesinde güvenliğe tehdit oluşturmakla beraber, aynı zamanda Ermenistan'ın ortaya koymuş olduğu tutum ve izlediği politika Azerbaycan'ın yürütmüş olduğu enerji politikasını da her zaman tehdit altında tutmuştur. Nitekim Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması sadece Azerbaycan ve Ermenistan açısından değil, Türkiye de dahil olmakla beraber tüm bölge ülkeleri açısından önem arz etmektedir. Fakat, sorunun niteliği iki ülke (Azerbaycan ve Ermenistan) arasında olan sorun olmaktan çıkmış ve daha büyük safhaya ulaşmıştır. Bu yüzden diğer aktörlerin tutumları da önemli etken haline gelmiştir. Bu doğrultuda 44 Günlük operasyonlar sonucunda Karabağ sorununun çözümü ve bu eylemlerin gerçekleştirilmesinde Türkiye'nin üstlendiği önemli role ilişkin araştırmanın yapılması ve literatüre katkı sağlanması önemli olacaktır.

1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın verimliliğinin artırılması ve ortaya konulan amaca ulaşılması açısından araştırma süresi göz önünde bulundurularak çalışmaya sınırlılıklar getirilmelidir. Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun temelleri çok eski tarihe dayanmaktadır. Belirlenmiş araştırma sorularının yanıtlanması için konu ağırlıklı olarak 2008 yılından sonraki dönem doğrultusunda incelenecektir. 2008 Yılı Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu açısından önem arz etmektedir. Azerbaycan tarafından Mart 2008'de başlatılan Dağlık Karabağ ile ilgili Bileşmiş Milletler (BM) kararının oylamasında, Minsk Grubu eş başkanlığını yürüten Güvenlik Konseyi'nin üç üyesi aleyhte oy verirken, diğer iki üye ve 26 Avrupa Birliği (AB) üye ülkesi çekimser kaldı. Bu olay Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümünün olmadığını veya sorunun çözümünde arabulucu konumunda olan devletlerin isteksizliğini, sorunun çözümünün onların çıkarlarıyla örtüşmediğini göstermektedir.

Aynı zamanda 2008 senesi İlham Aliyev'in ikinci Cumhurbaşkanlığı döneminin başladığı senedir. Yeni dönem Karabağ sorunu açısından yeni politikaların geliştirilmesini de beraberinde getirmektedir. 2008 yılı Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından da önem arz etmektedir. 2008 yılı iki ülke arasındaki sorunların giderilmesi ve sınır kapılarının açılması için yeni bir diyalog süreci başlatmak açısından birtakım somut girişimlerle dikkat çekmiş ve ilişkiler açısından önemli yıl olmuştur. Bu yıl içerisinde önce "Peynir Diplomasisi"¹ daha sonra ise "Futbol Diplomasisi"² gerçekleştirilmiştir (Özkan, 2015: 653).

¹ Kars'ta gerçekleştirilen bir etkinliğe katılan Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan'dan peynir üreticilerinin başlattığı Kafkas peyniri projesi Türkiye ve Ermenistan sınırının açılmasına ilişkin tartışmaları yeniden gündeme taşımış ve bu nedenle medya tarafından Peynir Diplomasisi olarak tanımlanmıştır.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmada beş farklı ana yaklaşım vardır. Bunlar etnografik, anlatı, vaka çalışması, fenomenolojik ve temelli teorilerdir. Araştırılan konunun bütüncül olarak ele alınabilmesi için tek bir disiplini esas almak yerine disiplinler arası yöntemin kullanılması anlamayı kolaylaştırmaktadır (Dedeoğlu, 2002: 84). Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yönteminde mevcut yaklaşımların bir karışımı kullanılmıştır. Nitel araştırmada elde edilen sonuçlar genelleme amaçlı değildir, ancak elde edilen sonuçlar konuya bakış açısı sağlama açısından daha kritiktir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Nitel araştırma yöntemi sosyal olayların doğasından kaynaklı olarak durağan olmaması, sürekli değişkenlik göstermesi nedeniyle elde edilen bulguların genellenmesi güçtür. Fakat sınırlı şekilde genellemeler yapılması mümkündür. Sınırlı genelleme yapılırken de sosyal olayların değişen doğası, araştırmanın çerçevesi ve sınırlılıkları göz önünde bulundurulmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Nitel araştırma, disiplinler arası bütüncül bir bakış açısını baz alarak, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemeyi gerektiren bir yöntemdir. Araştırmanın konusu olan olgu ve olaylar kendi bağlamında incelenerek, insanların onlara kazandırmış oldukları anlamlar doğrultusunda yorumlanır (Altunışık ve Diğerleri, 2010: 302).

Çalışma yapılırken nitel araştırma kapsamında anlaşma metinleri, raporlar, BM kararları, aynı zamanda makaleler, dergi ve yayınlar, elektronik ortamdaki ve basılı kitaplar ve internette toplanmış bilgiler kullanılarak veriler elde edilmiş ve çalışma içerisinde analiz edilerek işlenmiştir. Çalışmada konuyla ilgili bu alanda daha önce yapılmış başat çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın amaç ve hedeflerine ulaşılmasını kolaylaştırması için bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve toplanan verilerin incelenmesi ve yorumlanması açısından nitel araştırma yönteminin sunmuş olduğu betimsel analiz ve içerik analizi yöntemi ele alınmıştır. Araştırılan konuyla ilgili akademik çalışmalar analizlerde kullanılmıştır. Amaç, objektif araştırmaya ve bu çalışmada bilinçli bir sonuca olanak tanıyacak farklı akademisyenler tarafından ortaya konulan konuyla ilgili çeşitli argümanları yansıtmaktır.

Nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarda sıklıkla kullanılan veri toplama yöntemleri görüşme, gözlem ve doküman incelemesi olarak bilinmektedir. Nitel araştırmada toplanmış verilerin geçerliğinin ve güvenilirliğinin artırılması amacıyla birden fazla veri toplama yönteminin birlikte kullanımı sıklıkla görülmektedir. Bu şekilde, bir veri toplama yönteminin sınırlılığı ve eksik yanları başka bir veri toplama yöntemiyle giderilmeye çalışılır. Bu doğrultuda amaç araştırma sorusuna yönelik olarak elde edilen verilerin farklı yöntemlerle toplanması ve bu

² 2010 Dünya Kupası karşılaşmalarında Türkiye ve Ermenistan A milli futbol takımları aynı grupta yer aldı. İlk maç Ermenistan'da oynanmıştır. O dönem Ermenistan cumhurbaşkanı olan Serj Sarkisyan maçı izlemesi için Türkiye cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü Ermenistana davet etmiştir. Gül bu daveti kabul ederek Ermenistan'a sefer eden ilk Türkiye cumhurbaşkanı olmuştur ve böylece futbol diplomasisi başlamıştır.

şekilde elde edilen bulguların inandırıcılığının test edilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 85). Bu araştırmada kullanılmakta olan veriler doküman inceleme yöntemiyle toplanmıştır. Tez çalışması yapıldığı süre boyunca COVID-19 salgınının devam etmesi nedeniyle fiziksel kütüphanelerden pek fazla faydalanılamamış ve bu kapsamda internette bilimsel yayın tarama sitelerinden, dergilerden, akademik veri arama tabanlarından elde edilmiş birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Çalışmanın güvenilirliğinin artırılması ve geçerliğinin sağlanması açısından veri toplama sürecinde tek bir kaynağa bağlı kalmadan çapraz okuma yöntemiyle bilgiler farklı kaynaklardan edinilmiş ve doğrulanmasına özen gösterilmiştir.

1.6. Çalışmanın İçeriği

Bu çalışma, Giriş ve Sonuç kısımları hariç olmak üzere dört ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölümde; Çalışmanın doğru sonuca ulaştırılması açısından önem arz eden Metodolojiden bahsedilmiş, Araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları, araştırma yöntemi belirlenmiştir.

İkinci bölümde; Teorik çerçeve olarak Klasik Realizm ele alınmıştır. Uluslararası anlaşmazlıkların çözüm yöntemlerine ilişkin yaklaşımlara değinilmiş, çatışma çözüm yöntemleri ve onun türleri olan Müzakere ve Arabuluculuk yöntemleri, aynı zamanda bu yöntemlerin tanımına, işlevine, özelliklerine bakılmış ve incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun tarihsel arka planına bakılmış, genel olarak Karabağ'a ilişkin bilgiler verilmiş ve sorunun hangi evrelerden geçtiği açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde; üçüncü tarafların Dağlık Karabağ Sorununa yönelik tutumları ve çözüme etkisi, Türkiye'nin kurmuş olduğu bölgesel ilişkileri ve bu ilişkiler sonucunda Türkiye'nin oluşturduğu Dağlık Karabağ sorununa yönelik politikası araştırılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TEORİK ÇERÇEVE: KLASİK REALİZM VE ULUSLARARASI ANLAŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜM YÖNTEMLERİNE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

2.1. Klasik Realizm

Klasik Realizm teorisi gerek Uluslararası İlişkiler disiplinini gerekse devletlerarası münasebetleri anlamak açısından sıkça başvurulan teorilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Realizm İkinci Dünya Savaşı sonrasında ana akım teoriler sırasında yer almaya başlasa da temelleri çok eskilere dayanmaktadır ve Thucydides'e kadar giden bir tarihe sahiptir. Bu uzun tarihi süreç boyunca değişiklikler yaşamıştır ve Klasik Realizm ve Neo-Realizm şeklinde iki trendi mevcuttur. Thomas Hobbes, Niccolo Machiavelli, Edward Halett Carr, Hans Morgenthau, Kenneth Waltz gibi destekçileri olmuştur ve onlar Uluslararası İlişkiler alanında sorun ve tehditlerin genel anlamda güç kaynaklı olarak çözüleceği ve devletlerin güç elde ederek hayatta kalmaya çalışması tezini savunmaktadırlar (Ateş, 2009: 12). Soğuk Savaş sonrasında Avrupa Birliği ve diğer bazı olayları açıklayamaması nedeniyle Realizmin kabul görürlüğü azalsa da bazı konuların analizi için Klasik Realizm teorisi bu çalışmada teorik çerçeveni oluşturacaktır. Özellikle Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu incelemek ve çatışmanın taraflarının motivasyonunu anlamak açısından Klasik Realizm teorisi ve onun sunmuş olduğu fikirler konunun araştırılması için uygundur.

Klasik Realizme göre insan doğasından kaynaklı olarak güce eğilimlidir ve insanlar devletleri yönettiği için devletler de sonsuz güç elde etmek ve bu şekilde hayatta kalmak motivasyonuna sahiptir. Devletler, çıkarlarına hizmet edecek ya da amaçlarına ulaştıracak gücü kullanır. Çoğu realiste göre devletler arası güç mücadelesi (ya da kullanımı) Uluslararası İlişkilerin çekirdeğinde vardır. Hans J. Morgenthau'nun (1966: 25) deyişiyle: "Uluslararası politika, tüm politikalar gibi bir güç mücadelesidir. Uluslararası politikanın nihai amacı her ne olursa olsun, güç her zaman birincil hedef ya da sonuca götüren vasıta"dır.". Anarşide kendiliğinden gelen bir uyum yoktur. Bir devlet eğer başarı şansını gözden geçirdikten sonra, bu amaçlara barışın güzelliğinden daha fazla değer verirse hedeflerine ulaşmak için güç kullanacaktır. Çünkü her devlet kendi davasının nihai yargıcidir ve herhangi bir devlet herhangi bir zamanda kendi politikasını uygulamak adına güç kullanabilir. Herhangi bir devlet herhangi bir zamanda güç kullanabildiğinden dolayı tüm devletler sürekli ya karşı saldırıya ya da zayıflığının bedelini ödemeye hazır olmalıdır. Bu görüşe göre devlet eyleminin gereklilikleri tüm devletlerin var olduğu şartlar tarafından belirlenir.

Realizmin öncülleri arasında eski Yunanlı düşünür Thucydides ön plana çıkmaktadır (Kardaş, Balcı, 2014: 120). Thucydides yaklaşık olarak 30 sene devam eden Peloponezya Savaşlarını yazıya dökmüştür ve aynı zamanda reel politığın entelektüel babası, Uluslararası İlişkilerde Realist okulun öncüsü olarak kabul edilmektedir. Thucydides'in kadim Yunan şehir-devletleri olan Atina ile Sparta arasındaki Peleponnez savaşlarını anlatmış olduğu ünlü kitabı Uluslararası İlişkiler disiplini açısından çok büyük öneme sahiptir. Uluslararası İlişkilerin temelde devletlerarası anarşi olduğunu, devletlerin güç politikasının ilke ve kurallarıyla hareket etmekten başka çareleri olmadığını, güvenlik ve bekanın temel değerler olduğu ve savaşın nihai karar mercii olduğu: "Komşular arasındaki düşmanlık bağımsızlığın ayrılmaz parçasıdır" diyerek daha sonra geliştirilecek olan egemenlik ve anarşik uluslararası ortam arasındaki bağlantıya da işaret etmiştir (Aydın, 2004: 44). Thucydides, uluslararası siyasetin insan doğasında bulunan bitmeyen bir güç mücadelesiyle şekillendiğini savunarak, "iş birliği ve yüksek moral değerlerden çok güç politikasının, yani ulusal çıkar ve güç peşinde koşma"nın devletlerarası ilişkileri ve çatışmayı nasıl etkilediğini göstermeğe çalışmıştır.

Hans J. Morgenthau, uluslararası ilişkiler alanında realist paradigmanın babası olarak kabul edilir. Bu paradigmaya göre öncelikle devletler uluslararası sistemin temel aktörleridir. İkincisi, uluslararası politikanın doğası anarşiktir; yani, devletler arası ilişkileri düzenleyecek bir otorite eksikliği vardır. Üçüncüsü, bu anarşik ortamda tüm devletler ulaşabilecekleri en büyük güce sahip olmak için çalışmaktadırlar. Genel olarak Morgenthau'nun çalışmalarına bakıldığında o Realizmin 6 prensibini belirtmiştir ve onlar şu şekildedir (Feng ve Ruizhuang, 2006: 109):

- Uluslararası politika kökleri insan doğasında bulunan evrensel ve objektif kurallar tarafından yönetilmektedir.
- Politik Realizmin hareket noktası güç perspektifinden tanımlanan çıkar kavramıdır.
- Güç açısından tanımlanan çıkarlar evrensel olarak geçerlidir. Ancak bu, kavramın herkes tarafından aynı anlamı taşıdığını göstermez.
- Ahlaki değerler uluslararası politikada bir anlam taşımaz.
- Evreni yöneten genel ahlak kuralları yoktur. Belirli bir ulusun ahlak özlemleri, evreni yöneten ahlaki yasalarla tanımlanamaz.
- Politik Realizm ve diğer düşünce okulları arasındaki fark gerçek ve engindir.

Morgenthau'ya göre (1985: 257), ülkeler statükocu (bulunduğu pozisyonu korumak isteyen) ve revizyonist (yayılmacı) olmak üzere ikiye ayrılır. Bu sınıflandırmaya göre Ermenistan'ın revizyonist (yayılmacı) politika izlediği söylenebilir. Çünkü SSCB'nin dağılmasından sonra yeni bağımsızlık kazanan Ermenistan'ın miras kalan silahın dağılımı ve diğer yardımlar sonucunda askeri anlamda Azerbaycan'dan güçlü olduğuna dair literatürde genel bir yaklaşım vardır. Ve bu gücü kullanarak Ermenistan uluslararası hukuk açısından Azerbaycan toprakları olarak bilinen ve onun sınırları içerisinde yer alan Dağlık Karabağ topraklarına ve çevresindeki 7 ile iddialar

seslendirmiştir ve askeri güç kullanarak bu toprakların işgalini gerçekleştirmiştir. Bu Klasik Realizm bağlamında bir örnek teşkil etmektedir. Bu işgale karşı gelen devlet ve uluslararası örgütler olsa dahi devletlerden üstün şekilde konumlandırılan herhangi zorlayıcı güç olmadığı için Ermenistan işgalci politikasından vaz geçmemiş ve işgali sürdürmüştür. Bu durum 30 seneye yakın bir süre boyunca devam etmiş ve sadece çatışmanın diğer tarafı olan Azerbaycan'ın askeri ve politik anlamda daha güçlü konuma gelmesiyle İkinci Karabağ sonucunda değişmiştir. Bu da yine gücün Uluslararası İlişkiler düzeyinde ve devletlerarası ilişkiler açısından belirleyici bir unsur olduğu tezine destek vermektedir.

2.2. Çatışma Kavramı

Çatışmalar çok yaygın olmasına rağmen, çatışmayı teorik olarak düşünmek ve araştırmak ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tanınan bir bilim alanı haline geldi. Son zamanlarda, insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olan çatışma olgusunu tanımlamak için birçok teori ortaya çıktı. Birçok çatışma uzmanı ve araştırmacı iki tarafın çıkarlar konusunda anlaşmazlık yaşadığı zaman çatışmanın patlak verdiği tanımı üzerinde hemfikirdir. Galtung'a göre, her çatışmanın merkezinde, kişiler, gruplar veya aktörler tarafından çözülmesi gereken bir sorun, bir "çelişki" vardır. Devletler de dahil olmak üzere aktörler, hedefleri birbirine uyumsuz olduğunda çelişki yaşarlar, bu da doğaları gereği çok farklı oldukları için hedeflerin aynı anda elde edilemeyeceği anlamına gelir. Ancak onun için çelişki, çatışmanın üç bileşeninden yalnızca biridir. Diğerleri, "tutum" ve "davranıştır" (Galtung, 1966: 17). Geleneksel olarak çatışma, "kaynaklar veya diğer çıkarlar için rekabet, değer farklılıkları veya temel ihtiyaçlardan memnuniyetsizlik" ile ilişkilendirilmiştir. Çatışma, tarafların "tutum ve davranış" konusunda daha çok kutuplaşmalarına neden olmaktadır.

Peter Wallensteen, tarafların "eylemsizliğini" çatışmanın olmadığını değil, "gizli çatışma"nın varlığını gösterdiğini söyleyerek, bir çatışmadaki uyumsuzluğun önemine de değinir. Wallensteen "açık çatışma hem eylem hem de uyumsuzluk gerektirir" fikrini ifade etmektedir. Aynı zamanda Wallensteen, Galtung'un çatışma modelinden biraz farklı olarak, çatışmayı üç unsurda karakterize eder: "eylem, uyumsuzluk ve aktörler". Bunun dışında çatışmayı "en az iki aktörün (tarafın) aynı anda mevcut bir dizi kıt kaynağı elde etmeye çalıştığı sosyal bir durum" olarak tanımlamıştır (Wallensteen, 2002: 15-16). Kriesberg ve Dayton (2012: 2), benzer şekilde, iki veya daha fazla kişi veya taraf arasında uyumsuz "hedefler" olduğunda sosyal çatışmaların ortaya çıktığı fikrini savunmaktadır. Ho-Wong Jeong (2008: 5-11), çatışmayı "güç dinamiklerinin altında yatan farklı çıkarlar ve değerler arasındaki gruplar arası ve uluslararası rekabetin kalıcı ve yaygın doğası" olarak tanımlamaktadır. Sosyal ilişkiler, zıt çıkarlar, değerler veya ihtiyaçlar nedeniyle zarar görürse çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. Bir taraf diğer tarafın çıkarlarına tehdit oluşturursa, çatışan amaç ve davranışlar ortaya çıkacaktır. Sonuç olarak, çatışmanın "toplumun, herhangi bir düzeyinde, en az iki aktörün içinde bulunmasıyla, ortak çıkar, hedef ve ihtiyaçların elde edilmesine

yönelik, herhangi bir tehdit eyleminin olması veya algılanması sonucunda oluşan bir durum olması” belirtilebilir.

2.3. Çatışma Çözüm Yöntemleri

Devletler var olduğu sürece devletler arasında anlaşmazlıklar, ihtilaflar, çatışmalar her zaman olmuştur. Fakat bunları önlemek amacıyla yapılan çatışma çözümleri çalışmaları bilimsel uygulama alanı olarak görece yeni bir alandır ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmıştır. İki dünya savaşının getirmiş olduğu olumsuz etkilerin gelecekte bir daha yaşanmasını önlemek amacıyla bu alana ilgi akademisyenler tarafından giderek artmıştır. Çatışmanın tırmanmasını ve yıkıcı sonuçlarını önlemek adına akademisyenler tarafından belli çatışma çözüm yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemler arasında müzakere ve arabuluculuk yöntemleri sıkça kullanılmaktadır. Tarafların tutumu, rekabetçi ortam, çatışmanın yapısı vb. etkenlere bağımlı olarak bu yöntemlerin başarı oranı değişiklik göstermektedir. Çoğu anlaşmazlıklar gibi Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununda da müzakere ve arabuluculuk yöntemleri kullanılmıştır. Fakat uygulamadaki yanlışlıklar, Ermenistan’ın saldırgan tutumları, tarafların çıkarları, kazan-kaybet psikolojisi, üçüncü taraflar, ilk geri adım atan damgasının yemek istenmemesi gibi farklı etkenler müzakere ve arabuluculuk yöntemlerinin başarılı olmasını zorlaştırmıştır ve Azerbaycan tarafını en son çözüm olan harp usulüne başvurmaya itmiştir. Bu nedenle müzakere ve arabuluculuk yöntemlerinin incelenmesi ve yapılan hataların tespiti önemlidir.

2.3.1. Barış Müzakere Süreçleri, Müzakere Tanımı, İşlevi, Özellikleri ve Türleri

Uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için en çok kullanılan yöntem müzakere yöntemidir. Müzakere yöntemi iki veya daha fazla aktörün taraf olduğu anlaşmazlıklarda uygulanabilir. Müzakere ortamının oluşması için en az iki taraf (devlet) ve onlar arasında çıkar çatışması, fikir ayrılığı olması gerekmektedir. Bu doğrultuda, iki taraf görüş ve beklenti ayrılıklarını uzlaştırmak için müzakere yöntemine baş vurur. Müzakerenin yapılmayacağı veya yapılamayacağı iki durum mevcuttur: a) taraflardan herhangi birinin diğerinin önerisini ya da isteğini hemen kabul etmesi ve b) taraflardan herhangi birinin sorunu müzakere etmek istememesi (Fowler, 1997: 7–8). Müzakerenin şimdiye kadar yapılmış tanımlarına bakacak olursak, bu konuda farklı görüşler mevcuttur ve farklı akademisyenler tarafından yapılmış çok fazla tanım söz konusudur. Müzakere tek seferlik bir aktivite değil, uzun süre devam eden bir süreçtir. Müzakere aktif çatışmayı önlemeyi ve çatışmanın tüm taraflarının dahil olduğu ortak karar alma süreci sonucunda bir anlaşmaya varmayı amaçlayan bir çatışma çözümü stratejisidir (Bercovitch ve Jackson, 2009: 33). Müzakereye ilişkin en basit tanım Sir Harold Nicolson tarafından yapılmıştır. Nicolson’a (1950: 7) göre “müzakere taraflar arasındaki ilişkilerin Büyükelçi ve Elçiler tarafından ayarlandığı ve yönetildiği bir yöntemdir”, yani “diplomatların işidir”. Morley ve Stephenson (1977: 7) müzakereyi “tahkime ya da diğer yasal süreçlere başvurmaksızın çatışmanın taraflarının çıkarlarının tartışıldığı,

sözlü ya da sözlü olmayan herhangi bir doğrudan ya da dolaylı iletişim şekli, aralarındaki bir ihtilafı bir ihtimal yönetebilmek için aldıkları herhangi bir ortak eylem şekli” olarak tanımlamıştır.

Bu bağlamda, müzakere, iki devletin ortak anlaşmazlıklar veya çıkarlar konusunda uzlaşmaya çalıştıkları değişken bir süreçtir. Müzakerenin süreç olarak; pazarlık, tartışma, ikna etme, uzlaşma ve anlaşma gibi bazı temel evreleri vardır. Bunların hepsi bazen aynı anlamda da kullanılmaktadır. Herb Cohen (1997: 3) müzakereyi, “bireylerin kendisinden birtakım şeyler elde etmek istedikleri kişileri, kendi istekleri doğrultusunda düşünmelerini sağlamaya odaklandıkları bir bilgi ve çaba alanı” olarak tanımlarken, Varoğlu (1998: 1-2), “belirli bir anlaşmaya ulaşmak için kişilerin pazarlık ederek farklılıkları çözümlenme ve uyumsuzluğu önleme amacı ile yaptıkları görüşmeler” olarak belirtmişler. Paik ve Tung (1999: 103–122) müzakere kavramını, “iki veya daha fazla tarafın gelecekteki davranışlarını belirlemede uygulanması mümkün olan ve kendilerine rehber olacak düzenlemeler yapmak için etkileşim içerisinde oldukları bir süreç” şeklinde tanımlamıştır. Müzakereler iki organizasyonun birleşmesinde, bir müşteri ile satıcı arasında, iki arkadaş arasında, iki grup arasında bir ihtiyacın giderilmesi için olabilir ve bu faaliyetler tarafların amaçlarını etkin başarması için yapılır. (Barry vd., 2003; Lewicki vd., 1997: 1). Müzakere, iki taraf arasındaki çıkar ve fikir ayrılıklarını, tarafları tatmin edecek şekilde çözmeye yarayan, sürecin gerçek anlamda kazan-kazan yaklaşımı ile tamamlanmasını hedefleyen iletişim yöntemidir (Gökçül, 2005: 23). “Basitçe hayatın bir oyunu” (Lyons, 2007: 3) olarak tanımlanan müzakerenin teknikleri ve stratejileri belirli gözlemler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Goldwich (2010: 2-4) müzakereye daha geniş bir anlam kazandırmıştır. Onun çalışmasında müzakere “tatmin edici çıkarların elde edilebileceği bir yöntem, ikna edici ve bütün iletişim yöntemlerini (dinleme, konuşma, tartışma, pazarlık gibi) içerisinde barındıran bir süreç, partnerinizle sorun çözmek için bir fırsat, kuralları olan ve bu kurallara uyulması durumunda akıllı hamlelerle eğlenceli bir oyun” şeklinde tanımlar. Farklı görüş ve çıkarlar doğrultusunda uygun çözüm üretmeyi amaç olarak gören müzakere (Acuff, 2008: 6), her iki tarafın tatmin olacağı ortak çözüm arayışları, kazan-kazan yaklaşımının uygulandığı taktirde farklılıkların ortaya çıkarmış olduğu belirsizliğin ve zararların sonlanmasını sağlayan iletişim yönteminin ve tarafların veto hakkının olduğu, yani gerekirse uzlaşmak istemeyeceği işlemlerdir (Uçan, 2008: 3). Bunun dışında, çatışma çözme yöntemi olarak bilinen müzakere iki veya ikiden fazla tarafın bir işi birlikte yapması ve sağlam iletişim kanallarına sahip olması durumunda kazancın artmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda, müzakere tek taraflı olmanın aksine interaktif ve karşılıklı yürütülen bir kavram olarak bilinmektedir (Korobkin, 2009: 3).

Müzakere uluslararası sorunları gidermek için en fazla kullanılan yöntemlerden birisidir. BM Sözleşmesinde belirtildiği gibi çatışmaların çözümü için öncelikle müzakere yöntemine başvurulması gerekir. BM Sözleşmesi'nin “Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü” başlıklı altıncı bölümünde (madde 3/1) şöyle denmektedir (Dağcı ve Caman, 2012: 1140-1141):

Herhangi bir anlaşmazlığın tarafları, devamı uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek olan anlaşmazlıklarını, her şeyden önce, müzakere, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, tahkim, yargısal çözüm, bölgesel kurumlara ya da ayarlamalara başvurarak veya kendi seçecekleri diğer barışçıl yollarla çözümüne çalışacaklardır.

Bu maddeden çıkarılan sonuca göre herhangi iki devlet arasında var olan anlaşmazlığın ilk çözüm yöntemini müzakere teşkil etmektedir. Uluslararası Adalet Divanı daha önceki selefi Uluslararası Daimi Adalet divanı gibi şu fikri ifade etmektedir: "...diğer çözüm araçlarının aksine, taraflar arasındaki... ihtilafların doğrudan ve dostça çözümüne götüren, müzakere evrensel olarak kabul edilir". (UN, Office of Legal Affairs, Codification Division, 1992: 9). Ayrıca, bir veya her iki tarafın müzakere yoluyla değil, mücadele yoluyla daha fazlasını başarabileceklerine inanması yaygındır. Bu bakış açısı, genellikle müzakere ve mücadele arasında gidip gelir. Örneğin, bir işçi müzakeresi başarısız olabilir ve iki tarafın görece güçlü yönlerini test ettiği ve ardından daha fazla müzakere yaptığı bir greve yol açabilir. Sorunu çözmek için gerçekleştirilen ilk müzakere genelde başarısız olur çünkü taraflardan biri, şartları dikte etmesine izin verecek şekilde başarılı olabileceğine inanır. İkinci müzakerenin başarılı olma olasılığı yüksektir çünkü mücadele aşaması iki partinin bir greve dayanma göreceli kapasitesini netleştirmiştir. İkinci müzakerede üzerinde anlaşılacak seçenek, muhtemelen bu göreceli kapasiteyi yansıtabilecektir. Müzakere sürecini başarıya ulaştırmak açısından tarafların arasında güven sağlanması önemli husustur. Uzlaşma sağlanması için tarafların birbirini düşmandan ziyade arkadaş olarak görmesi gerekir ki, bu da etnik temelli çatışmalarda barış karşısındaki en büyük engellerden biridir. Güvenle birlikte müzakerede psikolojik boyut da önemli unsurlardan bir diğeridir. Müzakere sürecinin tıkanmaması adına tarafların kazan-kaybet psikolojisine girmeyip, kazan-kazan eğilimini benimsemeleri gerekmektedir. Çoğu zaman müzakerelerde bir taraf ne kadar çok kazanırsa, diğer taraf bir o kadar kaybeder diye farz edilir. Fakat doğru bir strateji izlenerek taraflar kendi ihtiyaç ve çıkarlarını belirlerse ve daha fazlasını iddia etmezse bu durumda ortak uzlaşma sağlanabilir. Her bir çatışma kazan-kaybet (ya kazanacaksın ya kaybedeceksin) veya rekabetçi yapı olarak karakterize edilen aşamaya sahiptir. Eğer müzakere sürecinde taraflar kazan-kaybet strateji ve amaçlarını benimserlerse her iki taraf uzlaşma sağlanmasını "taviz verme" olarak algılar ve süreç yokuşa tırmanmış olur.

Müzakerenin birçok türü vardır. "Pozisyonel müzakere (Positional bargaining)" ve "çıkar temelli müzakere (interest-based)" bunlardan ikisidir (Dağcı ve Caman, 2012: 1142). Pozisyonel müzakere rekabetçi yapıya sahiptir. Genel olarak taraflar birbirine kabul edilmesi zor tekliflerde bulunurlar ve bu şekilde müzakere süreci uzayabilir. Her iki tarafın amacı kendi açısından en fazlasını elde etmektir. Çünkü, genellikle bir taraf ne kadar çok kazanç sağlarsa, diğer taraf bir o kadar kaybetmiş olarak bilinir. Müzakerenin bu türünde taraflar olabildiğince birbirinin aleyhine çalıştıklarından pozisyonel görüşmelerin fayda ve başarı sağlamadığı öne sürülmektedir (Burgess ve Burgess, 1997: 210). Çıkar temelli müzakereler aynı zamanda "ilkeli müzakere (principled

negotiation)” olarak da bilinir. Bu tarz görüşmelerde taraflar uzlaşma sağlamak eğiliminde olurlar. Bu nedenle taraflar gerçekten ihtiyaç duyulanı elde etmek amacıyla kendi çıkarlarını belirlerler ve ortak kazanç elde etmek için bazı konularda taviz verebilirler. Bu doğrultuda, pozisyonel müzakereden farklı olarak, kazan-kazan şeklinde iki tarafın da kazancı sağlanabilir (Burgess ve Burgess, 1997: 211). Fakat, bu tür sonuçlar karşılıklı çıkarların birbirlerine uyumlu olduğu takdirde elde edilebilir.

Tablo 1: Müzakereye Başlarken, Müzakere Aşamasında ve Sonlanırken Karşılaşılan Kilit Sorunlar

Müzakereye Başlarken	Müzakere Aşaması	Müzakere Sonlanırken
<ul style="list-style-type: none"> -Zamanlama -Güven Tesisi -Hangi konulardan başlanacağı -Silahsızlanma ön koşulu -Baltalayıcı aktörlerin etkisi -Davranışların etkisi -Tartışmaların etkisi -Şiddet -Kamuoyu etkisi 	<ul style="list-style-type: none"> -Baltalayıcı aktörlerin etkisi - Davranışların etkisi -Tartışmaların etkisi -Şiddet -Kamuoyu etkisi -Siyasi müzakereler ile silahlarla ilişkili müzakereleri ayrı ayrı yapmamak 	<ul style="list-style-type: none"> -Barış anlaşmasının onaylanmasındaki sorunlar -Barış anlaşmasının uygulanması sorunu -Şiddet -Kamuoyu etkisi -Baltalayıcı aktörlerin etkisi

Kaynak: Köksoy, 2018: 227

Tablo 1’de gösterildiği üzere müzakere süreci boyunca karşılaşılan birçok engel vardır. Eğer doğru yöntem kullanılarak bu engeller ortadan kaldırılırsa, süreç büyük olasılıkla başarıyla sonuçlanacaktır. Bazı akademisyenlere göre “müzakere” yöntemi bir yandan tarafların süreç üzerindeki etkilerini sürdürmesine diğer yandan da herhangi bir çözüm anlaşması ile kendi anlaşmazlıklarının özünün korunmasındaki kontrolü elinde tutmalarına imkân sağlaması nedeniyle en iyi anlaşmazlık çözümü yöntemi olarak bilinmektedir. Fakat, her zaman her türlü problemleri konuyu çözüme kavuşturmak adına müzakere etmek başarılı sonuç vermeyebilir. Bazı durumlarda sorun çok karmaşık ya da tartışmalı olabilir; bazen birçok devletin çıkarlarını etkiler ya da sorunu barındırabilir; bazen sorunun tarafları arasındaki iletişim ve bağlantı yok denilecek kadar az olabilir. Hatta bazen taraflar sorunları görüşmek için bir ortamda bulunamazlar. Bu durumlarda bir arabulucunun varlığı ve konuya müdahil olması elzemdir.

2.3.2. Çatışmalarda Üçüncü Tarafın Rolü: Arabuluculuk

BM sözleşmesine göre Arabuluculuk da Müzakere yöntemiyle beraber çatışma çözümünde en sık kullanılan araçlar arasında yer almaktadır. Fakat, Arabuluculuk, müzakere süreci üzerine dayanan bir yöntemdir (Dağcı ve Caman, 2012: 1145). Yani, taraflar arasında derin bir husumet olduğu zaman ve iletişim kanallarının hiç olmadığı durumlarda arabulucuya mutlak şekilde ihtiyaç duyulmaktadır. Arabuluculuk kavramı (mediation), tarafsız, bağımsız ve çatışma çözme konusunda

uzman bir üçüncü tarafın müzakerede üstlendiği görevdir. Müzakerelerde her iki taraftan kabul gören arabulucu veya hakem çözüm yolunun niteliğini belirleyebilir. Hakemlik yapmak ile müzakere yapmak arasında bir yerde bulunan bu taktik, üçüncü bir tarafın gönüllü olarak yardımını isteme yönündeki bir taktiktir (Lipsky vd., 2003: 37). Arabulucu, farklılıkları fırsata dönüştürmeyi amaçlayan bir kişi konumunda olmalı ve uyuşmazlıkların yıkıcı bir mahiyette cereyan etmesini önlemelidir. Gerzon'a göre arabulucunun işlevini yerine getirirken kullanabileceği araçlar; bütüncü vizon, sistemli düşünme, kendini konunun içine katarak var etme, konuları irdeleme, bilinçli iletişim, diyalog vasıtasıyla taraflar arasında köprü kurma şeklindedir (Gerzon, 2006: 23).

Uyuşmazlık içinde olan tarafların uyuşmazlığı çözebilmeleri için, her ikisinin de dışında bulunan bir arabulucudan uyuşmazlığın çözümü konusunda yardım istemeleri veya kurumun kendi ilkeleri ve işleyişi doğrultusunda belirli bir "arabuluculuk" kurumunun otomatik olarak işletilmesi sıkça rastlanan bir durumdur. Arabulucunun otoritesi çatışma tarafları tarafından tanındığında, verilecek karar genelde her iki tarafça da kabul edilme eğiliminde olur. Ancak çoğunlukla kararın bir anlaşma getirmesi gerekmemektedir. Uluslararası ilişkilerde arabuluculuk sıklıkla uygulanmaktadır. Örneğin, AB'nin Kosova müzakerelerinde arabulucu olarak seçtiği Alman diplomat Wolfgang Ischinger, AB'nin Belgrad ile Priştine arasında Kosova'nın gelecekteki statüsüyle ilgili yapılacak müzakerelerdeki temsilcisi görevini üstlenmiştir. Arabuluculuk kavramı olarak, "bir çatışmanın taraflarının aralarındaki husumeti kabul edilebilir üçüncü bir tarafın yardımıyla çözüme kavuşturmaya çalıştığı bir süreç" olarak tanımlanır (Kressel, 2000: 522). Başka bir tanıma göre ise "arabuluculuk" basit olarak doğrudan müzakere sürecinin devam etmesine yardım eden üçüncü bir taraf vasıtasıyla yönetilen bir görüşmedir (Burgess ve Burgess, 1997: 211). Arabulucuların genel maksadı temel olarak tarafların anlaşmazlıklarına uygun sayılabilecek bir çözüm bulunmasına yardımcı olmak ve bu süreçte tarafların rekabetçi bir şekilde kazan-kaybet strateji ve amaçlarına doğru yönelmelerine engel olmaktır. Arabuluculuk görevini çoğu durumda tek kişi üstlenir, fakat bu sayının fazla olduğu örnekler de mevcuttur (Kressel, 2000: 522).

Arabulucu konumunda olan üçüncü taraf karşımıza devletler, uluslararası örgütler veya bunların herhangi birine bağımlı olmaksızın şahıslar olarak çıkmaktadır. Genel olarak uyuşmazlık halinde olan iki devlet arasında arabulucu uyuşmazlığa dahil olmayan üçüncü devlet olur. Herhangi iki devlet arasında husumet yaşandığı zaman bölgede olan diğer komşu ve yakın ülkeler de bu durumdan etkilendiği için bölge devletleri bu anlaşmazlığın çözümünde ve kendi çıkarlarını sağlamakta istekli olduklarından, arabuluculuk yapmak için girişimler yapmaktadırlar. Örneğin, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununda taraflar arasında iletişimi sağlamak ve anlaşmaya varmak amacıyla Rusya ve İran'ın arabuluculuk girişimleri olmuştur. Sonrasında Türkiye de bölgede barışı sağlamak ve sorunu çözmek amacıyla arabuluculuk tekliflerini taraflara sunmuştur. Arabulucu görevini üstlenebilecek diğer bir aktör uluslararası örgütlerdir. Uluslararası örgütlerin arabuluculuk yapması anlaşmazlığın çözümünde olumlu etki gösterebilir. Çünkü uluslararası örgütler devletlerden farklı konumda oldukları için hem uyuşmazlık sonucunda ortaya

çıkabilecek olumsuz etkileri önlemekte daha etkilidirler ve aynı zamanda onların çatışmayla ilgili bilgi ve belge toplama olanakları daha fazladır. Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununda müzakere sürecini yönetmek ve arabulucu olmak adına AGİT devreye girmiştir ve sorunu çözüme kavuşturmak adına Minsk grubu oluşturulmuştur. Arabulucunun uyumsuzluğunun çözülmesi veya çözülmemesi hususunda herhangi bir çıkarı olmamalı ve çözüm üretme konusunda taraflara eşit uzaklıkta kalarak kendisine olan güveni sağlamlaştırılmalıdır. Dolayısıyla arabulucunun etkisinde tarafsızlık özelliği, çok önemli bir faktördür (Carnevale ve Arad, 1996: 41). Bu doğrultuda arabulucu, süreç boyunca tarafsızlığını etkileyebilecek bir girişimde bulunmamalıdır. Gerek AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının tarafsızlığını sağlayamaması ve isteksizliği, gerek sorunun yapısı ve diğer etkenler nedeniyle bu süreç arabuluculuk adına başarısız örnek teşkil etmektedir.

Arabuluculuk sürecinin yapısal olarak müzakere sürecinin başka yöntemlerle devam etmesi durumu olduğu söylenebilir. Nitekim, arabulucunun bir anlaşmazlığı çözüme kavuşturmak için çabalarında neleri yapabilecekleri, başta arabulucu olmak üzere, tarafların kim olduklarına, tarafların aralarındaki çatışmayı nasıl algıladıklarına, ne tür bir kültür bağlamından geldiğine ve nasıl bir tutum ortaya koymalarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu doğrultuda arabulucu anlaşmazlığa dahil olmayan taraftır ve çatışma taraflarıyla çözüm için kontrat yapar ve iş bitince ilişkiler bitirilir. Arabuluculukta taraflar ve arabulucunun eskiden gelen ilişki ve bağları vardır. Arabuluculuk daha çok ailelerde, arkadaşlık gruplarında, her tür kurumda ve uluslararası ilişkilerde kullanılır. Arabulucu sonuçla çok ilgilidir ve arabuluculuk sonrasında da çözümü destekler. Bazen arabulucular eğer sadece kendi çıkarları varsa sürece dâhil olabilir. Uluslararası anlaşmazlıklarda üçüncü bir ülke kendi etkisini arttırmak için arabulucu rolünü üstlenebilir. Başarısızlık olasılığının yüksek olması, üstler tarafından uygun görülmemesi ve bu rolün değer görmemesi gibi, üçüncü tarafları arabuluculuktan vazgeçiren bazı durumlar da söz konusu olabilir. Eğer kazan-kazan zor görünüyorsa, arabulucu olmak istemeyebilirler (Sıgır ve Varoğlu, 2013: 228-229).

Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorununun çözümü konusunda iki sütunlu bir arabuluculuk süreci uygulanmıştır. Bir yandan bölge devletlerinin arabuluculuk girişimleri, özellikle Rusya'nın aktif şekilde çalışmaları, diğer taraftan ise AGİT Minsk Grubu içerisinde sürdürülen girişimler devam etmiştir. Fakat süreçte AGİT Minsk Grubu'nun sunduğu planlar çatışmanın tarafları tarafından kabul görmezken, Rusya'nın daha etkin bir profil çizdiği söylenebilir. Son dönemde gelişen olaylarda ise Türkiye'nin daha aktif rol oynamaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Yapılmış araştırmalara göre Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununda arabuluculuk yönteminin uygulama sürecinde birtakım yanlışlıklar mevcut olmuştur ve bu da genel olarak girişimlerin başarısızlığına sebebiyet vermiştir. Özellikle arabuluculuk görevini üstlenen aktörlerin doğruluğu konusunda farklı akademisyenlerin genel kabulü aktörlerin düzgün olmaması yönündedir (Ögütçü, 2021: 178). Bu fikrin ortaya çıkmasının ana nedeni arabuluculuk

yönteminin temel ilkesi olan arabulucunun tarafsızlığı sağlanamamıştır. Karabağ sorununda uygulanmış olan arabuluculuk sürecinin tamamen başarısız olması yaklaşık otuz yıl süren müzakereler sonucu ortaya en azından kalıcı bir ateşkesin ve ardından bir anlaşma metninin çıkamaması (örneğin Bosna Hersek örneğinde Dayton Anlaşması gibi) ile anlaşılmaktadır. Bu durum sürecin sadece “peace-building” aşamasında değil “peace-making” ve “peace-keeping” aşamalarında da sıkıntılar olduğunu göstermektedir. Ayrıca İkinci Karabağ Savaşı’nın ardından yapılan son anlaşmanın da uzlaşma ile değil bir tarafın (Azerbaycan’ın) sahadaki askeri üstünlüğünden sonra imzalanmış olması arabuluculuk sürecinin beklentiyi karşılamadığını göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TARİHSEL ARKA PLAN: DAĞLIK KARABAĞ SORUNU, SORUNUN SAVAŞA DÖNÜŞMESİ VE BARIŞ İÇİN YAPILAN GİRİŞİMLER

3.1. Dağlık Karabağ'ın Genel Özellikleri

3.1.1. Jeopolitik Durumu

Tarihi Karabağ bölgesi Azerbaycan sınırları içerisinde Kür ve Araz nehirleri arasında düz ve dağlık arazilerden oluşmaktadır. Batı tarafından Ermenistan, güney tarafından İran ile sınıra sahip olması bölgenin önemini arttıran nedenler arasındadır. Karabağ bölgesi yaşam için gerekli ihtiyaçlara, verimli topraklara, tatlı su kaynaklarına sahip olduğu için ilk insanların yaşadığı bölgelerden biri olarak bilinmektedir. Aynı zamanda bölge doğal kaynaklar ve minerallerle zengin olmasından dolayı tarih boyunca diğer devletlerin ilgisini kendine çekmeyi başarmıştır. Karabağ bölgesi, Azerbaycan'ın diğer bölgelerinin yanı sıra Ermenistan ve İran'ı da kontrol eden konumu nedeniyle bölge için büyük jeopolitik öneme sahiptir. Tarihi Karabağ bölgesi ve eski DKÖB karıştırılmamalıdır. Eski SSCB döneminde oluşturulan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı sırasında kaldırılan bir yapı olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, 18.000 km²'lik tarihi Karabağ bölgesinin sadece 4.392 km²'sini kaplamaktaydı (Aliyev, 1989: 3).

3.1.2. Karabağ'ın Demografik Yapısı

Ermenilerin Dağlık Karabağ'a toprak iddialarının temelinde onların bu topraklarda yerli halk olması ve çok eski tarihlerden beri bu topraklarda yaşadıkları düşüncesine dayanmaktadır. Bu fikirlerin doğru olup olmadığının anlaşılması için Karabağ bölgesinde yapılan bazı nüfus sayım kayıtlarına bakılmasında fayda vardır. 1727'de ilk defa bu bölgede Osmanlı tarafından nüfus sayımı yapılmıştır. Osmanlı döneminde Kafkasların en büyük bölgesi olarak bilinen Gence-Karabağ eyaletinin nüfusunun 122.979 kişi olduğu kayıtlara geçmiştir. Nüfusun %65,9'unu Türkler (80.340 kişi), %31'ini Hristiyanlar (Ermeni ve Albanlar) (37.885 kişi) ve %3,1'ini Kürtler (3.750 kişi) oluşturmaktaydı (Yunusov, 2005). 1805 yılından sonra İran'dan ve başka arazilerden Karabağ bölgesine büyük Ermeni göçü başladı. Ermeniler özellikle Karabağ'ın dağlık kısmına yerleştirilmekteydiler. Rusya resmi mercilerinin 1810'da yaptıkları bir sayım sonucuna göre bölgede 12.000 ailenin yaşadığı belirlenmiştir. Bunlardan 9500'ü (%79) Azerbaycan Türkü, 2500'ü (%21) ise Ermeni'ydi (Mahmudov, 2010: 559). 1823'te General Yermalov'un vermiş olduğu

emirle vergi kayıtları hazırlanmaya başlandı. Bu işlemler sonucunda bölgenin etnik yapısına dair önemli bilgiler kayıtlara geçti. Belgede Karabağ'da 20.095 aile veya 90.000 kişinin yaşadığı, onlardan 15.729'nun Azerbaycanlı (%78), 4366'nın (%22) ise Ermeni olduğu kayıtlara geçmiştir. Aynı belgede Şuşa şehrinin etnik oluşumuna dair bilgiler de yer almıştır. Bu belgede o zaman Şuşa şehrinde 1141 Azerbaycanlı, 421 Ermeni ailesinin kayıtlı olarak yaşadığı bilgileri yer almıştır. Şuşa şehri yakınlarında 450 Azerbaycan, 150 Ermeni köyü vardı. Bu köylerde de 14.618 Azerbaycanlı, 3945 Ermeni ailesinin yaşadığı belirtilmişti (Yunusov, 2005: 30).

Karabağ bölgesi nüfus bakımından tarih boyunca birçok değişiklikler yaşamıştır. Fakat nüfus konusunda kesin olan iki husus bulunmaktadır. Bunlar (Gözlek, 2008: 9):

1. 1850 yılına kadar Dağlık Karabağ bölgesinde nüfusun çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri oluşturmuştur.
2. Ermeniler, Rusların desteğiyle 18. yüzyılın sonlarına doğru Dağlık Karabağ'da önce nüfus dengesini sağlamış, daha sonra Azerbaycan Türklerini Dağlık Karabağ'da azınlık konumuna düşürmüşlerdir. 1979 yılı nüfus sayımlarına göre 162,200 kişilik Dağlık Karabağ nüfusunun 37,260'ını Azerbaycan Türkleri oluştururken, 123,076'lık kısım Ermenilerden oluşmuştur.

Rusya uzun yıllardır bölgede bir Ermeni devleti kurmayı planı doğrultusunda Karabağ'ın demografik yapısını yapay olarak değiştirme adımları atmıştır. 1967'de Ermenistan'ın başkenti Erivan'da yayınlanan "XVIII.Yüzyılda Ermeni-Rus ilişkileri" (s. 204-205) adlı kitapta şöyle der (aktaran Göyüşov, 1993: 47):

19 Mayıs 1783 gibi erken bir tarihte Knyaz Potyomkin, 2. Yekaterin'e yazdığı bir mektupta, fırsat bulur bulmaz Karabağ'ı Ermenilere teslim etmek ve böylece Asya'da bir Hıristiyan devleti kurmak için gereken her şeyi yapacağından bahsetmiştir.

Bu kaynak, Rusya'nın bölgeye böylesine büyük ölçekli göçleri gerçekleştirmede özel bir amacı olduğunun kanıtlarından biridir. Aynı zamanda bölgedeki önemli sayıda Müslüman (Türk) Kaçar yönetimi altındaki topraklara yerleştirildi. Ancak, bu kadar geniş çaplı bir göçe rağmen, 1832'de Çarlık Rusyası'nın resmi nüfus sayımı, Karabağ bölgesi nüfusunun yüzde 64,8'inin Müslüman (Azerbaycan Türkleri) ve yüzde 34,8'inin Ermeni olduğunu ortaya koydu (Yıldırım, Özönder, 1991: 87). 1887'de Fransa'da yayınlanan "Nouveau Dictionnaire de Geographie Universelle (Yeni Evrensel Coğrafya Sözlüğü)" bölge nüfusunun en az 250.000'ini Azerbaycan Türkleri olarak listelemekte, geri kalanı Ermeniler, Ruslar, bazı İranlılar ve diğerleri olduğunu belirtmektedir (Taşkiran, 240). Ermeni kaynakları bile Karabağ meselesinde görece sessizliğin olduğu bir dönemde Ermeni nüfusunun 19. yüzyılın başlarında Karabağ bölgesinde bir azınlık olduğunu yazmıştır. Nitekim 1972'de Erivan'da basılan "Batı Ermenistan'ın Rusya ile Birleşmesi" (s. 562) adlı kitap o dönemde Karabağ'da 12.000 ailenin bulunduğunu ve bunlardan sadece

2.500'ünün Ermeni ailesi olduğunu belirtiyordu. Ermenilerin daha sonra gruplar halinde gelişinin bir başka ifadesi de, 1978'de eski Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin Ağdere (eski adıyla Mardakert) bölgesinde "bölgeye gelişimizin 150. yıldönümü" münasebetiyle bir anıt dikilmesi oldu (Aliyev, 75-78). Anıt, 1980'lerde olayların yeniden başlamasıyla Ermeniler tarafından tahrip edilmiş olsa da bununla ilgili fotoğraflar bulunmaktadır.

Bölgenin demografik yapısının oluşumunun doğal olarak gerçekleşmediği ve siyasi etkenlerin belirleyici olduğu söylenebilir. Önce SSCB zamanında Ermenistan sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycanlılar birtakım zorluklar sonucunda kendi topraklarını terk etmek zorunda kalmış, sonra Karabağ savaşı sonucunda 1 milyonu aşkın Azerbaycanlı nüfus kendi topraklarında mülteci oldu.

3.2. Karabağ Sorununun Tarihsel Arka Planı ve Çatışmanın Gelişimi

Karabağ bölgesinde Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığı çok eski zamanlara dayanmaktadır ve Ermenilerin bu bölgeye planlı şekilde yerleştirilmesi ile sorunun temeli atılmıştır. Karabağ bölgesi zaman zaman farklı devletlerin etkisi altında kalmıştır. 1805'ten sonra Rusya İmparatorluğu'nun Karabağ bölgesine hakim olduğu dönem başlamaktadır. Rusya, 1813'te Gülistan Antlaşması ile Güney Kafkasya üzerindeki kontrolünü resmen ilan etti. 1826-1828 Rus-İran Savaşı'ndan sonra Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan toprakları Rusya ve İran arasında bölünmüştür ve Karabağ da dahil olmak üzere şimdiki Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları anlaşma gereği Rusya yönetiminde kaldı. Daha sonra Rusya bölgede bir nüfus mübadelesi başlattı. Türkmençay Antlaşması'nın 15. Maddesi, Kaçar yönetimindeki Ermenilerin bir yıl içinde Araz Nehri'nin kuzeyine, yani Rus İmparatorluğu tarafından kontrol edilen topraklara nakledilmesine ait idi. Takiben, İran'dan bölgeye, özellikle daha verimli toprakları ve iyi ikliminden dolayı Karabağ bölgesine büyük bir Ermeni göçü başladı. 1855-56 ve 1877-78 Rus-Türk savaşları da bölgeye daha fazla Ermeni göçüyle sonuçlandı (Potier, 2001). Dönemin Rus tarihçilerinin yapmış olduğu kayıtlara göre, tüm bu zaman zarfında en az 1 milyon Ermeni, Anadolu'dan ve bugünkü İran'dan genel olarak Kafkasya'ya göç etmiş veya ettirilmiştir (Şavrov, 1911: 59-61). Böylece 1880'de Dağlık Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusu toplam nüfusun yüzde 53'ne ulaştı.

Bu kaynaklar doğrultusunda Ermenilerin Karabağ bölgesinde yerli halk olmadığı ve sonradan bir amaç doğrultusunda Çarlık Rusya'sı tarafından buraya yerleştirildiği savını doğrulamaktadır. Bu eylemler sonucunda Rusya bölgede Ermeni vilayeti kurmayı ve geleceğe yönelik anlaşmazlığın temelini atmayı amaçlamıştır. Ermeniler Kafkasya'da toplu olarak yaşamaya başladıktan bir süre sonra on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında kendi "Büyük Ermenistan" iddialarını gerçekleştirmek amacıyla teşkilatlanmaya başladılar. Bu teşkilatlardan en önemlisi 1890 senesinde oluşturulan "Taşnak-Sütyun Komitesi" olmuştur. Bu oluşum daha sonrasında Osmanlı'nın doğu topraklarında hak talep etmiş ve Karabağ bölgesinde yaşayan Azerbaycanlıları

göçe mecbur etmek amacıyla eylemler gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda Ermenilerin ilk girişimleri 1905 senesinde bir Müslümanın (Azerbaycan türkünün) öldürülmesiyle başlamıştır (Swietochowski, 1985: 68-69). Bu olay aynı zamanda Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında ilk kanlı çatışma olarak bilinmektedir. Bazı kaynaklarda bu katliamlar incelenirken olayların gerçekleşmesine zemin hazırlayan ve gerginliği daha da arttıran tarafın Çarlık Rusya'sı olduğu belirtilmiştir. Çarlık Rusya'sı bu politikayla "işçi protestolarını engellemek, halkları Çara karşı mücadeleden saptırmak ve onları birbirlerine karşı mücadeleye yönlendirmek" çabasıdaydı (Aslanlı, 2009: 11). 1906 senesine kadar devam eden Ermenilerle Azerbaycanlılar arasındaki çatışma daha sonra geçici olsa da 1918 senesine kadar ara vermiştir. Fakat 1917 senesinde Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi'nden sonra halklar arasında gerilim yeniden ön plana çıkmaya başlamıştır. Bolşevikler halkların kendi kaderini tayin etmesi prensibini açıklamıştır. Bunun sonucunda Kafkasya'da güç boşluğu oluşmuş ve toprak anlaşmazlıklarını beraberinde getirmiştir. Oluşan bu durumu değerlendiren Azerbaycanlılar 1918 senesinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kurdukları zaman Ermenilerin toprak iddialarıyla yüzleşmişler. Fakat, Karabağ bölgesi 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra Azerbaycan'ın bir parçası olmaya devam etti. 15 Ocak 1920'de Azerbaycan ve Gürcistan heyetleri Fransız Dışişleri Bakanlığı'na davet edilmiş, Bakanlık Birinci Sekreteri Jules Cambon Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Müttefik devletler tarafından fiilen tanındığını belirtmiş ve Paris Barış Konferansı'nın resmi bir belgesi çıkarılmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni tanıyan uluslararası toplum, Karabağ bölgesinin onun toprak bütünlüğünün bir parçası olduğunu kabul etmiştir (Aslanlı, 2009: 12).

3.2.1. Erken Sovyet Dönemi

Sovyet Dönemi ile Karabağ sorunu, Ermenistan ve Azerbaycan arasında daha fazla çatışmayı tetikleyecek yeni bir boyut kazandı. Ermenistan'ın ve Azerbaycan'ın SSCB'ye katılmasıyla Ermenilerin Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları son bulmadı ve Ermeniler yönetsel iddialarından vaz geçmediler (Smith, 2015: 13). Bilindiği gibi 1921'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri, Transkafkasya Sovyet Federal Cumhuriyetleri olarak bir araya geldi. Bu federasyonun kurulmasının ardından Ermeniler Karabağ'da kaos yarattılar ve 15 Şubat 1923'te Transkafkasya bölge komitesine Karabağ'ın Azerbaycan'a değil Transkafkasya federasyonuna bağlanmasını talep eden bir rapor sundular. Durumun farkında olan SSCB yönetimi kendince çözüm arayışları içerisine girdi ve nihayetinde eyleme geçtiler. Sonuç olarak, 27-28 Haziran 1923'te toplanan RK (b) P Kafkasya Bölge Komitesi, Karabağ bölgesinin dağlık kesiminde (Ermenilerin daha yoğun yaşadığı) özerk bir bölge kurulması gereği konusunda bir ay içinde son kez Azerbaycan'ı uyardı. Bu amaçla dahi Azerbaycan hükümetinin yönetimi değiştirildi ve Moskova tarafından bu göreve Kirov atandı (Nesibli, 2000: 183). Bundan sonra, Moskova'nın baskısıyla Azerbaycan'da bir kararla "Dağlık Karabağ İşleri Komisyonu" kuruldu. Bu komitenin faaliyetleri sonucunda 1 Temmuz 1923'te Bakü yönetimi Dağlık Karabağ'a özel bir statü vermeyi uygun bulmuş ve 7 Temmuz 1923'te bunu yapmaya karar vermiştir. Böylece Dağlık Karabağ

Özerk Bölgesi kurulmuş oldu. Bu konudaki önemli notlardan biri de bu yapay yapının tarihi, coğrafi, ekonomik gerekçelerle değil, o dönemde Ermeni nüfusunun yaşadığı idari sınırlar temelinde oluşturulmuş ve tarihi Karabağ bölgesinin sadece 4.160.5 km²'sini kaplamasıdır. Eski Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin idari sınırlarına bakıldığında, tamamen Ermeni nüfuslu özel bir idari birim olarak oluşturulduğu çok açıktır. Dolayısıyla SSCB'nin çöküşü sırasında yine sorun haline gelen Ermenilerin çoğunluğunun yaşadığı özerk bir vilayetin varlığının aslında tarihi bir an değil, SSCB'de Dağlık Karabağ'ın oluşumunun bir sonucu olduğu dikkate alınmalıdır. SSCB'nin çözüm olarak üretmiş olduğu DKÖB planı sorunu tam olarak çözüme kavuşturmasa da geçici olarak "bastırılmış" oldu (Cornell, 2001: 60).

1963 Kruschev döneminde, yaklaşık 2500 Karabağ Ermenisi Karabağ'ın Ermenistan'a nakledilmesi veya doğrudan Rusya'ya bağlanması için dilekçe imzaladı (Zurcher, 2007: 154). Karabağ Ermenileri Azerbaycan SSC içinde ekonomik ayrımcılık bahanesiyle Karabağ'ın Ermenistan'a sevkini talep etti. Her seferinde itiraz reddedilse de SSCB'nin dağılmasına kadar sürecek Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi eğilimin alevlendiği söylenilebilir (Potier, 2001: 6).

Tablo 2: SSCB döneminde Karabağ Tarihinin Önemli Olayları

Tarih	Olay
1918	Osmanlı Ordusunun Karabağ Harekâtı ve II. Türk Ermeni Çatışması.
Kasım 1918 – Ağustos 1919	Karabağ Üzerinde İngiliz Hâkimiyeti ve Karabağ'ın Azerbaycan'a Bağlı Olduğunun İlanı.
1923	Karabağ Özerk Bölgesinin Kurulması.
1924	Yapılan Referandumda Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan'a Katılmak İstemesi ve Azerbaycan'a Bağlanması.
1936	Transkafkasya Sovyet Federasyonunun dağılması. Üç Sovyet Cumhuriyetinin sınırlarının değiştirilmeden ayrı birer cumhuriyet olması ve Karabağ'ın Azerbaycan sınırları içinde gösterilmesi
1936-1966	Karabağ'ın Ermenistan'a Bağlanması Yönünde Ermeni Çabaları.
1975	Komünist Parti Bölge Komitesinin "Karabağ'ı Ermenistan'a Bağlama Çalışmalarını" Reddetmesi.
1979	Batı ve ABD Basınında Karabağ ile İlgili Ermeni İddialarını Yansıtan Çok Sayıda Makalenin Yayınlanması.
1985-1988	Gorbaçov Döneminde Karabağ'ı Ermenistan'a Bağlama Çabalarının Hızlandırılması.

Kaynak: TAŞKIRAN, C. (1995), Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Gn. Kur. ATASE Yayınları, Ankara, s. 101-146.

3.2.2. Gorbaçov Dönemi ve Sumgait Olayları

Ermenilerin SSCB zamanı bölücü fikirler seslendirmeleri ve teşkilatlanması Karabağ sorununun Gorbaçov döneminde patlak vermesine zemin hazırladı. Böyle bir ortamda, sistem

destekli siyasi ve ekonomik dönüşümle birlikte SSCB'nin merkezi iktidarının gevşemesi ateşlendi. Yani Mikhael Gorbaçov, göreve geldiği zaman SSCB'nin çöküşü başlamıştı ve ekonomik olarak en kötü zamanlarını yaşamaktaydı. Mikhael Gorbaçov durumu bir nebze de olsa düzeltmek, geride kalan ekonomik ve siyasi sistemleri iyileştirmek için Perestroika (toplumun ve ekonominin yeniden yapılandırılması) ve Glasnost (açıklık) olarak bilinen yeni bir dizi reform başlattı. Ancak bu reformlar, SSCB'de ulusal anlaşmazlıkların patlaması gibi beklenmedik sonuçlar doğurdu. Bu anlaşmazlıklardan biri de Dağlık Karabağ sorunu. SSCB zamanı Dağlık Karabağ sorunu “dondurulmuş kriz” halindeydi, ama Gorbaçov yönetime geldikten sonra Dağlık Karabağ'ın durumu yeniden tartışılır hale gelmeye başladı. Yirminci Yüzyılda Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan alınarak Ermenistan yönetimine verilmesi için Ermeniler tarafından girişimler olmuştu. Fakat bu girişimler Azerbaycan Sovyet yönetiminin çabaları sonucunda Ermenilere fayda sağlamadı. Bu doğrultuda, Ermeniler siyasi yönetim eliyle isteklerine ulaşamayacağı kanısına varınca, farklı bir eylemi gerçekleştirmenin planlarını kurmaya başladılar. Bunun için uygun koşullar Gorbaçov yönetimi zamanı oluştu. Plan iki toplum arasında panik oluşturarak Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirilmesi iddialarını yeniden gündeme getirmeyi hedeflemekteydi. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılması sinyalleri o dönem için ilk defa Zori Balayan'ın “Ocak” isimli kitabında verildi. Bu kitap 1983 senesinde basıldı ve Ermeni Ulusal Hareketi'nin ideolojik temelini oluşturdu. Bundan sonra Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında toprak anlaşmazlıkları giderek artarken buna ses çıkaran Ermeniler cezalandırılmamasına rağmen, Azerbaycanlıların Sovyet yönetimi tarafından kasıtlı şekilde suçlanmaktaydı (İsmayılov, 2010: 128). Yani, Sovyet yönetimi tarafından sorunun çözülmesinin tam tersi olarak, geleceğe yönelik etnik çatışmanın daha da genişlemesi için zemin hazırlanmıştır.

1988 Şubat'ta Ermeni milliyetçileri Stepanakert'te kitlesel gösteriler düzenlediler. Ermenistan SSC SSCB liderliğinden Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan Cumhuriyeti'nden ayırmasını ve Ermenistan Cumhuriyeti'ne katılmasını talep ettiler. Bu anayasaya aykırı bir istekti. Ermenilerin haksız taleplerine karşı protesto dalgası Bakü, Sumgayit ve Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde yoğunlaştı. Azerbaycanlıların itiraz dalgaları sonucunda Azerbaycan topraklarının dokunulmazlığı yetkililer tarafından resmen ilan edildi. Bu eylemlerin verimini alamayan Ermeniler sonrasında farklı denemelere odaklanmıştır.

Sumgayit'teki olaylar Dağlık Karabağ'daki olaylarla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde 22 Şubat'ta yaşanan kitlesel isyanlar, Azerbaycan'ın en büyük sanayi merkezlerinden biri olan Sumgayit'te durumu daha da kötüleştirdi. Eylemler sonucunda 32 kişi öldü. 94 katılımcı ve suçlu tutuklandı (E. Memmedov ve R. Memmedov, 2014: 25). Ölenler arasında sadece Ermeniler değil, aynı zamanda Azerbaycanlılar da vardı. Suçlular da keza öyle, sadece bir toplumun bireylerinden oluşmamaktaydı. Fakat, Ermeniler Sumgayit olaylarını tüm dünyaya lobileri vasıtasıyla Ermenilere karşı soykırım olarak lanse ettiler.

Sumgayit olayları her iki taraftan farklı yorumlanmıştır (E. Memmedov ve R. Memmedov, 2014: 49):

- Ermeniler: Sumgayit'te kitlesel isyanlar Azerbaycanlılar tarafından düzenlendi. Amaç Ermenilere soykırım yapmak, böylece onları korkutmak ve Dağlık Karabağ için savaşmalarını engellemektir.
- Azerbaycanlılar: Sumgayit'teki kitlesel ayaklanmalara Ermeni ve Ermeni yanlısı milliyetçi-ayrılıkçı güçler, özel servisler, Taşnak partisi neden oldu: Amaç: Azerbaycanlıların vahşi, haydut, kana susamış, medeniyetsiz bir toplum olduğunu dünya toplumuna bildirmek. Azerbaycan halkıyla birlikte yaşamının mümkün olmadığını kanıtlamak, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılması ve Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlanması için verilen mücadelede siyasi destek elde etmektir.

Fakat, olay bu kadar basit yorumlanamazdı ve sadece Ermenilerin menfaatlerine hizmet etmekte değildi. Sumgayit olaylarının, birçok toplumun sorunsuz şekilde birlikte yaşadığı ve zamanında "Dostluk" kelimesiyle özdeşleşmiş Sumgayit şehrinde gerçekleşmesi bunun planlı şekilde gerçekleşmesinin kanıtıdır. Ve aynı zamanda SSCB'nin toplumlar arasında gerginliği arttırmak ve gelecek için çatışma oluşturarak "Böl ve Yönet" politikasının gerçekleştirilmesi olarak bakılabilir.

3.2.3. Karabağ Savaşı (1988-1994). Karabağ'ın Ermenistan Tarafından İşgali

1988 yılı Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında zaman zaman şiddetli çatışmaların yaşandığı bir yıl oldu. 12 Ocak 1989'da SSCB Yüksek Sovyeti Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kontrolünü geçici olarak Azerbaycan'dan aldı ve doğrudan Moskova'ya bağlı olan Özel Yönetim Komitesine devretti. Komite başkanlığına Gorbaçov'un danışmanlarından Arkady Volsky getirildi ve eyalete İçişleri Bakanlığı'na bağlı 5.400 kişilik askeri kuvvet gönderildi (Çiloğlu, 1998: 144-145). 12 Ocak 1989'da Karabağ'a, Volski'nin sadece merkezi Sovyet hükümetine karşı sorumlu olan komiteye başkanlık ettiği SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı tarafından "özel bir statü" verildi. Böylece 1921'den itibaren ilk kez bölgenin siyasi kontrolü Moskova'nın doğrudan kontrolüne geçti. Çatışma altı ay boyunca sakinleşti ve kalıcı bir çözüm başlatmak için değerli bir zaman oldu. Ancak, bazılarının iddia ettiği gibi, Moskova'nın çatışmayı çözmek için gösterdiği çabanın, bölgenin statüsünün belirlenmesi gibi kalıcı sonuçlar üretmediği için temelsiz olduğunu iddia etmektedir. 1989'da küçük çapta da olsa çatışmalar devam etti.

2 Ocak 1990'da Dağlık Karabağ'ın idari merkezi Hankendi'de Azeri Türklerini taşıyan otobüsler Ermeni silahlı gruplarının saldırısına uğradı. Güvenlik güçleri saldırıyı güçlükle engelleyerek bir kişiyi öldürürken üç kişiyi yaraladı. 9 Ocak 1990'da Ermenistan parlamentosunun 1990 bütçe kanununu onaylamasıyla Dağlık Karabağ'ın ekonomik plana dahil edilmesi süreci

çatışmaları kontrolden çıkaran önemli olaylardan biriydi (Aslanlı, 2009: 21). Azerbaycan halkının toprak bütünlüğüne yönelik ciddi tehdit ve bölgedeki Azerbaycan vatandaşlarının güvenliğinin sağlanamaması gerekçesiyle Azerbaycan kamuoyunda hem SSCB hem de cumhuriyetin liderliğine yönelik memnuniyetsizlik ve protestolar arttı (Armaoğlu, 1991: 211).

1991 yılı sorunlu bir ortamda başladı. Orta ölçekli çatışmalar devam etti, her iki taraf da sürekli birbirini suçladı ve Moskova'daki merkezi hükümet gerekli önlemleri alamadı. 14 Mart 1991'de Gorbaçov, SSCB'nin resmi TASS haber ajansına, bölgedeki patlak veren çatışmalardan endişe duyduğunu ve "Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu" söyledi (Aslanlı, 2009: 23). Açıklamanın ardından, Ermenistan Başbakanı Vazgen Manukyan düzenlediği basın toplantısında, şimdiye kadar izlenen politikanın aksine, "Dağlık Karabağ'da hiçbir iddiaları bulunmadığını, sadece oradaki Ermenilerin mücadelesini desteklediklerini" söyledi (Taşkıran, 1995: 156-157).

1992 yılının başlarında, Ermenistan silahlı kuvvetleri Karabağ'ın dağlık kesimindeki son Azerbaycan yerleşimlerini işgal etti. 25-26 Şubat 1992 gecesi Hankendi'de konuşlu 366. Rus Motorlu Tüfek Alayı'nın yardım ve katılımıyla Hocalı şehrine saldırdılar ve yaklaşık bin sivil öldürdüler. Bu soykırım, yüzyılın en büyük trajedilerinden biriydi. Hocalı'nın Ermeni-Rus birleşik güçleri tarafından işgal edilmesinden kısa bir zaman sonra Dağlık Karabağ tam olarak işgal edilmiş oldu.

Tablo 3: Dağlık Karabağ Savaş Kronolojisi (1992-1994)

Tarih	Olay
25-26 Şubat	Hocalı Katliamı
24 Mart 1992	Minsk Grubunun Görevlendirilmesi
8 Mayıs 1992	Suşa'nın Ermeniler Tarafından İşgal Edilmesi
18 Mayıs	Laçın'ın Ermeniler Tarafından İşgal Edilmesi
27 Mart 1993	Kelbecer'in Ermeniler Tarafından İşgal Edilmesi
30 Nisan 1993	BM Güvenlik Konseyinin 822 sayılı Kararı Alması
23 Haziran 1993	Ağdam'ın Ermeniler Tarafından İşgal Edilmesi
29 Haziran 1993	BM Güvenlik Konseyinin 853 sayılı Kararı Alması
23 Ağustos 1993	Fizuli'nin Ermeniler Tarafından İşgal Edilmesi
25-26 Ağustos	Cebrayil'in Ermeniler Tarafından İşgal Edilmesi
31 Ağustos 1993	Kubatlı'nın Ermeniler Tarafından İşgal Edilmesi
14 Ekim 1993	BM Güvenlik Konseyinin 874 sayılı Kararı Alması
23 Ekim 1993	Goradiz'in Ermeniler Tarafından İşgal Edilmesi
28 Ekim 1993	Zengilan'ın Ermeniler Tarafından İşgal Edilmesi
12 Kasım 1993	BM Güvenlik Konseyinin 884 sayılı Kararı Alması
9 Nisan 1994	Terter'in Ermeniler Tarafından İşgal Edilmesi
5 Mayıs 1994	Ateşkese Öngören Bişkek Protokolünün İmzalanması
12 Mayıs 1994	Dağlık Karabağ'da Ateşkes Rejimi Uygulamasına Geçilmesi

Kaynak: Abdullah BARUTCU (2012), "Uluslararası Anlaşmazlıkların Çözümünde AĞİT'in Rolü: Dağlık Karabağ Olayı", doktora tezi, s. 116

8 Mayıs 1992 tarihinde çoğunlukla Azerbaycanlıların yaşadığı ve eski DKÖB sınırları içerisinde yer alan Şuşa şehri ele geçirildi. Ermenistan ordusu, işgal etmiş oldukları topraklarda güçlenmek adına ve Ermenistan Cumhuriyeti ile eski DKÖB topraklarını birleştirmek için çevre bölgelere saldırmaya başladı. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesinin önünde duran en büyük engel, Ermenistan sınırda yer alan Azerbaycan kenti Laçın'dı. 17 Mayıs 1992'de bu engeli de aradan kaldırmaya yönelik Laçın şehrine Ermeniler tarafından saldırı düzenlendi ve sonuç olarak Laçın şehri de Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edildi (Hasanov, 2005: 607). Böylece Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesini işgal eden Ermenilerin "kendi kaderini tayin" fikrini gerçekleştirme kisvesi altında, saldırgan politikası daha çok yaygınlaştı. Laçın'ın Ermeni kuvvetleri tarafından işgali, artık savaşın DKÖB topraklarının ötesine uzandığını ve Ermenistan'ın sadece Dağlık Karabağ ile yetinmeyeceği ve silahlı saldırganlığının daha büyük olduğunu belirtmiş oldu. Ermenilerin "insani koridor" dediği Laçın savaş zamanı kullanılarak Dağlık Karabağ'a çok sayıda silahlı ve askeri yardım gerçekleştirilerek diğer Azerbaycan topraklarının işgalinde kullanıldı. Sonuç olarak 1993 yılı boyunca Ermenilerin toprak taleplerinde bulunmuş oldukları Dağlık Karabağ bölgesi topraklarıyla yetinmeyerek onun dışında bulunan Laçın, Kelbecer, Ağdam, Füzuli, Cebayıl, Kubatlı ve Zengilan illeri de Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmiş oldu. Ermenilerin saldırıları sonucunda savaşta 20.000'den fazla Azerbaycan vatandaşı katledildi, 100.000 kişi yaralandı ve 50.000 kişi sakatlandı. Ermenistan'ın işgal etmiş topraklardan toplam olarak 1 milyona yakın Azerbaycanlı kendi topraklarında mülteci oldu.

1991-1994 yıllarında gerçekleşen Karabağ savaşında, Azerbaycan'ın hazırlıksız yakalanması ve Ermenistan tarafının iyi silahlanması nedenlerinden dolayı Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki 7 ili işgal etmesiyle sonuçlandı. Savaş boyunca her iki taraftan önemli kayıplar olmuştur. Azerbaycan hükümeti resmi olarak o yıllarda en az 11.557 Azerbaycan askerinin şehit olduğunu, Ermenistan tarafı ise 6.500 Ermeni askerinin öldüğünü bildiren bir açıklama yaptı (Freizer, 2014: 2). Kayıp sayılarına bakıldığında saldıran tarafın daha az kayıp vermesi savaşın eşit şartlarda yapılmadığı ve Ermenistan tarafına yardım yapılması ideasını güçlendirmektedir.

3.2.4. Bişkek Protokolü (1994) ve Ateşkes

O dönem Azerbaycan siyasi yönetimi Ermenistan saldırılarını ve çatışmayı durdurmak amacıyla çözüm yolları aramıştır. Fakat, BM Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına, AGİT'in sorunun çözümüne yönelik çabalarına rağmen Ermenistan saldırgan tutumunu sergilemeye devam etmiştir. 1994 yılının Ocak-Mart dönemi küçük çaplı saldırılar, genel olarak Rusya ve AGİT'in arabuluculuk girişimleriyle sonlanmıştır. İşin aslı, Rusya AGİT Minsk Grubu üyesi olmasına rağmen sürekli olarak ateşkesin sağlanması ve barış anlaşmasının imzalanması için kendi planını daha fazla ön plana çıkarmakta ve bu şekilde bölgedeki eski nüfuzunu onaracağını düşünmekteydi (Caferov ve Aslanlı, 2016: 249). 26 Nisan-2 Mayıs 1994 tarihlerinde Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmayı durdurmak adına AGİT heyeti

girişimlerde bulunmuştur. 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde, Bişkek'te Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Parlamentolar arası Kurulu çerçevesinde her iki taraftan yetkililer, aynı zamanda arabulucu olarak Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri bir araya gelerek görüşme gerçekleştirmişler. Tartışmalar sonucunda çatışmayı durdurmak ve müzakere sürecini başlatmak adına 5 Mayıs 1994'te "Bişkek Protokolü" imzalanmıştır (Caferov ve Aslanlı, 2016: 250).

Bahsi geçen protokolde genel olarak, eskiden var olan DKÖB ve onun çevresindeki illerde çatışmaların Azerbaycan'ın ve Ermeni halkının ve bölgenin diğer halklarının yararına olmadığına değinilmiştir. Bunun dışında ateşkes dışında diğer konularla da ilgili anlaşmalara varılmıştır. AGİT ve BM'in Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu çözmeye yönelik almış olduğu kararların (özellikle BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 822, 853, 874 ve 884³ sayılı kararların) uygulanması gerektiği belirtilmiş, aynı zamanda çatışmanın durdurularak, mültecilerin eski yaşadıkları yerlere dönüşünün sağlanması için gerekenin yapılması hususunda uzlaşmaya varıldığı ifade edilmiştir. 12 Mayıs 1994 tarihinden sonra ateşkes rejimi sözde uygulanmaya başlamıştır (Caferov ve Aslanlı, 2016: 251). Fakat bu ateşkes sürecinde her iki taraf kayıplar yaşamıştır.

Yeni bağımsızlık kazanmanın beraberinde getirdiği zorlu durum, ülkenin ekonomik kriz, uluslararası alanda siyasi olarak desteklenmemesi vs. etkenler Azerbaycan yönetimini o zaman için önemli karar olan ateşkes anlaşmasını imzalamak zorunda bırakmıştır. Ateşkes anlaşması Ermenistan'ın işgalci saldırılarına ve iki ülke arasındaki savaşa resmi olarak son vermiştir. Ateşkes anlaşmasının resmi olarak yürürlükte olmasına rağmen 1994'den sonraki dönemde defalarca ateşkes ihlalleri olmuş ve bundan dolayı karşılıklı suçlamalar olmuştur. Ateşkes ihlalleri sonucunda her iki taraftan çok sayıda asker ve sivil yaralanmıştır. İki taraftan da esir alma durumları söz konusu olmuştur. Bazı dönemlerde iki taraf arasında yaşanan krizler savaşın başlayabileceği sinyallerini vermiştir.

³ Kelbecer'in işgalinin ardından BM Güvenlik Konseyi, 30 Nisan 1993'te 822 sayılı Kararı kabul etti. Karar, bölgedeki askeri operasyonlara son verilmesi ve Ermeni birliklerinin Kelbecer'den ve yakın zamanda işgal edilen Azerbaycan topraklarından koşulsuz olarak geri çekilmesini talep etmektedir. 29 Temmuz 1993 tarihinde kabul edilen 853 sayılı karar da bölgedeki askeri operasyonlara son verilmesini ve Ermeni birliklerinin Ağdam'dan ve yakın zamanda işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından çekilmesini talep etmektedir. 14 Ekim 1993'te kabul edilen 874 sayılı Karar, ateşkes olması, askeri operasyonların durdurulması ve Ermeni birliklerinin yakın zamanda işgal edilen Fuzuli (23 Ağustos 1993), Cebrail (26 Ağustos 1993), Gubadlı (30 Eylül 1993) topraklarından çekilmesi çağrısında bulundu. Bu karar aynı zamanda önceki 822 ve 853 sayılı kararlara da uyulmasını gerektirir. Dağlık Karabağ sorununa ilişkin 12 Kasım 1993 tarihinde kabul edilen ve 884 sayılı dördüncü karar, taraflar arasında düşmanlıkların yeniden başlamasına neden olan ateşkes ihlallerini kınadı ve Ermenistan'ı bu konuda her türlü etkiyi kullanmaya çağırdı. Karar, düşmanlıkların derhal durdurulması ve Ermeni silahlı gruplarının yakın zamanda işgal edilen Zengilan bölgesi de dahil olmak üzere diğer bölgelerden çekilmesi çağrısında bulunmaktadır. Bu kararda da daha önce kabul edilen 822, 853, 874 sayılı kararlara uyulması gerektiği belirtilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.ÇATIŞMANIN ÇÖZÜM SÜRECİNE ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN ETKİLERİ, ARABULUCULUK GİRİŞİMLERİ VE BU GİRİŞİMLERİN SONUÇLARI

4.1. Karabağ Sorununu Çözmeye Yönelik Adımlar

4.1.1. Uluslararası Örgütler Tarafından Barış İçin Yapılan Girişimler

Ermenilerin Karabağ'ın Ermenistan'a birleşmesi isteklerini dile getirmeleri ve Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının başlaması sonrasında bir dönem bu sorun uluslararası toplumun gündeminde yer almadı. Bunun ana nedeni, çatışmanın ilk evresinde uluslararası toplumun bu sorunun ortadan kaldırılmasına ilgi göstermemesiydi. Bu sorun, SSCB'nin çöküş sürecini hızlandıran ve sonunu getiren faktörler içerisinde yer almaktaydı ve onun durdurulması SSCB'deki yıkıcı süreçleri engelleyebilirdi. İşin ilginç tarafı, var olan söylentilere göre Ermenistan ve Azerbaycan arasında var olan Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkışı doğrudan Kremlin'in senaryosuna dayanmaktaydı. SSCB yönetimi, "böl ve yönet" ilkesine dayalı bölgesel çatışmalara zemin hazırlayarak dikkati birliğin temel sorunlarından farklı noktalara çekmeye çalıştı ve bu şekilde müttefik cumhuriyetlerdeki baş kaldıran ulusal kurtuluş hareketinin genişlemesini geciktirmiş oldu. Diğer yandan, bu plan SSCB için bir bumerang görevi gördü ve etnik çatışmalar sadece SSCB'nin çöküşünü engellemede işe yaramamakla kalmadı, aynı zamanda süreci daha da hızlandırmış oldu.

Ermenistan ve Azerbaycan arasında savaş başlamazdan önce Ermeniler, uluslararası toplumun desteğini kazanmak için ciddi bir eylem gerçekleştirdi. Hiç şüphesiz Ermeni lobisinin imkanları da burada yaygın olarak kullanılmıştır. ABD Kongresi ile bugün dünyadaki sosyo-politik ve ekonomik süreçleri doğrudan kontrol etme kabiliyetine sahip olan Ermeni lobisi arasında çok sıcak bir ilişki olduğunu belirtmek gerekir. Aynı şey Fransız Senatosu için de geçerlidir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırgan politikasının uygulanmasına uluslararası toplum her zaman kayıtsız kaldı. Daha 1992'de, Ermeni silahlı kuvvetleri Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmeyi amaçlayan askeri operasyonların ölçeğini önemli ölçüde genişletti. Bununla birlikte, hiçbir uluslararası kuruluş, kamuoyunun gözü önünde gerçekleşen ve uluslararası hukuk normlarını büyük ölçüde ihlal eden bu saldırganlık eylemlerine ilişkin objektif bir değerlendirme yapmamıştır. Farklı zamanlarda BM, AGİT ve AB'nin belirli kararları ve açıklamaları olduğu doğrudur, ancak

bu belgeler çatışmanın gerçek nedenlerini tam olarak değerlendirmede ve işgalci ile saldırılan arasında ayırım yapmadı.

Azerbaycan topraklarının Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmesiyle bağlantılı olarak BM Güvenlik Konseyi 7 açıklama ve 4 karar kabul etti. Kelbecer bölgesinin işgali ile bağlantılı olarak 822 (30 Nisan 1993), Ağdam bölgesinin işgali ile ilgili olarak 853 (29 Temmuz 1993), Fuzuli, Cabrayil ve Kubadlı bölgelerinin işgali ile ilgili olarak 874 (14 Ekim 1993) ve Zangilan bölgesinin işgali ile bağlantılı olarak 884 (11 Kasım 1993) sayılı kararları kabul edildiğinde Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri Ermenistan'ın saldırgan bir devlet olarak tanınmasını kabul etmediler ve anlaşmazlığı AGİT Minsk Süreci çerçevesinde ateşkes ve müzakereler yoluyla çözmeyi tercih ettiler (Hasanov, 2005: 608). Cezasızlıktan cesaret alan ve bundan faydalanan Ermenistan, BM Güvenlik Konseyi'nin çatışmayla ilgili dört kararını görmezden geldi.

İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), BM ve AGİT'in yanı sıra, 1993 yılından bu yana tüm toplantılarında Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümünü ele almış ve Azerbaycan için önemli kararlar almıştır. 1992 senesinin Haziran ayında İstanbul'da gerçekleştirilen İKÖ Dış İşleri Bakanları'nın 5. Olağanüstü Konferansı, Ermenistan tarafından Azerbaycan'a karşı yapılmış olan son saldırıları ve Azerbaycan topraklarının işgalini şiddetle kınayarak Azerbaycan'ın işgal edilmiş bütün topraklarından Ermeni kuvvetlerinin çıkarılmasını talep eden karar almasını BM Genel Sekreteri'nden ve Güvenlik Konseyi başkanından arz etti (Aliyev, 2006: 147). Nitekim 1994'te Kasablanka'da İKÖ Zirvesi, 1996'da Cakarta'da İKÖ üye devletlerinin 24. Dışişleri Bakanları Konferansı, 1997'de Tahran'da ve 2000'de Doha'da İKÖ Zirvesi dahil olmak üzere tüm toplantılarda Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırısı konusunda kararlar alındı. İKÖ'nün Ermenistan'ı saldırgan bir devlet olarak tanıyan ve bunu kesin olarak yapan ilk uluslararası örgüt olduğunu belirtmek de önemlidir.

Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununa yönelik tutum sergileyen bir diğer uluslararası örgüt Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) olmuştur. 24-27 Nisan 2001 tarihlerinde Azerbaycan Cumhuriyeti AKPM heyeti ilk kez bu örgütün toplantısına tam üye olarak katılmış ve genel oturumda Ermenilerin Azerbaycan'a yönelik saldırganlığının gerçeklerini yansıtan bazı önemli belgeler dağıtmıştır. Bunlardan 9 ülkeden 29 temsilci ve AKPM siyasi grubu ve 14 ülkeden 20 delege tarafından imzalanan "Ermenilerin Azerbaycan halkına karşı işlediği soykırımın tanınması" başlıklı yazılı açıklamada "Ermenistan ve Dağlık Karabağ'daki savaş esirleri" ve rehinelere ilgili bilgiler AKPM'nin resmi belgeleri olarak yayıldı. Bu belgeler Hocalı nüfusunun Ermeniler tarafından katledilmesi, Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin işgal edilmesi, Ermenistan'da çocuklar, kadınlar ve yaşlılar dahil 783 Azerbaycanlı rehinenin gözaltına alınması ve diğer önemli konuları kapsamaktadır. 2004 yılının başından bu yana, Avrupa Konseyi, AGİT ve AB, çatışmayı barışçıl yollarla çözmeye çabalarını önemli ölçüde artırdı. Böylelikle, Avrupa

Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin kış oturumu, Ermenistan'ın saldırgan bir devlet olduğunu teyit etti. Ermenistan'ın çatışmayı çözmek için herhangi bir adım atmadaki başarısızlığı AKPM belgelerine yansıtılmaktadır.

Ermenistan-Azerbaycan sorununun çözümüne yönelik uluslararası kuruluşların çabalarının yanı sıra, Nisan 1999'dan bu yana çatışmayı barışçıl yollarla çözmek için yeni bir formatta adımlar atılmaktadır. Bu, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları arasında doğrudan bir diyalogdur. O zamandan beri, iki cumhuriyetin cumhurbaşkanları Moskova, Washington, Cenevre, Yalta, İstanbul, Davos, New York, Minsk, Paris, Key West, Soçi, Kişinev, Prag, Strasbourg'da ve ayrıca iki cumhuriyetin sınırında - Sadarak'da olmak üzere yaklaşık 25 toplantı düzenledi. Çatışmanın barışçıl çözümüne yönelik fırsatların tükenmediğini belirten cumhurbaşkanları, diyalogu sürdürmeyi gerekli gördüler. Ancak, çok zor ve çetin müzakereler sırasında Azerbaycan tarafı, haklı konumunu savunmada birtakım zorluklarla karşılaştı. Çünkü çatışmanın başlangıcından bu yana yapılan görüşmelerde saldırgan Ermenistan yapıcı olmayan bir tavır almış ve saldırganlık politikasından vazgeçmek istememektedir. Öte yandan, dünya toplumunun "çifte standart" ilkesine bağlılığı ve BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşların önerilerini ve kararlarını uygulamak için somut adımlar atmamaları müzakere sürecindeki ilerlemeyi engellemektedir.

4.1.2. AGİT Minsk Grubu'nun Çalışmaları

30 Ocak 1992'de Azerbaycan Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı'na (AGİK) üye olmuştur. Azerbaycan'ın üyeliğinden sonra Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu AGİK'in ilgi alanına girmeye başladı. Bu nedenle, 27-28 Şubat, 13-14 ve 23-24 Mart tarihlerinde Prag'da (Çek Cumhuriyeti) ve 1 Mayıs'ta Helsinki kentinde düzenlenen AGİK Kıdemli Memurları Komitesi toplantılarında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olması, Azerbaycan sınırlarının değiştirilmemesi şartıyla çatışmanın barışçıl yollardan çözülmesi, askeri faaliyetlerin durdurulması ve ateşkesin sağlanmasını tartıştılar (Paşayeva, 2009: 245).

AGİK Bakanlar Konseyi'nin 24 Mart 1992'de Helsinki'de yaptığı acil bir toplantıda, Dağlık Karabağ'daki Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının kapsamlı bir şekilde çözümlenmesi için Minsk'te bir konferans düzenlemeyi kabul ettiler. Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, eski Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya Federasyonu, İsveç, Türkiye ve ABD konferansa katılmayı kabul etti. Böylece, Minsk Grubu bu 11 devletin katılımıyla kuruldu. Grubun ana görevi Ermenistan-Azerbaycan sorununun halledilmesi ve Dağlık Karabağ çatışmasının barışçıl yollarla çözülmesiydi. Türkiye Minsk Gurubu'nda eş başkan değil, sadece üye devlet olduğu için Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözümü için aktif rol üstlenememiştir. Bununla birlikte, Minsk Grubu'nun kuruluşundan bu yana, anlaşmazlığı çözmeye yönelik önemli çabalar istenen sonuçları vermedi. Uluslararası toplumun saldırgan karşı etkili önlemler almadaki başarısızlığı, Ermenistan'ın saldırı politikasının daha da genişlemesine yol

açtı. 1993 sonbaharına kadar Dağlık Karabağ ve çevresindeki yedi bölge Ermenistan tarafından işgal edildi. 5-6 Aralık 1994 tarihlerinde Budapeşte’de (Macaristan) düzenlenen Zirve, AGİK tarihinde önemli bir dönemin başlangıcı oldu. Başlıca görevi Avrupa’da güvenlik ve iş birliği konusunda çalışmaların yapılması olan AGİK, Budapeşte Zirvesinden sonra Avrupa’da barış, demokrasi ve insan haklarının sağlayıcısı misyonunu üstlendi ve ismi Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) olarak değiştirildi (Hasanov, 2005: 373).

Budapeşte Zirvesi aynı zamanda Dağlık Karabağ sorunu açısından da önem arz etmektedir. Bu konferansta yapılan teşkilat içi reformlardan sonra Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümü AGİT’in gündem konuları arasına salındı. Aynı zamanda sorunu çözmekle görevlendirilmiş Minsk Gurubu içerisinde eş başkanlık kurumu oluşturuldu. Minsk Gurubu eş başkanları sorunun ilgili tarafları ile görüşmeler yapıp, çözüm arayışında olması gerekiyordu. İlk başta eş başkanlık görevi Rusya ve Finlandiya’ya verilmiş oldu. Fakat, 1 Ocak 1997’den sonra AGİT Minsk Grubu eş başkanları ABD, Fransa, Rusya oldu. 2-3 Ocak 1996 tarihlerinde Lizbon’da 54 devlet temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşen AGİT Zirvesinde de Dağlık Karabağ sorunu ve onun çözümü gündem konularından biri oldu. Bu konferansta Dağlık Karabağ sorunun çözümünde ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün sağlanmasında geride kalan 2 sene boyunca hiçbir ilerleme kaydedilmediği AGİT görevlisi tarafından dile getirilmiştir. Lizbon Zirve buluşmasında Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunun çözümüne yönelik üye devletler tarafından (Ermenistan hariç) aşağıdaki prensipler kabul edildi:

- Ermenistan Cumhuriyeti’nin ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğü sağlanması;
- Dağlık Karabağ’a Azerbaycan’a bağlı olacak şekilde özerlik statüsünün verilmesi;
- Dağlık Karabağ’ın tüm nüfusunun güvenliğinin sağlanması;

AGİT Lizbon Zirvesi’nin ardından Rusya ile birlikte ABD ve Fransa temsilcileri Minsk Grubu eş başkanlığına atanmasıyla çözüm süreci yeni bir döneme girmiş oldu. 1997’nin ikinci yarısından bugüne kadar Minsk Grubu eş başkanları, Lizbon ilkelerine dayalı, Dağlık Karabağ dışındaki 7 işgal altındaki bölgenin kurtarılması ve Dağlık Karabağ’ın statüsünün belirlenmesi olmak üzere iki bölümden oluşan üç teklifte bulundu (Şihaliyev ve Yılmaz, 2005: 33):

- 17 Temmuz 1997 tarihinde sunulan “Paket Çözüm”;
- 2 Aralık 1997’de sunulan “Aşamalı Çözüm”;
- Kasım 1998’de ise sunulan “Ortak Devlet” önerisi.

Haziran 1997’deki ilk önerileri, sorunu çözmeye yönelik, "paket" olarak nitelendirilen öneriydi (bu durumda, Dağlık Karabağ’ın statüsü da dahil olmak üzere tüm konular aynı anda kararlaştırılmıyordu) ve Eylül 1997’deki ikinci önerileri, "aşamalı" olarak nitelendirilen bir yaklaşımdı (bu durumda, öncelikle Ermeni silahlı kuvvetleri 7 bölgenin işgalini sonlandırmalıydı

ve sonrasında diğer konular çözülmeliydi). Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev bu planlara tam olarak katılmasa da barış sürecindeki çıkmazın kırılması için eş başkanların her iki önerisini de kabul ederken, yapıcı olmayan bir tutum alan Ermenistan tarafı bu önerilere katılmadı.

9 Kasım 1998 tarihinde eş başkanlar, uluslararası hukuka aykırı olan ve Azerbaycan için kabul edilmesi güç olan üçüncü bir teklifte bulundu. Bu öneri, diğer devletlerde daha önce uygulanmamış "ortak bir devlet" fikrine dayanmaktaydı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından kararlılıkla geri çevrilen "ortak devlet" önerisi, sadece Azerbaycan'ın çıkarlarına aykırı olmayıp, aynı zamanda AGİT Budapeşte ve Lizbon Zirvelerinde kabul edilen belgelerin ihmal edildiğinin bir ispatıydı. "Ortak devlet" ilkesi, yalnızca çözüm sürecini ciddi şekilde engellemedi, aynı zamanda tarafların çatışmayı çözme yolları konusundaki tutumları arasındaki çelişkileri de derinleştirdi. Sonuç olarak, müzakere sürecinde bir durgunluk yaşandı ve anlaşmazlığın çözümünde olumlu bir ilerleme kaydedilmedi.

Zirve toplantıları dışında 1993-2000 yılları arasında Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Lideri Haydar Aliyev, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için AGİT ve Minsk Grubu temsilcileriyle 130'dan fazla toplantı yapmış, bunun yanı sıra AGİT katılımcısı Devletlerin liderleriyle yapılan müzakereler zamanı Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik kazanım elde etmeye çalışmıştır. AGİT'in yapay olarak yaratılan Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik somut ve adil adımlar atmadaki başarısızlığının sorunun çözümünü uzattığı ve karmaşıklaştırdığı açıktır. Mayıs 1992'de Şuşa ve Laçın'ın Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmesi çatışmanın doğasını değiştirmiş, yeni bir siyasi sorun yaratmış ve barış misyonunu devralan Minsk Konferansı'na engel olmuştur. Minsk Grubu içindeki müzakerelerdeki çelişkilerin, özellikle Ermenistan'ın yapıcı olmayan pozisyonunun sürmesi ve grubun bazı üye devletleri arasında uzlaşma eksikliği barış sürecinin gecikmesine ve çatışmanın donmasına neden oldu.

4.1.3. Madrid Prensipleri

Madrid Prensipleri Kasım 2007'de Minsk Grubu eş başkanları tarafından İspanya'nın başkenti Madrid'de AGİT bakanlar konferansında Ermenistan ve Azerbaycan dışişleri bakanlarına sunulan bir çerçeve anlaşmasıdır. Madrid Prensipleri Prag Süreci denilen ve Dağlık Karabağ sorununun Barışçıl Çözümü için oluşturulan Temel İlkelerin ve 2006 yılının Haziran ayında kamuoyuna açıklanan barış girişiminin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır (Potier, 2010: 205-206). Devletler arasındaki antlaşmalar ve anlaşmalara temel teşkil eden uluslararası hukukun ana belgesi olan AGİT-Helsinki Nihai Senedi'nin hukuki belgesinin hükümlerine dayanan Madrid Prensipleri 1994 ateşkes anlaşmasından bu yana barış müzakerelerinin sonucu olarak ortaya çıkan tek belgedir (Hasanlı, 2016). 2007 senesinde Minsk Grubu'nun girişimiyle Azerbaycan ve Ermenistan taraflarının mutabakata vardığı Madrid Prensipleri çözüm için büyük önem taşımaktaydı. Bu bildiriye göre (Sarı, 2012: 6);

- Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal edilen bölgeler aşamalı şekilde boşaltılacak,
- Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın iletişimini sağlayan koridor açılacak,
- Topraklarından kovulmuş bütün göçmenler ve mülteciler topraklarına dönecek,
- Dağlık Karabağ Bölgesinde güvence sağlayabilmek amacıyla uluslararası barış gücü konuşlandırılacak,
- Dağlık Karabağ Ermenilerine gerekli güvence verilerek kendilerini idare etme hakları tanınacak,
- Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünün belirlenmesi için inisiyatif kullanılacaktır.

Bu ilkelerin Minsk Grubu tarafından sunulmasının ardından taraflar genel olarak anlaşmalar dahi, bazı konular her iki tarafta ciddi tartışma konusu oldu. Tıkanıklığın sebebi, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsüyle ilgili sorundu. Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasına tamamen karşıydı ve sadece ona yüksek düzeyde bir özerklik verilebileceğini belirtti (Potier, 2010: 206). Öte yandan Ermenistan, sorunun çözümünün ancak Dağlık Karabağ Ermenilerinin kendi kaderini tayin hakkının tanınmasıyla mümkün olduğunu savunmaktaydı. Madrid Prensipleri çerçevesinde Ermenistan ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın nihai statüsüne ilişkin tutumuyla ilgili olarak Minsk Grubu'nun Fransa Eş başkanı Bernard Fassier, 24-27 Mart'ta düzenlenen Azerbaycan-Ermenistan Barış Forumu'nda şunları söyledi: "Dağlık Karabağ'ın statüsü şu anda kararlaştırılmaz, çünkü her iki çözüm önerisi - Karabağ'ın bağımsız bir devlet olarak uluslararası düzeyde tanınması veya Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde kalmasının kararlaştırılması – şu aşamada imkansızdır." (Abilov, 2018: 154). Bu nedenle, Minsk Grubu eş başkanları 2009 yılında Madrid Prensiplerinin güncellenmiş versiyonunu hazırladılar.

Güncellenen Madrid Prensipleri ile orijinal versiyon arasındaki farklar çok küçüktü, ancak çatışan taraflar için önemliydi. Orijinal Madrid Prensipleri, Ermeni kuvvetlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından aşamalı olarak çekilmesine değinmektedir, ancak yenisinde aşamalı terimi yoktur. Bunun dışında ilk belge, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsünün referandum ile belirlenmesi gerektiğini, ancak güncellenen Madrid Prensiplerine göre nihai statünün yasal olarak bağlayıcı bir irade beyanıyla belirlenmesi gerektiğini belirtti (Abilov, 2018: 155). Fakat, Minsk Grubu eş başkanları tarafından sunulan yenilenmiş Madrid Prensipleri de Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu barış yoluyla çözmek için yetersiz kaldı. Bunun ana nedenleri her iki tarafın sert demeçler söylemesi ve belgede de yer alan Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgale son vermesi maddesinin Ermenistan tarafından gerçekleştirilmemesi olmuştur. Bu tarihten sonra Minsk Grubu'nun Karabağ sorununu çözmede isteksiz veya yetersiz olması kanısına varılabilir. Bunun temel sebepleri Minsk Grubu eş başkanlarının her birinin bölgede kendi çıkarları olması ve en önemlisi arabulucu olmalarına rağmen tarafsız kalmamalarıdır.

4.2. Üçüncü Tarafların Karabağ Sorununa Yönelik Tutumları

4.2.1. Rusya

SSCB dağıldıktan sonra Rusya'nın Güney Kafkasya'da oluşan yeni bağımsız devletlere karşı tutumu değişmemiştir. Rusya yine Güney Kafkasya'yı arka bahçesi olarak görmeye devam etmiş ve bu bölgeyi etki alanında tutmak için bir takım politika ve stratejiler geliştirmiştir. Rusya dış politikada sıklıkla kullandığı “böl ve yönet” politikasını Güney Kafkasya'da da uygulamıştır. Eski SSCB'de etnik ve toprak sorunları oluşturarak gelecekte bu sorunların çözümünde önem taşımak Rusya'nın izlediği stratejik olgudur. Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu da bu şekilde tanımlanabilir.

Rusya'nın SSCB'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya'da sahip olduğu eski otoritesini Dağlık Karabağ sorunu sayesinde geri kazanma girişimleri olmuştur. 1994 senesinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında Rusya'nın arabuluculuğuyla gerçekleşen Bişkek Protokolü'nün ardından Rusya Batı devletlerini bölgeden uzak tutmak ve kendi askerini Karabağ'a yerleştirmek girişimleri gerçekleştirmiştir. Bunun için Rusya kendi askerlerine “BM Barış Gücü” statüsü verilmesi talebinde bulunmuştur. Batı'nın bu konuya ilişkin sert tavrı ABD, Türkiye, Almanya ve İngiltere devlet temsilcilerinin vermiş olduğu resmi açıklamalarında da bariz bir şekilde belirtilmekteydi. ABD'nin BDT temsilcisi James Collins açık şekilde Karabağ bölgesine tek ülkenin askeri güçlerinin yerleştirilmesine karşı olduklarını dile getirmiş ve sorunun çözümüne AGİT çerçevesinde devam edilmesinden yana olduklarını açıklamıştır. Azerbaycan tarafı da sadece Rus kuvvetlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmesini destekleyen barış planı hazırlanırsa ona karşı çıkacağını belirtmiştir. Temmuz 1994 tarihinde açıklamada bulunan Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev Rus askerlerinin bölgeye sadece AGİT Barış Gücü içinde ve çok uluslu barış kuvvetleri ile gireceği taktirde bunu kabul edebileceklerini dile getirmiştir (Caferov ve Aslanlı, 2016: 252).

Rusya Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun barış yolu ile çözümü için oluşturulan AGİT Minsk grubunun eş başkanlarından biri ve aynı zamanda taraflar arasında arabulucu olmasına rağmen sergilemiş olduğu tutum onun tarafsız olmasını soru işareti altına almıştır. Bunun nedenleri Rusya sorunun çözülmemesinden yana olması ve Ermenistan'ın Rusya'nın Güney Kafkasya politikasında daha önemli ülke olması şeklinde açıklanabilir. Önemli bir Rus strateji geliştiricisi olan ve aynı zamanda Rusya Devlet Başkanı V. Putin'e uzun yıllar danışmanlık hizmeti veren Aleksandr Dugin, kendisinin kaleme almış olduğu Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım isimli eserinde Ermenistan'ın Rusya için ifade ettiği önemi şu şekilde özetlemektedir (Dugin, 2004: 78):

Ermeniler hem Hıristiyan olmaları hem de Rusya ile aralarında mevcut olan jeopolitik bağlarını muhafaza etmeleri gibi vasıflarından dolayı Rusya için önemlidir. Ermenilerin ve Ermenistan'ın Rusya için önemini belirleyen şeyler sadece bunlar da değildir. Türkiye'nin muhtemel bir Orta Asya'ya veya Azerbaycan'a yönelik yayılcı politika izlemesi durumunda Türkler mutlaka Karabağ'dan ve Ermenistan'dan geçmek zorunda kalacaklardır. Türkleri Avrasya'dan uzak tutacak olan yegâne güç Rus destekli Ermenistan olacaktır.

Rusya'nın bölgeye yönelik politikasında ve Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde üstlendiği rolü tarafsız olarak gerçekleştirmemesinin ve Ermenistan'a hem askeri hem ekonomik açıdan yaptığı yardımların sebepleri şu şekilde özetlenebilir (Demir, 2018: 61):

- Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki her türlü ekonomik ve politik çıkarlarının kazanılmasında ve korunmasında Ermenistan en sadık müttefiktir,
- Kafkasya bölgesinde ve özellikle de Güney Kafkasya'da Rusya'nın bölgeye müdahil olabilmesi için bölgede etnik çatışmalar çıkarabilme kapasitesine sahip olan en kışkırtıcı ülke Ermenistan'dır.
- SSCB'nin dağılmasının ardından bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ve özellikle Azerbaycan ve Ermenistan'ın batı devletleriyle ilişkilerini artırmaları sonucunda bölgedeki hakimiyeti zayıflayan Rusya'ya askeri üsler vererek Rusya'nın bölgedeki askeri ve politik devamlılığını sağlayan tek ülke Ermenistan'dır.
- Rusya, NATO, AB gibi batılı kurumların ve Türkiye, ABD gibi batılı devletlerin Kafkasya Bölgesine yönelik olarak gerçekleştirdikleri politikaları dengelemek ve Kafkasya bölgesinden gelebilecek olası tehlikeleri önlemek amacıyla Ermenistan ile ittifakını devam ettirmektedir.

Rusya Güney Kafkasya'da sadece Ermenistan değil, aynı zamanda Azerbaycan'la da ilişkilerini sıcak tutmak niyetindedir. Yani her iki ülkenin kendisinden uzaklaşarak Batı ile yakınlaşması eylemini kendisinin Güney Kafkasya'da azalan etkisi olarak görmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan'ın, AB'yle bütünleşme girişimlerini kendi çıkarları için tehdit olarak algılayan Rusya, bu girişimlerin aktifleştiği dönemlerde, her zaman Dağlık Karabağ kozunu kullanarak, tarafların demokratikleşme ve AB'yle bütünleşme girişimlerine engel olmaktadır (Babayan, 2015: 449).

Bunun dışında Azerbaycan'ın gerçekleştirmiş olduğu enerji politikası da Rusya'nın çıkarlarına uymamaktadır. Rusya Azerbaycan enerji varlıklarını AB pazarında kendi enerji varlıklarına rakip olarak görmektedir. Bu anlamda Rusya çıkarları doğrultusunda Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol ve Bakü-Erzurum doğalgaz boru hatlarını kabul etmek istememektedir (Hasanov, 2005: 462). Rusya'nın Ermenistan'ı destekleme sebepleri arasında Karabağ sorununun devam etmesinin petrol ve doğal gaz hatlarına tehdit oluşturması ve Azerbaycan'ın enerji varlıklarının AB için güvenli enerji arzı olmadığını göstermek de yer almaktadır. Nitekim, Rusya

hem Azerbaycan'da hem de Gürcistan'da önemli etnik ve politik anlaşmazlıklara temel oluşturarak enerji projelerinin gerçekleşmesine zorluk çıkarmaya çalışmış, Ermenistan'da Rus askeri üs sayısını artırmış ve kontrolü elden tutmak adına her iki ülkedeki ayrımcı görüşlere sahip güçleri destek vermiştir. Ermenistan ise gelecekte olası Azerbaycan ve Türkiye tarafından gelebilecek askeri müdahale tehditlerini önlemek adına Rusya'nın askeri yardımına ihtiyaç duymuştur.

Ermenistan bağımsızlığını elde ettikten sonra Rusya Federasyonu da dahil olmak üzere BDT devletleri ile askeri ilişkilerini daha sıkı hale getirmiş, bunun sonucu olarak 15 Mayıs 1992'de BDT'ye üye devletlerin Taşkent'te imzalamış olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması'na üye olmuş ve 7 Ekim 2002'de bu anlaşmayı baz alarak kurulan örgütün tüzüğü de Ermenistan Parlamentosu'na sunulmuş onaylanmıştır. 10 Şubat 1995'te "Kolektif Güvenlik Anlaşması'na Üye Devletler Arasında Kolektif Güvenlik Konsepti"ni kabul etmiş ve Kasım 1995'te Ermenistan Parlamentosu tarafından bu anlaşma onaylanmıştır. Ermenistan, BDT çerçevesinde askeri olan iki organda temsil olunmaktadır. Bunlardan biri "Hava Savunma Sistemi Koordinasyon Komitesi" ve diğeri "Askeri Teknik Komite" isimli kurumlardır (Şihaliyev ve Yılmaz, 2015: 37).

Ermenistan eski Devlet Başkanı Robert Koçeryan, buna ilişkin verdiği bir açıklamada "Ermenistan çok karmaşık bir bölgede bulunduğu için Rusya askeri üslerinin ülke topraklarında yerleştirilmesi Ermenistan'ın menfaatlerine cevap vermektedir" fikrini dile getirerek üslerin varlığına hak kazandırma gereği hissetmiştir. Eski Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov da Rusya ve Ermenistan'ın stratejik müttefik olmasından kaynaklı olarak Ermenistan'da Rus askeri üslerinin olmasını belirtmiş ve bu üslerin herhangi bir devlete karşı saldırı amaçlı olmadığını sadece Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatının (KGAT) üyesi olarak Rusya'nın Ermenistan'a yardım ettiğini dile getirmiştir. Rusya ile Ermenistan arasında 6 Nisan 1992 tarihinde imzalanan "Dostluk ve İş birliği" Anlaşması'nın 3. Maddesi gerektiği takdirde Ermenistan'a askeri yardım gösterilmesine hukuki boyut kazandırmıştır. Bu anlaşmaya ilişkin olarak Rusya Federasyonu'nun 102. Askeri Üssü de Ermenistan şehri olan Gümrü'de yer almaktadır (Kasım, 2002: 101). 15 Mayıs 1992 tarihinde imzalanmış anlaşmada teşkilatın üye olan devletler arasında askeri-siyasi iş birliğine ve üye devletlerden herhangi birine karşı bir tecavüz söz konusu olursa askeri yardım da dahil olmakla beraber gereken yardımın diğer üye devletler tarafından yapılması gerektiği belirtilmiştir. Rusya ve Ermenistan arasında 1997'de yapılan anlaşma Ermenistan'ı Rusya'ya daha çok bağımlı hale getirdi ve anlaşma üzerinde bu iki devlet stratejik partner olarak belirlendi (Sariahmetoğlu, 2016: 104).

Görüldüğü gibi Rusya Güney Kafkasya'da tek partneri olan Ermenistan'a askeri ve ekonomik destek vermektedir. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ı da politik olarak kendinden itmemek için ona da silah satışı gerçekleştirmektedir. Yani, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun oluşumu ve çözülmeden devam etmesi her iki tarafa silah satışı gerçekleştirdiğinden dolayı Rusya için ekonomi oluşturmaktadır. Tüm bunlardan yola çıkarak, Abuşov'un (2019: 76) da belirttiği üzere "Rusya, çatışmanın çözümündense, onun şimdiki durumunu tercih etmektedir".

Fakat, son zamanlarda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki var olan ilişkilerin yükselen trend yakalaması ve iki ülke arasında ister askeri alanda ister ekonomik alanda iş birliklerinin artması Rusya'yı rahatsız etmekle beraber, durumu biraz değiştirmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü güçlü ve net bir şekilde desteklemesi Güney Kafkasya'daki güç dengesine de etkilemiştir. Ermenistan'ın saldırısı sonucunda 27 Eylül 2020'de başlanan 44 günlük Karabağ'ın Ermenistan işgalinden kurtarılması savaşında taraflar uzun aradan sonra bu kadar büyük ve ciddi bir çatışmayı sürdürmüşler ve Rusya tarafı açık bir müdahalede bulunmamıştır (Bilgin, 2020: 14). Tarafları sadece ateşkese çağırmakla yetinmiştir. Bunun nedeni Türkiye'nin Güney Kafkasya'da güvenliğin sağlanması ve barışın teminatı konusunda kendi ağırlığını ortaya koyması ve savaş sırasında Azerbaycan'a üçüncü tarafların olası müdahalesine karşılık Azerbaycan'a askeri destek vereceğini açıklamasıdır.

4.2.2. İran

İran Güney Kafkasya bölgesine etki gösterebilen ve bölgede önemli güce sahip aktörlerden biridir. Bu bakımdan, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkmasından bu yana İran zaman zaman sorunun çözümünde kendi ağırlığını ortaya koymaya çalışmış, taraflara arabuluculuk teklifini sunmuş, kendi çıkarları doğrultusunda Karabağ sorunu üzerinden farklı politikalar izlemiştir. İran'ın Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu yönelik tutum ve yaklaşımlarını belirleyen farklı unsurlar bulunmaktadır. Azerbaycan'ın nüfusunun ciddi bir çoğunluğu İran'da olduğu gibi Şii inancına sahip kişilerden oluşmasıyla beraber İran'ın nüfusunun yaklaşık yüzde kırkı Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır (Kalafat, 2001: 221-249). Fakat, bilinenin aksine, İran Kafkasya'da çatışma tarafları arasında Müslüman olan devleti değil, Ermenistan'ı desteklemektedir. Abrahamyan'ın not ettiği üzere (Abrahamyan, 2016) İran Azerbaycan'la Şiilik gibi ortak bağlara sahip olmasına rağmen, Dağlık Karabağ çatışmasında, Ermenistan'a destek vermektedir. Nitekim, İran Dağlık Karabağ sorununa yönelik politika oluştururken dinsel ve etnik faktörleri kenara itmektedir. Bunun da belirli sebepleri vardır: Öncelikle, İran'ın ikinci en büyük etnik grubu olan Güney Azerbaycan'daki Türklerle Azerbaycan'ın, potansiyel birleşme talebinin olması ve İran tarafı bunu, kendi ulusal güvenliği için en büyük tehditlerden biri olarak algılamaktadır (Mustafalı, 2020: 112). Bu fikirler halk arasında yaygın olsa da SSCB zamanında politikacılar tarafından dile getirilmemekteydi. Azerbaycan bağımsızlığının ilk zamanlarında da bu konuya hassas olmaya çalışmış ve İran'la ilişkilere zarar verecek söylemlerden kaçınmıştır. Fakat, Türkçülük ideolojisini benimseyen Azerbaycan Halk Cephesi mensubu Ebulfez Elçibey'in iktidara gelmesi ve Güney Azerbaycan'la ilgili fikirleri Bakü'yü politik olarak Tahran yönetiminden uzaklaştırmıştır. Bundan sonra, İran Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununda tarafsızlık tutumunu değiştirerek Ermenistan'ı destekleme eğilimine gitmiştir.

Bunun dışında, İran'ın Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununa yönelik yaklaşımını belirleyen unsurlar arasında Azerbaycan'ın kurmuş olduğu ikili ilişkiler gelmektedir. Azerbaycan İran'ın kendisine tehdit olarak gördüğü hem ABD hem de İsrail ile ılımlı ilişkiler sürdürmektedir. Hatta İsrail ile ilişkiler giderek artarak yükselen trend yakalamış ve silah alışı boyutuna taşınmıştır. İran İsrail'i Orta Doğu bölgesine yönelik en büyük tehditlerden biri olarak gördüğü ve kendisine rakip devlet olarak belirlediği için Azerbaycan'ın İsrail ile ilişkilerinin ivme yakalaması İran'ı Karabağ sorununda Azerbaycan karşıtı tutum göstermeye itmiştir (Gül ve Ekici, 2002: 41). Tüm bunların dışında, İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan tarafları arasında Dağlık Karabağ sorununu çözüme kavuşturmaya yönelik arabuluculuk girişimleri de olmuştur. Bunlardan en önemlisi 7 Mayıs 1992 tarihinde gerçekleşmiştir. Tahran'da Azerbaycan Devlet Başkanı Vekili Yagub Memmedov, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani arasında bir görüşme gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan arasında 8 maddeyi içeren bir anlaşmaya imza atılmıştır. Fakat, bu anlaşmadan sadece 1 gün geçtikten sonra bölgenin anahtarı konumunda yerleşen Şuşa şehri Ermenistan tarafından işgal edilmiş ve çok sayıda Azerbaycan kendi topraklarından kovulmuştur. Bunun sonucunda İran'ın sorunu çözme girişimleri diğer arabulucu devletlerinki gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştır ve Ermenistan'ın barış konusundaki tavrının "samimiliği" de sorgulanmıştır. Bazı değerlendirilmelere göre bu süreci büyük ölçüde Rusya'nın yönettiği düşünülmektedir. Caferov ve Aslanlı'nın (2016: 245) not ettiği üzere Rusya'nın sorunu kendi kontrolü altında tutmak istediği soruna müdahaleye çalışan İran'ı başarısız ve güvensiz kılmıştır (Caferov ve Aslanlı, 2016: 245).

Genel olarak bakıldığında Azerbaycan ve Türkiye arasında ilişkilerin artarak devam etmesi ve İlham Aliyev yönetimindeki Azerbaycan hükümetinin izlediği seküler politika ve dini radikalizmin yayılmasının karşısını alma adına gerçekleştirdiği eylemler, İran tarafından hoş karşılanmamaktadır (Mustafalı, 2020: 115). Bu yüzden İran da Rusya gibi farklı bölgesel ve uluslararası teşkilatlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini beyan etse de Azerbaycan'ın sürekli Karabağ sorunu ile uğraşıyor olmasının İran'ın ulusal çıkarları ile uyum sağladığı bilinmektedir (Yılmaz ve İsmayılov, 2011: 12).

4.3. Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorunu Bağlamında Bölgesel İlişkileri

SSCB'nin mevcut olduğu dönemde Türkiye, Güney Kafkasya'nın tartışmalı sorunlarına müdahale edemedi, bu nedenle Azerbaycan tarafı ile ilişkiler sınırlıydı. Yalnızca Dağlık Karabağ'daki düşmanlıkların patlak vermesi sırasında, SSCB bölgedeki olaylar üzerindeki kontrolünü açıkça kaybettiğinde, Türkiye Cumhuriyeti, Dağlık Karabağ sorunu da dahil olmak üzere bölgedeki politikasını önemli ölçüde yoğunlaştırabilirdi (Şihaliyev, 2011: 140). Türkiye devletinin Güney Kafkasya siyasetinin önemli unsurları, Kafkasya devletlerinin bağımsızlığını güçlendirmek ve aynı zamanda Avrupa-Atlantik yapılarıyla entegrasyon girişimlerini desteklerken, bölgesel iş birliğini ve politik, ekonomik istikrarı devam ettirmek ve güçlendirmektir. Türkiye'yi

Orta Asya'ya ulaştıran köprü olarak görülen Güney Kafkasya ile Türkiye'nin eski zamanlardan köklü tarihi ve kültürel bağları bulunmaktadır (Rasizade, 2011: 73).

SSCB dağıldıktan sonra Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletlerinin bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biri de Türkiye olmuştur. Daha sonraki yıllarda da Türkiye Azerbaycan ve Gürcistan ile iyi ilişkiler geliştirdi. Lakin, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde benzer bir sonuca ulaşılamamıştı. Bunun nedeni ise Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi ve Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik olumsuz tutumu olmuştur. Azerbaycan'a ait olan Kelbecer bölgesinin 1993 yılında Ermenistan tarafından işgal edilmesinin ardından iki ülke arasındaki sınır kapatıldı (Pokalova, 2015: 69). Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığına kavuştuktan sonraki 30 yıl içinde Türkiye ile ilişkileri hızla artmış ve bugünkü yüksek seviyesine ulaşmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan ile yakın ilişkilerin bir göstergesi olarak, Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSK) mekanizmaları oluşturulmasını göstere biliriz. Bu şekilde düzenli olarak, Gürcüstan Azerbaycan ve Türkiye arasında karşılıklı şekilde üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Bundan başka, Azerbaycan ve bölgede olan diğerk ülkelerin de katılımı ile üçlü ve dörtlü şekilde iş birliği biçimleri oluşturulmuştur. (Nichol, 2013: 277).

Türkiye'nin Güney Kafkasya arazisinde toplumsal refah bölgesi oluşturma hedefi yönünde Türkiye, bölgesel iş birliği ve kalkınma çalışmalarına da önem vermektedir. Bu sebeple aşağıda sıralanmış çalışmalar başlatılmıştır.

- Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
- Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
- Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı
- Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP). (Nichol, 2013: 278)

Türkiyenin amacı Güney Kafkasya arazisinde istikrar ve barışın sağlanmasıdır. Bu sebeple Türkiye bölgedeki ihtilafların Azerbaycan ile Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği doğrultusunda barış içinde çözümünü desteklemektedir. Türkiye bu sebepten dolayı Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi yönündeki iradesini de korumaktadır. Ancak süreç, önce Ermenistan'ın Zürih Protokollerini askıya alması, ardından Şubat 2015'te Protokollerin Parlamento'dan çekilmesi ve Mart 2018'de Protokollerin hükümsüz ilan edilmesi ile kesintiye uğramıştır.

4.3.1. Türkiye-Azerbaycan

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. 1992 yılı 14 Ocak tarihinde diplomatik ilişkiler kurulmuş ve bu ilişkiler Bakü Başkonsolosluğu Büyükelçilik seviyesine yükseltilmiştir. Türkiye ayrıca Nahçıvan ve Gence'de iki

Başkonsolosluga sahipken, Azerbaycan Ankara Buyukelçiligi ve İstanbul ve Kars'ta iki Başkonsolosluk tarafından temsil edilmektedir (Kakachia, 2011: 16).

Savaş yıllarında Türkiye, Azerbaycan'a büyük askeri ve mali yardım sağladı. Sadece 1993 yılında Türkiye resmi olarak Azerbaycan'a silah alımı için 30 milyon dolarlık bir kredi verdi. Ayrıca 1992 yılında insani yardım kılıfına giren Türkiye, Azerbaycan'a 5.000 Stinger füzesi, füze sistemleri, mayınlar ve havan topları da dahil olmak üzere büyük miktarda silah teslim etti (Gerçek, 1992: 10). Böylelikle Türkiye, Ermeni askerlerine karşı savaşa gayri resmi olarak katılmış ve Azerbaycan'a muazzam yardımlarda bulunmuştur. Türkiye'nin zorlayıcı politikası, Ermenistan tarafının tamamen Azerbaycan ile savaşa yoğunlaşmasını engellemesine ve Ermenistan ekonomisine çok büyük zararlar vermesine rağmen, Ermenistan'ın Azerbaycan üzerindeki zaferini ciddi şekilde engellemedi. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde, ateşkes anlaşmasının imzalanmasının ardından Mayıs 1994'te Ermenistan, Azerbaycan ve Karabağ'ın katılımıyla Bişkek'te arka planda bir miktar karşılıklı hayal kırıklığı yaşandığı söylenebilir. Türkiye'nin Ermenistan'a karşı sert tavrında bir miktar zayıflama var ve bu da İstanbul ile Erivan arasında bir hava koridorunun açılmasıyla sonuçlandı (Mammadov, 2015: 32). Birinci Karabağ Savaşı 1994 senesinde Bişkek şehrinde imzalanan ateşkes sözleşmesi sona ermiştir. Aradan geçen 26 senenin sonunda Ermenistan tarafının uzlaşmaması sebebiyle taraflar arasında barış sağlanamamıştır. Yaşanan olaylardan dolayı, her iki ülke de ekonomik yönden olumsuz şekilde etkilenmiştir. Azerbaycan ekonomisi bağımsızlığını kazanmasından sonra Birinci Karabağ Savaşından sonra önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Üretimin azalması, ithalatın yükselmesi, devlet dışından gelen mülteciler ve devlet dahilinde yaşanan darbe ile ortaya çıkan iktidar değişimi bu süreci daha da zorlaştırmıştır (Çeliksoy, 2020: 64-65).

Birinci Karabağ Savaşından sonra Azerbaycan arazisinin bir kısmının işgal altında olmasına bakmayarak, yaşanan gelişmeler orta ve aynı zamanda uzun dönemde Azerbaycan'ın lehine gerçeklemiştir. Azerbaycan devleti, arazisinde yerleşen stratejik açıdan elde ettiği potansiyelini ve yeraltı zenginliklerini etkili bir biçimde kullanmış ve ekonomik yönden ve aynı zamanda ekonomik yönden güçlenmeye dikkat vermiştir. Haydar Aliyev'in sağladığı gelişmeci ve kalkınmacı politikası, Azerbaycan'ın bağımsızlığı dikkate alınarak hayata geçirilmiştir. Dünya devletlerinin de iştiraki ile geniş ölçekli ekonomik projelerin temeli atılmıştır. 2000 senesinden sonra bu projeler tek-tek gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bahsi geçen uluslararası projelerin gerçekleşmesinin bir sonucu olarak, Azerbaycan ekonomik açıdan daha güçlü ve bağımsız hareket edebilme kabiliyetine sahip bir devlet olmuştur (Mecek, 2018: 51). Rusya ve Ermeni diasporasından gelen hibeler ile ayakta kalmak için çalışan işgalci Ermenistan'ı geride bırakarak, topraklarını işgalden kurtaraabilecek duruma gelmiştir.

Azerbaycan'ı, Orta Asyada bulunan Türk cumhuriyetleri ile kıyasladığımız zaman görebiliriz ki, Azerbaycan en eski devlet kültürüne ve günümüzde en iyi ekonomiye sahiptir ve aynı zamanda

da birçok bakımdan bu bölgede yerleşen ülkeler için rol model konumundadır. Azerbaycan ekonomisinin olumlu gelişimin temelinde iki ana faktör vardır. Bunlardan ilki Azerbaycan'ın sahip olduğu tarihsel kökenidir. İkincisi ise ülkenin gelişmeye önem veren liderlere sahip olduğudur (Tan vd., 2013: 530). Bundan başka, Azerbaycan bağımsızlıktan sonra demokratik olma ve aynı zamanda yerel katılım konusunda önemli gelişimler elde etmeyi başarmıştır (Kocaoğlu, 2015: 36). Genel olarak, başta ekonomi ve iktisadi gelişme olmak üzere demokrasi, aynı zamanda eğitim ve savunma çalışmalarının iyi bir şekilde gerçekleştirilmesi ve bu bakımdan hem komşu ülkeler hem de küresel devletler ile iş birliği çalışmaları gerçekleştirerek dünyanın yenilenmiş düzenine etkin bir formda ayak uydurmayı başarması Azerbaycan'ı başarıya ulaştırmıştır.

İşgalin devam ettiği dönemde Azerbaycan ve Türkiye devletleri arasında yaşanan politik, diplomatik, askeri ve ekonomik seviyelerde hızlı şekilde genişleyen ve daha yüksek stratejik yere ulaşan ilişkiler başlamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Şubat ayının 8'de 1994 yılında Türkiye devletine ilk resmi şekilde ziyaretini hayata geçirmiştir. Bu ziyaret iki gün sürmüştür. Ve her iki devletin arasında stratejik ortaklık düzeyine ulaşan ilişkilerin temeli yapılmıştır. 20 Eylül 1991 yılında dünyanın enerji güvenliği aynı zamanda Azerbaycan milletinin bağımsızlığı ve gelişmesi yönünde çok büyük bir önem taşıyan "Asrın Anlaşması" sözleşmesinde Türkiye'yi temsil eden "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı" işletmesi de yer aldı. 1995 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Azerbaycan'a resmi ziyaretini yaptı. Ziyaret zamanı devletler arasında ortak bildiri aynı zamanda da ekonomik iş birliği anlaşması imzalandı. Bir yıl sonra ise yani 1996 yılında, devletler arasında diplomatik, politik hem de askeri alanda birçok önemli iş birliği anlaşmaları gerçekleştirildi. Bu gelişmelerin tümü Azerbaycan ve Türkiye arasında stratejik ortaklık için bir temel oluşturmuştur. Bu sebeple, Türkiye siyasi, ekonomik ve aynı zamanda ticari açıdan sadece Azerbaycan'a değil, hem de Güney Kafkasyaya girişini hızlandırmıştır. Azerbaycan da bu ilişkiden önemli kazanımlar elde etmeyi başarmıştır. O Gürcistan üzerinden Türkiye'ye oradan da bütün Avrupa'ya açılmayı başarmıştır. Bu şekilde Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskıları dengelenmiştir ve Azerbaycan coğrafi açıdan Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulmayı başarmıştır. (Mecek, 2018: 53).

1998 yılında "Avrupa-Kafkasya-Asya Transkafkasya Programı" yönünde 32 ülke ve 13 uluslararası örgütün katılımı ile "Büyük İpek Yolu"nun tekrar kurulmasına ilişkin uluslararası konferans yapıldı. Bu konferans aynı zamanda Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri etkili şekilde dinamik biçimde gelişmeyi sürdürmüştür. İki devlet arasındaki gelişimden aynı bölgede bulunan Gürcistan da yararlına bilmiştir. Dolayısıyla 1999 yılında İstanbul'da AGİT Zirve toplantısı hayata geçirilmiştir. Azerbaycanda üretilen petrolünün uluslararası pazarlara ulaşımını hayata geçirerek ana hattı ile ilişkili Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Kemerini Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma vasıtasıyla Türkiye'nin Güney Kafkasya alanında olan durumu daha fazla güçlenmiştir ve Türkiye bu bölgenin hem ekonomik hem de politik açıdan en etkili ve önemli aktörüne çevrilmiştir.

Hattın çalışmaya başlaması Azerbaycan-Türkiye ve aynı anda Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunmuştur. 2008 yılında Rusya Gürcistan'a askeri müdahalede bulunmuştur. Bu sebeple, Gürcistan askeri yönden gelişimini hızlandırmayı hedeflemiş ve Tiflis hükümeti Türkiye ile askeri yönde de iş birliği geliştirmek için karar vermiştir. 2000 yılların başlangıcından başlayarak Türkiye, Gürcistan için hem ekonomik hem de ticari açıdan önemli ortaklardan biri haline gelmiştir. Türkiye ile Gürcistan ortaklığı sayesinde Gürcistan hem Güney Kafkasyada, hem de aynı zamanda Karadeniz bölgesinde çok önemli olan ekonomik çalışma ve projelerde yer almıştır (Sam, 2011: 32). Rusya, 2006 senesinde Gürcistan'ın ihraç ettiği mallarına ambargo uyguladı. Bu sebepten, Türkiye Gürcistan ile Serbest Ticaret Anlaşması imzaladı ve Gürcü malları için pazarlarını açtı.

Türkiye ile Azerbaycan arasında Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattının yapılması 2007 yılında tamamlanmıştır. Bununla birlikte, uzunluğu 980 km olan doğalgaz hattı faaliyete başlamıştır. Bu hat vassıtası ile Azerbaycanın Şahdeniz yatağından çıkan doğal gazı Türkiye'ye taşınmaya başladı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 2008 yılında Türkiye'ye sefer yapmıştır. Bu ziyaretin esasında Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu hattının Türkiye kısmının temelini atmak için tören yapılmıştır. Tören konuşmasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, bildirmiştir ki, Azerbaycan uluslararası enerji ve taşımacılık koridoru olarak önemli imkânlarla sahiptir. Bu demir yolu hattı ile bu imkanlar çok daha artacaktır. Ayrıca, İlham Aliyev projenin arazideki iş birliğinin gelişmesi için de çok önemli bir faktör olduğunu söylemiştir (Ahmedov, 2020). Günümüzde BTC, BTE ve BTK hatları arazinin en büyük aynı zamanda da en önemli projeleri arasında yer almıştır. Her üç proje de Bakü'den başlamaktadır. Bunun sebebi sadece Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması ile bağlı değildir. Bunun sebebi hem de Azerbaycan'ın bölgedeki büyük ekonomik potansiyele aynı zamanda büyük güce sahip olması sebebi ile bu projelerin güzergâhını belirlemek konusunda söz hakkına sahip olmasıyla da bağlantılıdır. İlham Aliyev'in not ettiği üzere, Azerbaycan - Türkiye iş birliği Kafkasya jeopolitiğinde özel ve önemli bir faktördür.

2000'li yılların başlarından itibaren, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler ekonomi dışında olan diğer alanlara da yayıldı. Buna örnek olarak, özellikle askeri alanda olan derin iş birliğini göstere biliriz. Bu bağlamda 2001 yılında bu iki devlet arasında askeri ve politik iş birliğinin ve dış tehditlere karşı Türkiye'nin Azerbaycan'ı yalnız bırakmayacağına önemli sinyali verilmiştir. Türkiye, 2001 senesinde İran uçaklarının Azerbaycan sınırlarını ihlal ederek tacizde bulunmasına karşı olmuş ve bu duruma ilişkin olarak İran'a itiraz notası göndermiştir. Aynı zamanda 2001 yılının Ağustos ayında Bakü'de Türk uçaklarının hava gösterisi düzenlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve bununla da İran'a gereken mesaj vermiştir (Sam, 2011: 35). Bu olayın gerçekleşmesi, Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin gelişiminden ziyade hem de Türkiye'nin Güney Kafkasya'da daha da önemli bir siyasi aktöre dönüştüğünü göstermekteydi.

2010 yılından başlayarak Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri daha da önemli bir mertebeye ulaşmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 16 Ağustos'ta Azerbaycan'a resmi seferi gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret zamanı "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalanmış ve 15 Eylül'de Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi oluşturulmuştur. Bununla da iki devlet arasındaki iş birliği daha da kuvvetlenmiştir. Bu sözleşme ile gerçekleştirilen konsey, iki devlet açısından da dış ilişkiler bağlamında en önemli ve yüksek düzeyli iş birliği modeli olmuştur. (Aslanlı, 2020). Böylelikle, Azerbaycan devletinin dış politikasında Türkiye ile olan ilişkiler özellikle önem taşımıştır. Bu anlaşmanın birinci maddesinde gösterilmiştir ki, tarafların birinin toprak bütünlüğüne aynı zamanda dokunulmazlığına karşı tehdit ortaya çıkarsa veya bu bakımdan bir tehlikeyle karşılaşıldığı zaman ya da bu yönde herhangi bir öngörü olduğu zaman taraflardan biri acilen istişareler yapacaktır. Bu anlaşmanın ikinci maddesinde ise belirtilmiştir ki, eğer taraflardan birisine üçüncü devlet tarafından ya da birkaç devlet tarafından silahlı baskın ya da askeri tecavüz olursa, BM Tüzüğü'nün 51. maddesi uygun olarak, toplu savunma önlemleri alınması hakkı bağlamında bu iki devlet, birbirlerine yardımda bulunacaktır. (Strateji Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması, madde 2). Oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi ve aynı zamanda bu anlaşma Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri ittifakın yaratılması açısından çok önemli yasal dayanağı oluşturmaktadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, bu Konsey'in yasal dayanağını oluşturan anlaşmanın imza töreninde şöyle demiştir: "bugün imzalanan belge, aslında bugüne kadar görülen işlerin bir anlamda devamı niteliğindedir, stratejik ortaklığımızın gelecek gelişimini belirlemektedir" (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, 2011). Bu iki devletin stratejik ortaklığı Rusya açısından da arazideki küresel olan enerji projelerine katılmasının açısından önem taşımaktadır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından 2014 senesinde bir proje önerilmiştir. Bu proje "Türk Akımı" adlanan doğalgaz projesidir. Bu proje sayesinde Rusya'nın enerji rezervleri (doğalgaz ile petrol) Avrupa'ya Türkiye'nin üzerinden taşınmasını sağlanacaktır. Türk Akımı projesinin deniz kısmının yapımının tamamlanması sebebi ile 19 Kasım 2018 tarihinde tören yapılmıştır. Aynı zamanda bu, Azerbaycan'ın gelecekteki jeostratejik çıkarları kapsamında önemli bir gelişme sayılabılır. Buna sebep ise Rusya, Türkiye ve Azerbaycanın yer aldığı bu ortaklık yeni bir iş birliği sürecinin başlanması demektir (Memmedov, 2020).

TANAP doğalgaz boru hattı ve Avrupa doğalgaz hattının birleşen kısmının açılış töreni 30 Kasım 2019'da gerçekleşmiştir. Bununla da 2020 yılında bu kemerin faaliyeti gerçekleştirilmiştir (Memmedov, 2020). TANAP hattının TAP hattına birleştirilmesi ise 2020 yılında planlanmıştır. 2019 senesine ait olan verileri dikkate alırsak görebiliriz ki, Azerbaycan ve Türkiye iş birliği tüm alanları kapsıyor ve yükselen bir şekilde ilerlemektedir. İstatistiklere göre, Azerbaycan'da 4000 Türk yatırımcının şirketi bulunmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'da Türkiye'den yapılmış olan yatırımın hacminin büyük olduğu görülmektedir ve bu rakam 12,5 milyar Dolar'a ulaşmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye'deki yatırımının hacmi ise 15 milyar Dolar'ı aşmış durumda (İktisadi İslahatların Tahlili ve İletişim Merkezi, 2020). Azerbaycanın ve Türkiye'nin ilişkileri çok yönlü aynı zamanda stratejik bir düzeydedir. Sık sık üst düzey temaslar, ikili ilişkilerin ana itici gücüdür.

Göreve başladıktan hemen sonra veya gelişmelerin hemen ardından sembolik öneme sahip birbirlerinin ülkelerini ziyaret etmek bir gelenek haline geldi (Sam, 2011: 35).

2010 yılında ilişkilerin daha da güçlendirilmesi amacıyla Cumhurbaşkanlığı düzeyinde Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSK) projesi gerçekleştirilmiştir. İki devlet arasındaki üçlü ve dördü mekanizmalar, arazideki barış, istikrar ve refaha katkı sağlayan önemli mekanizmalardır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Türkiye ve Azerbaycan arasında ilişkiler açısından büyük önem taşımaktadır. Buna sebep ise, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki tek kara bağlantısını oluşturmasıdır (Sam, 2011: 36).

4.3.2. Türkiye-Ermenistan

Ermenistan'ın bağımsızlığının ilanından sonra, Türkiye hükümeti diğer Sovyet ülkeleriyle birlikte 16 Aralık'ta Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıdı. Türkiye Başbakanı S.Demirel, 24 Aralık 1991 yılında, Ermenistanın Cumhurbaşkanı L.Ter Petrosyan'a, uluslararası hukukun temel yasalarına, özellikle de sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü ile bağlı ilkelerine bağlı kalmaya çağırarak bir mesaj gönderdi. Buna rağmen Türkiye, Ermenilerin Türkiye'ye karşı toprak talepleri olduğu iddiasına atıfta bulunarak Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurmadı, ancak Ermenistan tarafı resmi olarak Türkiye aleyhine herhangi bir toprak iddiası açıklamadı. Daha sonraki olayların da gösterdiği gibi, Türkiye'nin bu davranışının ana nedeni hala Dağlık Karabağ'daki çatışmaydı. Türk tarafı, Azerbaycan ile birlikte Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmamış ve uluslararası hukuka aykırı olarak Ermenistan sınırlarını kapatarak, Dağlık Karabağ'da tavizler elde etmek için üzerine baskı uygulamaya çalışmıştır. Ermenistan ve Türkiye tarafları arasında çeşitli ekonomik programlarla ilgili aktif müzakereler sırasında bile, Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununun başlıca sorumlusu olduğu ortaya çıktı. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki silahlı kuvvetlerinin saldırıya geçtiği ve düşmanın ciddi kayıplar verdiği 1992 yılının başından itibaren, Dağlık Karabağ meselesi açıkça Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin gündemindeki en önemli konu haline geldi (Mehdiyeva, 2011: 49).

Şubat 1992'de Ermeni askeri birlikleri büyük öneme sahip olan Hocalı bölgesini işgal etti. Türkiye tarafı Ermenistan'a baskı yapmak için Hocalı temasını aktif olarak kullanmaya başladı. Bundan sonra, Ermeni birlikleri stratejik öneme sahip Şuşa ve Laçın'ın işgalini gerçekleştirdi ve bunu Türkiye'den sert bir tepki izledi. Şuşa'nın işgalinin ardından Başbakan S. Demirel, "Ermenilerin Azerbaycanlılara yönelik bir terör eylemi daha gerçekleşti. Şu andan itibaren Türkiye kenara çekilemez, çünkü Karabağ sorununun askeri yollarla çözülmeye çalışıldığı ortadadır" şeklinde açıklama yapmıştır. Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerdeki gerilim özellikle Mayıs 1992'de Nahçıvan'ın Sadarak kasabası yakınlarında Ermeni birliklerinin yükseklere saldırdığına dair söylentilerin yayılmasıyla güçlü bir şekilde arttı (Witt, 1992: 1). Bu söylentilere cevaben Türk Kara Kuvvetleri komutanı "tüm hazırlık çalışmalarının yapıldığını ve ordunun Ankara'dan bir

saldırı başlatma emri beklediğini” duyurdu (Hale, 1996: 64). Bunu, BDT’nin birleşik silahlı kuvvetleri komutanı Mareşal E. Shaposhnikov’un Türkiye’nin Ermenistan’ı işgalinin üçüncü bir dünya savaşına yol açabileceği konusunda uyarı sert tepkisi izledi (Zaman, 1992: 8).

Bundan sonra Türkiye, Rusya’nın sert tepkisine rağmen Ermenistan’a karşı askeri hareket başlatamasa da, Azerbaycan’a her türlü diplomatik, askeri, ekonomik ve siyasi yardımı sağlamaya başladı. 1992 yazında taraflar Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerdeki gerilimi azaltmaya çalıştılar, ancak Türkiye her şeyi Dağlık Karabağ sorununun çözümüne bağlamaya devam etti. Amerika Birleşik Devletleri’nde L.Ter-Petrosyan ile yapılan görüşmenin ardından, Türk Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerde öncelikli konunun Azerbaycan faktörü olduğunu, ancak Kelbecer’in Nisan 1993’te Ermeni birlikleri tarafından işgalinin hemen ardından Ermenistan-Türkiye ilişkileri yine kritik seviyede gerginleşti. Bu günlerde, Türkiye’nin Dağlık Karabağ sorununa olası askeri müdahalesi konusunda Türkiye’de aktif tartışmalar yeniden başladı. Bu bağlamda "Hurriyet" gazetesi, "Ermenistan ile Türkiye arasındaki olası düşmanlıkların yayılmasının Türkiye’yi üçüncü kolordu alarmına geçirmeye zorladığını" yazdı. Kelbecer’deki Ermeni birliklerinin başarılarının, Türkiye’nin Ermenistan’ı tamamen ablukaya alması için mükemmel bir neden haline geldiğine dikkat edilmelidir. Nisan 1993’te Türkiye, Ermenistan’ı Azerbaycan’a saldırmakla suçladı ve hava sınırı ve Kars-Gümrü demiryolu dahil olmak üzere Ermenistan sınırını tamamen kapattı (Görgülü, 2008: 7). Bunu Türkiye Cumhurbaşkanı T. Özal’dan sert eleştiriler izledi⁴ (Aydın, 2006: 411).

Dolayısıyla Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler özellikle gergindi. Türkiye’nin yine de Dağlık Karabağ sorununa askeri müdahaleye gitme olasılığını dışlamak imkansızdı. Ermeni birliklerinin bazı önemli zaferlerinin ardından Türkiye, Eylül 1993’te 50.000 kişilik birliğini Ermenistan sınırında topladı. Türkiye Başbakanı T. Ciller, röportajlarından birinde, Ermenilerin Nahçıvan’a dokunması halinde Türkiye parlamentosuna gideceğini ve Ermenistan’a savaş ilan edeceğini söyledi (Bishku 2001: 3). Yunanistan’ın Ermenistan Büyükelçisi L. Chrysanthopoulos, Türkiye’nin Ermenistan’a olası saldırısı konusunda uyarıda bulundu. 5 Aralık’ta Ermeni birlikleri, Türkiye’den gelebilecek olası bir saldırıya karşı koymak için alarma geçirildi.

2007 yılından itibaren Ermenistan ile Türkiye arasında ilişki kurma süreci başladı. Ancak bu süreç, Ermenistan’da Şubat 2008’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Serj Sarkisyan’ın zaferinden sonra farkedildi. 21 Şubat’ta Türkiye Cumhurbaşkanı A.Gül, yeni seçilen Ermenistan Cumhurbaşkanı’nı zaferle ilgili olarak kutladı. Bu bölümün ilk bölümünde daha önce de belirttiğimiz gibi, 2008 yılında Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın daveti üzerine Türkiye Cumhurbaşkanı’nın katıldığı Erivan’da Ermenistan ve Türkiye milli takımları arasında oynanan

⁴ Cumhurbaşkanı Özal’ın “Ermenileri birazcık korkutmak gerekir” ve “Ermeni sınırında tatbikat yapılırken birkaç bomba sınırın öteki tarafına düşse ne olur?” şeklinde açıklaması olmuştur.

futbol maçından sonra, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşme aşaması başladı. Aynı dönemde, Gürcistan'daki savaş ve Rusya'nın etkileyici zaferi, bölgedeki jeopolitik uyumu kökten değiştirdi. Ve Türkiye, bölgesel çatışmalarda Rusya Federasyonu'nun üstünlüğünü koruduğu ve Türkiye'nin başlıca bölgesel oyuncu olma niyetinin gelecekte Rusya'dan sert bir geri dönüşle karşılaşacağı netleşti. Bütün bunlar Ermeni-Türk ilişkilerini normalleştirme girişimlerinin arka planında gerçekleşti ve Türkiye'nin o zamanlar Azerbaycan'a yönelik şiddetli eleştirilere maruz kalması bir tesadüf değildir (Shiriyev ve Davies, 2013: 191-194). Bu olaylar, Türkiye'nin 2008 yılında "komşularla sıfır sorun" politikasını yeniden başlattığını ve Erdoğan'ın öne sürdüğü Kafkasya'da istikrar ve etkileşim için bir platform fikri olan birkaç bölgesel program ortaya koyduğunu belirledi. Erdoğan'ın bu fikri, Türkiye'nin bölgesel üstünlüğünü yeniden sağlamayı ve müttefiki ABD'nin varlığının artmasını önlemeyi amaçlamaktaydı. Ancak daha sonraki olayların da gösterdiği gibi, Türkiye başbakanının programı uygulanmadı, her şeyden önce Rusya ve Ermenistan arasında anlaşmazlık çıktı. Bunun yerine Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşme süreci başladı.

Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine, tüm dönem boyunca belirtildiği gibi gerek Ermeni ve Türk toplumlarında gerekse Azerbaycan'dan protesto ve eleştiriler eşlik etti. Mesele şu ki, Azerbaycan, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin kurulmasını kendi çıkarları ve Dağlık Karabağ'a yönelik politikası için bir tehlike olarak görmüştür. Bakü, Ermenistan'ı ablukaya alma, Ermeniler için iletişim ve ekonomik zorluklar yaratma politikasının, Ermenistan-Türkiye sınırının açılması halinde yok olacağından korkuyordu. Böylelikle Azerbaycan tarafı Dağlık Karabağ müzakerelerinde önemli bir enstrümanı kaybetmiş olacaktı (Mikhelidze, 2010: 4). Bu nedenle, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Erivan'ı Türkiye'deki ziyaretinin ardından, Cumhuriyet Halk Partisi lideri Deniz Baykal, bu ziyareti bir ihanet olarak nitelendirerek kınadı ve hatta Azerbaycanlılardan açıkça özür diledi. Ermenistan ile Türkiye arasındaki protokollerin imzalanmasının ardından daha 2009 yılında Azerbaycan'ın konumu daha da sertleşti ve olayların daha da gelişmesinin gösterdiği gibi, onaylamanın önündeki ana engel Dağlık Karabağ faktörü yerine Azerbaycan oldu. Zürih Protokolleri. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı protokollerle bağlantılı olarak, "Azerbaycan'ın çıkarlarına Türkiye'nin kararı aykırıdır ve aynı zamanda Azerbaycan ile Türkiye ve Azerbaycan arasında derin tarihsel köklere dayanan kardeşlik ilişkilerinin ruhuna uymamaktadır."

4.3.3. Türkiye-Rusya

Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkiler, kuralın bir istisnası ve aynı zamanda modern uluslararası ilişkilerde zor ortaklar arasındaki karmaşık etkileşimin bir örneğidir. Güçlü liderler tarafından yönetilen iki hırslı güç, tarihsel rakiplerdir. Bu ilişkiler yeterince kötü niyetli kişilere sahiptir, ancak kendileri fiziksel ve bilgi alanlarında zorluk çekmeden gelişirler: propaganda kampanyaları, bilgi karşı önlemleri, provokasyonlar, özel askeri şirketlerin kullanımı, askeri-

teknolojik rekabet- en son biçimlerinin tümü yüzleşme mevcuttur. Bununla birlikte, Türk Hava Kuvvetlerinin Suriye semalarında bir Rus uçağını düşürdüğü 2015 askeri-politik krizinin stres testini aşan iki ülke, bugüne kadar katkıda bulunan etkili bir modus operandi geliştirmeyi başardı. Bu, diplomasi sanatı ve iki ülke liderlerinin birbirlerine duydukları kişisel güven sayesinde mümkün oldu (Bishku 2001: 3).

Temmuz 2020'de Azerbaycan ile Ermenistan arasında çıkan aktif çatışma, Karabağ sorununun doğasını değiştirdi. Çatışmalar, işgal altındaki Azerbaycan topraklarının dışında bir bölge olan Tovuz'da başladı. 2016'daki dört günlük savaşın aksine, bir noktada, ateşkes anlaşması olmasa bile gerginlikler geçici olarak azaldı. Bu ara dönemde Ermenistan ve Azerbaycan askeri tatbikatlar düzenleyerek kaslarını esnetmeye devam ettiler. 17 Temmuz 2020'de Ermenistan ve Rusya, Kafkasya-2020 tatbikatı çerçevesinde ortak tatbikatlar duyurdu. Bunu Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak askeri tatbikatları izledi. Türk tarafında elit birlikler, insansız hava araçları, savaş helikopterleri ve F-16'lar katıldı. Tatbikatlar büyük bir öneme sahipti: Türkiye'nin Kafkasya'daki müttefikini herhangi bir tehdit karşısında desteklemeye hazır olduğunu gösterdi. 27 Eylül'de çatışmalar yeniden başladığında, Türk yetkililer Azerbaycan'ı güçlü bir şekilde destekledi (German, 2014: 41). Bu destek, Rusya'da Kafkasya'daki siyasi çözüm sürecini baltaladığı şeklinde algılandı.

Türk devletleri olarak Türkiye ve Azerbaycan son otuz yılda yakın ilişkiler geliştirdiler. Bu iş birliği Azerbaycan'ın askeri potansiyelinin inşasında belirleyici bir rol oynadı. 2010 yılında taraflar, güvenlik ve ekonomi alanlarında iş birliğinin temeli haline gelen Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı İş Birliği Anlaşmasını imzalamıştır. Anlaşma aynı zamanda ikili ilişkilerin çerçevesini tanımlamanın yanı sıra imzacı taraflar için kesin yükümlülükler de içermektedir. Anlaşmanın 2. maddesi çerçevesinde taraflar, bir güvenlik tehdidi durumunda birbirlerine yardım sağlamayı kabul ettiler. Cian Kasapoğlu bu maddeyi Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. maddesiyle bile karşılaştırmaktadır (Kubicek, 2013: 172).

Böylelikle, 2010 Anlaşması uyarınca Türkiye, Karabağ'daki çatışmaların yeniden başlamasının ardından Azerbaycan'ı sahada askeri hareketlerle aktif olarak destekleyebilirdi. Bu uluslararası hukuka uygun olur, ancak politik olarak riskli bir çaba olur. Rusya'nın çatışmaya katılma riski ve Ankara ile Moskova arasında çatışma riski olacaktır. Ermenistan Su-25'in kazasında Türk F-16'larını suçlayan Ermenistan, Rusya'yı kışkırtmak için Türk kartını oynamaya çalıştı, ancak bu iddiayı somut delillerle kanıtlayamadı. Üstelik Ermeni yetkililer, aynı zamanda Türkiye'nin Azerbaycan için verdiği desteği Ermenilere ve Ermenistan'a karşı bir savaş olarak göstermeye çalıştılar. Ancak Türkiye, Azerbaycan'a desteğini işgal altındaki topraklarla ihtiyatlı bir şekilde sınırladı. Türkiye doğuda Ermenistan sınırı yakınlarında herhangi bir manevra yapmazken, diğer bir bölgesel güç olan İran ise sınır bölgesinde asker biriktirdi.

Azerbaycan'a silah ve askeri teçhizat ithalatında Türkiye'nin payı, İsrail ve Rusya'ya kıyasla nispeten küçüktür. Bununla birlikte, savaş alanında belirleyici bir rol oynayan Türk desteğiydi. Yüksek teknolojiye sahip Türk insansız hava araçlarının tedariki, Azerbaycan'a hem yerde hem de havada operasyonel bir avantaj sağladı. Ayrıca Türk köşe yazarı Mete Yazar, Habertürk TV'ye verdiği röportajda "Suriye silahlı kuvvetleri ve Ermeni ordusunun benzer silah ve doktrini var. Türkiye, Suriye'deki askeri operasyon deneyimini Azerbaycanlı yetkililerle paylaşarak savaş alanında avantaj yaratmalarını sağladı" diye belirtmiştir (Kubicek, 2013: 172).

Ankara ve Moskova krizleri titizlikle ele alma becerilerini gösterdiler. Bu konuda Ankara son derece temkinli davranarak arka bahçesinde Moskova ile doğrudan çatışmaya girmemeye ve diyalog kanallarını açık tutmaya çalıştı. Ankara Siyasi Merkez Yönetim Kurulu Başkanı Hasan Kanbolat, bürokratik ve liderlik düzeyindeki işleyen mekanizmaların savaş sırasında riskleri en aza indirmede önemli bir rol oynadığını savunmaktadır (Witt, 1992: 1). İkinci Karabağ savaşının başlangıcından bu yana Rusya ve Türkiye cumhurbaşkanları altı kez telefonda, dışişleri bakanları ise beş kez görüştü. Ayrıca Türkiye Savunma Bakanı Hulusi Akar, mevkidaşı Sergei Shoigu ile yakın bir diyalog sürdürdü. Astana sürecinde olduğu gibi, kamu düzeyindeki Rus ve Türk yetkililer birbirlerine karşı açıklamalar yapmaktan kaçındı. Sonuç olarak, resmi mekanizmalar durumu kontrol altında tutmayı başardı ve Karabağ ihtilafı sırasında olası herhangi bir tırmanışı önledi (Hale, 1996: 64).

Kafkasya ve Ortadoğu'da çıkar çatışmalarının varlığına rağmen, Rusya ve Türkiye bu konuları düzenli olarak tartışmaya ve ortak payda aramaya devam etmektedir. Olayı Rus uçağıyla takip eden uzlaşma sürecinin ardından Suriye'deki krizi çözme mekanizması olarak Astana Zirvesi'nin kurulması, dış politika diyalog kapasitesinin geliştirilmesinde önemli bir emsal oldu. Bu diyalogun tüm farklılıkları çözmesi pek olası olmasa da, ülkeler arasındaki olası çatışmalardan kaçınmaya yardımcı olur ve gerilimi azaltırken her iki taraf için de manevra alanı açmış durumdadır (Zaman, 1992: 8). Vladimir Putin'in 17 Kasım yorumları, Türkiye'nin tutumunun Kremlin tarafından takdir edildiğini göstermektedir. Putin, "Türkiye'nin [Dağlık Karabağ ihtilafındaki] eylemlerine her türlü değerlendirme yapabilirsiniz, lakin uluslararası hukuku ihlal etmekte Türkiye'yi suçlamak zordur. Herhangi bir tat değerlendirmesi olabilir, ancak yine de durum tam olarak önce belirtildiği gibi. " Rusya Devlet Başkanı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Fransa arasındaki ilişkiye değinerek, "Biz [Türkiye ve Rusya] neden burada Karadeniz bölgesinde aynı şeyi yapamıyoruz?" (Bishku 2001: 3). Şu anda Rusya ile Türkiye arasındaki iş birliği düzeyi, Almanya ve Fransa arasındaki iş birliği düzeyi ile karşılaştırılmaz. Sergei Lavrov, "Biz [Rusya] Türkiye'yi hiçbir zaman stratejik müttefikimiz olarak nitelendirmedik, bu ilişki stratejik müttefiklikten ziyade çok yakın bir ortaklıktır. Pek çok alanda, bu ortaklık doğası gereği stratejiktir" ifadesini kullanmıştır (Shiriyev ve Davies, 2013: 191-194).

Son birkaç yılda, Türkiye ve Rusya, iş birliği alanlarını ekonomiden siyasete genişletmeyi başarmıştır. Rus siyasetinin evrimi de burada belirleyici bir rol oynadı. Dmitry Trenin, "Rusya'nın temel çıkarlarına yönelik tehditleri en aza indirmek için" Kremlin'in üçüncü güçlerle iş birliği konusunda eskisinden daha esnek olduğunu savunmaktadır. Kafkasya'da Türkiye ile iş birliği, Rus dış politikasındaki bu değişimin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bakü'den bir Azerbaycanlı uzman (19 Kasım röportajı), bu Rus-Türk iş birliğinin Batı'nın Kafkas siyasetine erişimini de kısıtladığını söyledi. Dahası, Ankara ile daha yakın çalışan Moskova'nın Türkiye'yi Avrasya eksenine yaklaştırmayı ve NATO'dan uzaklaştırmayı amaçladığını iddia etmektedir (German, 2014: 41).

4.4. Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorununa Yönelik Politikası

Türkiye ve Azerbaycan devletleri arasındaki ilişkiler "bir millet iki devlet" sloganı ile bu devletler arasında önemli dostluk ilişkileri kapsamında geliştirilmektedir. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni resmi şekilde tanıyan birinci devlet Türkiye devleti olmuştur. 14 Ocak 1992 senesinde Azerbaycan ile imzalanmış olan protokol ile beraber diplomatik ilişki oluşturulmuştur ve Başkonsolosluk şeklinde göreve başlayan Temsilcilik, bundan sonra artık Büyükelçilik düzeyinde yükseltilmiştir. Azerbaycan'da Bakü TC. Büyükelçiliği ve Nahçıvan ve Gence Başkonsoloslukları şimdi de faaliyet göstermektedir. Ankara'da ise Azerbaycan'ın Büyükelçiliği' ve aynı zamanda İstanbul ve Kars'ta Başkonsoloslukları faaliyet göstermektedir. Bu süreçte yüzden fazla sözleşme, çeşitli protokoller ve iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır. İki ülke arasında ticaret, eğitim, kültür ve en önemlisi ekonomi konularında ve bilimsel alanlarda yapılan birçok anlaşma şimdiye kadar yürürlüktedir (Mikhelidze, 2010: 4).

Türkiye devleti hem Osmanlı imparatorluğu döneminde hem Cumhuriyet zamanında Güney Kafkasya yönünde heran Rusya ile rekabet içerisindeydi. Ama Sovyetler Birliği zamanında Türkiye, herhangi bir konuda Rusya ile arasını bozmak istemiyordu. Türkiye ilk başlarda, konu ile bağlı "bir devlet içinde iki etnik halkın çatışması" olarak görmüştür. Dağlık Karabağ probleminin Sovyetler Birliğinin dahili problemi olduğunu, lakin, SSCB kapsamında ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye, yaşananlara "bekle ve gör" taktiyi ile yaklaşmayı uygun görmüştür. Bu siyaset Karabağ sorununun ilk başlarında Türkiye devletinin yaşananlara karışmamasını açık biçimde göstermiştir. Lakin SSCB'nin dağılmasından sonra, yerel ve uluslararası güçler Ermenistan'ın arkasında durmuş ve bu güçlerin yardımı ile Ermenistan tek kalan Azerbaycan devletine karşı katliamlar ve soykırım gerçekleştirilmiştir. Bunu gören Türkiye devleti geleneksel siyasetini bir tarafa bırakmıştır ve Azerbaycan devleti tarafında yerini almıştır (Buzan, Waver, 2003: 12).

Hocalıda Soykırım yaşanan zamana kadar Türkiye devleti Azerbaycan ve Ermenistan devletlerine Karabağ sorunu açısından aynı mesafede kaldığını vurgulamıştır. Ancak Hocalı

kentinde 613 kişinin acımasız şekilde katliama uğraması Türkiye ve Ermenistan devletleri arasındaki gerilimi arttırmıştır. 1993 senesinde Kelbecer ve Fuzuli kentlerinin işgal edilmesi zaten gerilmiş olan durumu tamamen kötüleştirdi. Savaş zamanında Ermenistan güçleri Nahçıvan Özerk Cumhuriyetine saldırmıştır. Bu, Türkiye devletinin öfkesini açık bir şekilde ifade etmesine sebep olmuştur. Bununla da Türkiye bildirmiştir ki, bundan sonra Ermenistan'a karşı askeri müdahalede yer alacaktır. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki aktif çatışma 1994 yılında Bişkekte yapılan ateşkes anlaşmasıyla sözde “durdurulmuştur”. Fakat 2.500.000'lük Ermenistan toplumu hiçbir şekilde durumdan tatmin olmayarak, sadece bu nedenle 100.000.000'dan fazla Türk halklarını kendine düşman olarak seçmiştir (Dedeyev, 2008: 52).

1993 yılında Ermenistan'la sınır kapısını kapatarak Azerbaycan devletine yönelik hassas düşüncesini dünyaya karşı vurgulayan Türkiye devleti, 1994 senesinde hava yolunu da kapatarak Ermenistan hükümeti ile tüm ilişkilerini sonlandırdı. Bu şekilde Ermenistan'ın adım ata bileceği kapılar tek-tek kapanmıştır. Daha sonra Ermenistan ekonomik ve siyasi açıdan düşüş yaşamaya başlamıştır. Dağlık Karabağ problemi artık Türkiye'nin ilk gündem maddelerinden biri olmuştur. Aynı zamanda da dış politikasının belirleyici temel faktörlerinden biridir. Türkiye her seferinde dünyaya tekrar-tekrar duyurmuştur ki, Ermenilerle farklı bir konuda anlaşma sağlanması imkânı Dağlık Karabağ probleminin çözümü ile ilişkilidir. Ancak son zamanlarda yaşananlar, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkileri zorlaştırmıştır. Buna örnek olarak esasında “Ermeni Açılımı“ adı ile normalleşme dönemine girilmesini gösterebiliriz. İşgal gerçekleştikten sonra kapalı olan hava kargo taşımacılığı AK Parti zamanında tekrar olarak açılmıştır. Aynı zamanda Türkiye'deki Ermeni halkına ait olan eski kiliseler baştan inşa edilmiştir ve bazıları da restore edilmiş ve halk için sunulmuştur (Gürel, 1992: 1).

Gerginlikler çok yüksek seviyeye yükselmişti. Bununla tarihte görülmeyen bir ilke imza atılmıştı, Türkiye devleti Cumhurbaşkanı, Ermenistan devletine resmi şekilde sefer etmiştir. Bu ziyaretin sebebi “futbol diplomasisi” olarak nitelendirilmiştir. Bu olay doğrultusunda Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi girişimleri, Azerbaycan toplumu tarafından hoş karşılanmadı ve Azerbaycan'da Türkiye'ye karşı tepkilerin artmasına neden oldu. Bununla da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, İstanbul'da düzenlenen Medeniyetler İttifakı toplantısına katılmamıştır. Bu durumla tepkisini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan bu tepkiye esasen, Azerbaycan'a sefer gerçekleştirmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı, Azerbaycan Milli Meclisinde vekillerin karşısında “Dağlık Karabağ problemini hall etmeden Ermenistan'la sınırları açmamız mümkün olamaz” ifadesini söylemiştir. Bu Azerbaycan'ı rahatlatmış oldu. Lakin, 6 ay sonra İsviçre Cenevre Üniversitesi'nde Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanları tarafından protokoller imzalanmıştır. Bu hadise, Azerbaycan halkının aklında takrar soru işaretlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu defa bir Ermenistan cumhurbaşkanı ilk kez Türkiye'ye gelmiştir ve futbol diplomasisinin ikinci yarısı başlamıştır (Kasım, 2015: 11).

Daha sonra Bursada Türkiye - Ermenistan futbol maçı düzenlenmiştir. Burada Sarkisyan statta Azerbaycan bayrağının olmasını istememiştir ve bu nedenle taraftarların getirmiş olduğu Azerbaycan bayraklarının toplanılması ve kaldırılmış bayraklardan bazısının çöp kutusuna atılması görüntüleri Azerbaycan devletinin Türkiye'ye bayrak notası göndermesine sebep olmuştur. 2010 yılına kadar olan dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde sıklıkla gerginlikler görülse de esasen dostluk ve kardeşlik havası yüksek olmuştur. Esasen Sovyetlerin dağılmasından sonraki dönemde iki devletin daha çok yaklaşması ile beraber ilişkiler stratejik açıdan ortaklık düzeyine yükselmeyi başardı. Bu dönem hem sosyal hem ekonomik hem de siyasî alanda etkisini göstermiştir ve Azerbaycan ve Türkiye ortak şekilde hareket etmiş ve bölge siyasetine yön vermeye başlamıştır (Kazımlı, 2018: 12).

Türkiye devleti, Karabağ sorununun çözümü yönünde çaba gösteren ilk devletlerden biri olmuştur. Türkiye devleti, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusyadan farklı olarak, Azerbaycanı güçlü bir şekilde desteklemiştir. Her iki devletin dil, tarih, kültür, din birliği birbirine benzemektedir. Bu da Azerbaycan ve Türkiyenin millî çıkarlarının üst-üste düşmesine sebep olmaktadır. Bundan dolayı Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerin olumlu tarafa taşınması için Ermenistanın Azerbaycanın işgal edilen topraklarından çıkılmasını talep etmektedir. Türkiye, Uluslararası alanda baskılara bakılmaksızın Ermenistan, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ sorununa yönelik bakışında Azerbaycanın tarafında olmakla, istikrarını korumaktadır. Türkiye, Uluslararası alanda tek başına bulunan Azerbaycanın her zaman yanında olmuştur. Bazı suni sebeplerle Türkiye ile Azerbaycanın bir dönem birbirinden uzaklaştırılmasına çalışıldı. Lakin, kısa bir dönemde Devletler, bu oluşumların farkına vardılar ve daha dikkatli olmak gerektiğini anladılar. Bununla da kardeşliklerini hiçbir gücün bozamayacağını mesajını verdiler. Türkiye'ye Ermenistan'a sınırın açılması ile bağlı yapılan baskılar ve bu sebeple ileri sürülen koşullar Türkiye için ağır bir sınav olarak tarihe geçmiştir (Kurt, 2017: 2).

Protokoller döneminde Türkiye, ısrarla garanti vermiştir ki, Azerbaycanın millî menfaatleri aleyhine hiçbir politika takip etmeyecektir. Türkiye ile Ermenistan sınırının Dağlık Karabağ anlaşmazlığı çözümlenmeden açılmayacağı hem Başbakan Recep Tayyip Erdoğan hem de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından birçok defa açıklanmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da bunu, yaptığı konuşmalar ve verdiği beyanatlarla dile getirmiştir (Özyılmaz, 2013: 12). Fakat zaman zaman yapılan bu normalleşme girişimleri Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından fayda sağlamamıştır. Bu bağlamda 1993 senesinden itibaren Türkiye'nin Ermenistan'a karşı tutum ve politikasının genel anlamda değişmez olarak devam etmesinin nedeni, Azerbaycan devletine karşı Ermenistan tarafından yapılan işgal siyasetidir.

4.5. Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Etkisi

Türkiye, eski SSCB devletlerinde nüfuzunu genişletmek için yalnızca sınırlı siyasi ve ekonomik kaynaklara sahiptir. Kürtlerin özerklik mücadelesine karşı çıkmak için başlatılan savaş, insan haklarına saygılı bir demokrasi olarak dünyanın geri kalanının Türkiye'ye olan güvenini baltaladı. Türkiye, Batı ile yakın bağlarından büyük ölçüde yararlanmayı başarırken, her zaman bir Batı silahı olarak görülme tehlikesi vardır. Ve Türkiye ekonomisi - yüksek enflasyon oranları ve yapısal işsizlikle - yeni zorluğun üstesinden gelmek için yetersiz durumdadır (Sarıkaya, 2019: 65).

Türkiye'de Dağlık Karabağ sorununun çözümünün özel bir yeri ve rolü var. 1992 yılında AGİT Minsk Grubu kurulduğu zaman Türkiye, Azerbaycan ve Türkiye'nin ısrarlarına rağmen, eş başkan devletler ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlık nedeniyle eş başkanlık yapan ülkeler grubuna dahil edilmedi. Diğer eş başkanlık yapan devletleri, değerlendirdiğimizde, hiçbirinin Ermenistan ile ortak bir sınırı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Siyasi ve mali destek sağlamanın dışında Ermenistan üzerinde başka bir etkiye sahip değiller. Minsk Grubu'nun arabuluculuk girişimleri 20 yıldır sonuç vermedi ve sorun hala çözülmemiş durumda. Ancak Ermenistan'ın en çok çözülmemiş sorun nedeniyle siyasi, sosyo-ekonomik ve güvenlik açısından zorluk yaşadığı bilinmektedir (Şiriyev, 2010: 14).

Ermenistan her zaman Türkiye ile ilişkiler kurmak ve geliştirmekle ilgilenmiştir. Lakin, Ermenistan tarafından uluslararası arenada aşırı getirilen soykırım propagandası, aynı zamanda Türkiye'nin topraklarının bütünlüğünü teyit eden Moskova ve Kars antlaşmalarının tanınmaması Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. Maddesinde yansımıştır. "Ermenistan Cumhuriyeti, Batı Ermenistan'daki Ermeni Soykırımı'nın uluslararası toplum tarafından tanınmasını talep etmektedir" fikri, Ermenistan liderlerinden ve diğerlerinden Türkiye'ye yönelik düzenli tehditler, taraflar arasında diplomatik ilişkilerin kurulamamasının nedeniydi (Sarıkaya, 2019: 65).

Uluslararası arenada kırılma noktaları ortaya çıktığında, devletler çeşitli tehdit ve faydalarla karşı karşıya kalır. SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye ile ilişkilerde Ermenistan için çıkar ve tehdit unsurları ortaya çıktı. Türkiye, aslında hiçbir zaman Ermenistan için gerçek bir tehdit oluşturmamıştır. Fakat Ermenilerin tarihten gelen Türk düşmanlığı ve gerçeklikten uzak "Ermeni soykırımı" iddiaları Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde engelleyici unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, SSCB'nin dağılmasından önce bile, Türkiye'nin Rusya Büyükelçisi Volkan Vural, sözde bağımsızlığın kazanılmasının ardından Türk-Ermeni ilişkilerinin ana hatlarını belirlemek üzere Ermenistan'ı ziyaret etti ve devlet yetkilileriyle görüştü. Ermeni yetkililer Türkiye devletinin önerisini dikkate alamadılar, 100 yıllık propagandanın etkisinden kurtulamamakla beraber iyi düşünülmüş bir karar vermekte çaresiz kaldılar. Sonuç olarak, iki ülke arasında diplomatik ilişkiler henüz kurulmadı (Yiğit, 2017: 5).

Huriyyet gazetesine göre, Kasım 2012'de Türkiye, Minsk Grubu'na Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ve Ermenistan'ın da katılmaya davet edildiği bir ulaştırma projesinin eş başkanlığını sundu. Türkiye tarafına göre bu proje, Karabağ çevresindeki işgal altındaki yedi bölgenin Ermenistan tarafından geri dönmesinin ardından barışı güçlendirmek için uygulanacaktır. Proje iki bölümden oluşmaktadır. İlk aşamada Türkiye-Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya demiryolu bağlantısının açılması planlanmaktadır. Ermenistan'la Azerbaycan'ın, Kars-Tiflis-Bakü demiryolu bağlantısının açılmasının ardından bir anlaşmaya varması durumunda Türkiye, Ermenistan ile sınırları ve demiryolu iletişimini açacaktır. Bunun ardından Türkiye ve Ermenistan arasında bir karayolu yapılması planlanmaktadır. Projenin ikinci bölümüne göre Marmara projesi tamamlandıktan sonra, Londra-Pekin demiryolu Asya ile Avrupa arasında demiryolu iletişimi sağlayacak ve Ermenistan da bu projeye Kars-Tiflis-Bakü demiryolu ile katılabilecektir.

Ermenistan, Azerbaycan ile barış müzakerelerine somut adımlar atarak başlarsa başka projelere de katılabilecektir. Bu projelerden biri de Trabzon limanının Ermenistan tarafından kullanılmasıdır. Böylelikle Ermenistan, uluslararası ulaşım koridoruna daha uygun ve daha ucuz bir erişim elde edecektir. Ermenistan işgal ettiği yedi bölgeyi terk ederse Azerbaycan'dan Rusya'ya geçen demiryolu hattını kullanabilecektir. Yukarıdakilere ek olarak, Azerbaycan ile Ermenistan arasında barış sağlanırsa, Ermenistan, ciddi enerji sorunları yaşayan Ermenistan'ı önemli ölçüde rahatlatarak enerji kaynaklarını ve transit hatlarını kullanabilecektir. Ermenistan bundan kendisi için maddi kazanç bile sağlayabilir.

Uluslararası ve yerel öneme sahip olan, bu türde birkaç proje örnek verilebilir. Ancak asıl mesele, Ermenistan'ın siyasi iradesini gösteren resmi temsilcilerinin Azerbaycan topraklarının kurtarılmasına karar vermesidir. Rusya'nın yörüngesinden uzaklaşan Ermeni yetkililerin böyle bir karar almaları henüz mümkün değil. Yine de bu gerçekleşirse, sadece Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerde değil, bölgede ve bir bütün olarak uluslararası arenada güvenliği sağlayacaktır. Ve birçok ekonomik, siyasi ve sosyal problemini çözen Ermenistan, bölgenin birleşmesi sürecine katılabilecektir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu incelemek, üçüncü tarafların ortaya koymuş oldukları tutumları belirlemek ve sorunun çözümünde Türkiye'nin ne tür etki göstermiş olduğunu analiz etmek ve Türkçe literatüre katkı sağlamak olmuştur. Bu doğrultuda konuya ilişkin olarak daha önce yapılmış araştırmalar değerlendirilmiş, Karabağ sorunu incelenmiş, Türkiye'nin bölgeye ve Karabağ sorununa yönelik gerçekleştirmiş olduğu politika analiz edilmiştir.

Bu çalışmada araştırmaya tabi tutulan ve cevaplanmaya çalışılan soru şu şekilde olmuştur: Üçüncü taraflar Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecinde nasıl bir etkiye sahiptir? Bu soru cevaplanmazdan önce belirtilmesi gerekir ki, genel olarak Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu üzerine olan literatürde Rusya'nın çatışmanın devam etmesinden yarar gördüğü, çözümsüzlüğün devamını sağlayarak kendi çıkarlarını korumaya çalıştığına dair bir yaklaşım vardır. Ermenistan ve Azerbaycan arasında Karabağ sorunu en aktif şekliyle 30 seneyi aşkın süredir ki, devam etmektedir. Bu zaman zarfında sorunu çözmek adına çalışmalar gerçekleştirmiş uluslararası örgütler ve bazı devletler olsa dahi herhangi bir çözüm üretilmemiş ve teklif olunan öneriler kabul görmemiştir. Aynı zamanda sorun giderek "frozen conflict" evresine girmiş ve çözümden uzaklaşmıştır. Fakat Azerbaycan ve Türkiye arasında giderek artan ortaklık ve iş birlikleri sonucunda iki ülke arasında karşılıklı bağımlılık oluşmuş ve Türkiye'nin bölgeye ve sorunun çözümüne ilgisinin arttığı görülmüştür. Bu doğrultuda Türkiye bölgede güvenliğin sağlanması açısından gerek Rusya ve Azerbaycan ile çalışmalar içerisinde yer almıştır. Çalışma içerisinde de belirtildiği gibi sorunun çözümünde arabuluculuk görevini üstlenen ve AGİT Minsk Grubu eş başkanlığını yürüten Fransa ve Rusya tarafsızlığını koruyamamış ve çözüm sürecini daha da çıkmaza soktuğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Azerbaycan'a Karabağ sorunu çerçevesinde güçlü şekilde destek vermesi dengeleyici unsur olarak görülmüştür. Özellikle İkinci Karabağ savaşında Türkiye Azerbaycan'a önemli desteklerde bulunmuştur ve tesadüf değildir ki Ermenistan ve Azerbaycan arasında ilk anlaşma metni olarak karşımıza çıkan 10 Kasım üçlü anlaşması bir tarafın (Azerbaycan'ın) sahadaki askerî üstünlüğünden sonra imzalanmıştır.

Bu çalışmada Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu araştırılırken askeri gücün devletlerin güvenliği ve toprak bütünlüğünü sağlaması açısından çok önemli husus olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda askeri ve politik olarak güçlü olanın kendi çıkarlarını Karabağ bölgesinde kabul ettirdiği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu da Klasik Realizm teorisinin bize sunmuş olduğu fikirlerin Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu bağlamında geçerli olması

anlamına gelmektedir. SSCB dağıldıktan sonra Ermenistan'ın işgalci, saldırgan tutumlarından dolayı bölgenin ekonomik olarak kalkınması ve bölge ülkeleri arasında ticari ilişkilerin oluşması da zora girmiş ve bölgenin güvenliğine tehdit oluşmuştur. SSCB zamanı Azerbaycan ve Ermenistan arasında var olan yüksek ekonomik ilişkiler, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali sonucunda sifira inmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan dışında ticari olarak Karabağ savaşının etkilerine bölge ülkelerinden Türkiye de maruz kalmıştır. Karabağ önemli stratejik konuma sahip olmasından dolayı Karabağ'ın Ermenistan tarafından kendi topraklarına katma çabası sadece iki ülkenin değil, aynı zamanda Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri ile olan ticaretini olumsuz etkilemiştir. Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali sonrasında Türkiye Ermenistan ile sınırları kapama şeklinde haklı olarıktan aldığı karar ile sadece Türkiye ve Ermenistan arasındaki ekonomik ilişkiler kesilmemiş, aynı zamanda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti dışında geri kalan Azerbaycan toprakları ile doğrudan kara bağlantısının kopması nedeniyle Türkiye ve Azerbaycan arasında olan ticari ve ekonomik ilişki de negatif yönde etkilenmiştir. Bazı araştırmalarda sınır kapama kararının Ermenistan ve Türkiye'ye yaşattığı ekonomik kayıplar ortaya konmaktadır. Dolayısıyla Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgalinin Azerbaycan ve Ermenistan'a ekonomik etkilerinin yanı sıra Türkiye'ye negatif etkileri de söz konusudur.

Sonuç olarak, artık Dağlık Karabağ probleminin çözüldüğünü diyebiliriz. Artık, Azerbaycan'ın tarihinde yeni bir aşama başlamıştır. Bu Azerbaycan devletinin zafer aşaması olarak nitelendirilebilir. Bir başka Ermeni provokasyonuna tepki olarak 27 Eylül'de başlayan karşı saldırı, 44 günde zaferle sonuçlanmıştır. Dünyanın en güçlü 50 ordusu arasında yer alan Azerbaycan Ordusu, İkinci Karabağ Savaşı'ndaki cesaretiyle dünya askeri tarihine yeni bir sayfa yazmıştır ve belli bir zaman askerî uzmanların gündemine oturmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan tarafının yapmış olduğu operasyonlar 1993'ten beri uygulanmayan BM Güvenlik Konseyi kararlarının sahada uygulanması olarak da görülebilir. Bu dönemde, savaşa Uluslararası toplumlar aşağıdaki tepkileri verdi:

Rusya Dışişleri Bakanlığı 27 Eylül'de tarafları derhal ateşi kesmeye ve durumu istikrara kavuşturmak için müzakerelere başlamaya çağırdı. Türkiye çatışmada Azerbaycan'a destek verdi. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, barışın ancak "Ermenistan işgal altındaki Azerbaycan topraklarından çıkmasıyla" bölgeye döneceğini söyledi. Türkiye her zamanki gibi Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan'ın yürütmüş olduğu politikayı tam olarak desteklemekteydi. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi, Kafkasya bölgesinde istikrarın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Zira Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve güçlenmesi bölgenin kalkınmasına, istikrarına ve güvenliğine önemli katkı sağlamaktadır. ABD, Avrupa ülkeleri ve NATO, Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmanın tırmanmasını kınadı. Karabağ sorununun barışçıl çözümünü denetleyen AGİT Minsk Grubu'nun eş başkanlığını yürüten Rusya, ABD ve Fransa liderleri 1 Ekim'de ortak bir açıklama yaptı. Tarafları derhal ateşkese ve önkoşul olmaksızın müzakerelere

geri dönmeye çağırdılar. 14 Ekim'de Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Moskova'nın Rusya'dan bölgeye askeri gözlemci göndermeyi doğru gördüğünü, ancak son söz Bakü ve Erivan'ın olması gerektiğini söyledi. 8 Kasım'da Kremlin, Putin'in Erdoğan'a Ermenistan ve Azerbaycan liderleriyle bir dizi telefon görüşmesinden bahsettiğini, bu sırada devlet başkanlarının düşmanlıklara erken son verilmesi ve barış görüşmelerinin başlaması için seçenekleri tartıştığını söyledi.

Sonuç olarak, 44 günde 5 şehir, 4 yerleşim yeri, yaklaşık 300 yerleşim yeri İstasyonda çok sayıda stratejik yükseklik işgalden kurtarıldı. Şuşa'nın 8 Kasım'da kurtuluşu savaşın kaderini belirledi. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan teslimiyet kararı imzaladı ve bundan sonra, Ağdam, Laçın, Kelbecer mahalleleri tek atışsız Azerbaycan'a geri döndü. Devletin toprak bütünlüğü yeniden sağlandı. 10 Aralık'ta Azerbaycan'ın zaferinin sağlanmasına müstesna bir katkı sağlayan Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla Zafer Geçidi düzenlendi. Ermeni ordusunun ele geçirilen askeri teçhizatı gösterildi. Artık, serbest bırakılan bölgelerin mayınlardan ve diğer patlayıcı cihazlardan temizleme süreci başladı. Şuşa yeniden Azerbaycan kültürünün başkenti ilan edildi. Uluslararası kuruluşlar, Ermeni vandalizminin sonuçlarını gözlemlemektedir.

Çalışmanın eksik taraflarına bakacak olursak, çalışmada ağırlıklı olarak Türkçe ve Azerbaycan dilinde olan araştırmalardan faydalanılmıştır ve sorunun diğer tarafı olan Ermenistan'ın kullanmış olduğu Ermenice bilinmediği için onların yapmış oldukları çalışmalar kullanılamamış sadece İngilizce bulunan kaynaklar çalışmaya dahil edilebilmiştir.

Çalışmanın bilime katkısına gelecek olursak, 2020 senesinde gerçekleşmiş olan İkinci Karabağ savaşına kadar bu alanda yapılmış olan çalışmalar birbirini neredeyse tekrar etmektedir. Çünkü sorunun yapısı öyle bir hal almıştı ki hiçbir gelişme sağlanamamaktaydı ve bu durumda da yapılan araştırmalar bir noktaya kadar ilerletilmekteydi. Bu çalışma İkinci Karabağ savaşından sonra bu alanda yapılmış ilk çalışmalardandır. Karabağ sorunu ile ilgili bazı konuların belirsiz kalması çalışma boyunca bulguların genellenerek yorum yapılmasını güçleştirmiştir. Bu nedenle Dağlık Karabağ'daki durumun netlik kazanması gelecekte bu konuda daha kapsamlı çalışma yapılmasına fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abrahamyan, Eduard, (16 Mart 2016), **The potential and obstacles to Armenia-İran strategic relations**, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13343-the-potential-andobstacles-to-armenia-iran-strategic-relations.html> (12.05.2021).
- Abushov, Kavus (2019), **Russian foreign policy towards the Nagorno-Karabakh conflict: prudent.**
- Acuff, Frank L. (2008), **How to Negotiate Anything with Anyone Anywhere Around the World**, American Management Association.
- Aliyev, Toğrul (2006), **Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunışık, Remzi vd. (2010), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı**, 6. Baskı, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Armaoğlu, Fahir (1991), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 2. Cilt, Türkiye İş Bankası, Ankara.
- Aslanlı, Araz (2015), **Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri**, Berikan, Ankara.
- Ateş, D. (2011), "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 10(1), 11-25.
- Aydın, Mustafa (2006), "**Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler**", Türk Dış Politikası, Baskın O.(Ed), İletişim Yay., İstanbul, s.370.
- Aydın, M. (2004), "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kitiği", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 1 (Bahar 2004), 33-60.
- Babayan, Nelli, (2015), "The return of the empire? Russia's counteractions to transatlantic democracy promotion in its near abroad", **Democratization**, 22(3), 1-21.
- Balcı, A. ve Kardeş, T. (2014), "Realizm", Ş, Kardeş ve A, Balcı (ed.), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Küre Yayınları, İstanbul, 119-134.
- Barry, B. vd. (2003), **Negotiation**, Fourth Edition, McGraw-Hill Company, USA.
- Bercovitch, Jacob ve Richard Jackson (2009), **Conflict Resolution in the Twenty –first Century: Principles, Methods and Approaches**, The University of Michigan Press.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı (2020), "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları", **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü**, 8, 14-19.

- Burgess, Heidi ve Guy M. Burgess (1997), **Encyclopedia of Conflict Resolution**, California: ABC-CLIO, Santa Barbara, California.
- Buzan, B., Waver, O. (2003), **Regions and Powers: The Structure of International Security**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Caferov, Nazim ve Aslanlı, Araz (2016), “Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya”, **Ermeni Araştırmaları**, 53, 239-260.
- Carnevale, Peter J. ve Arad, Sharon (1996), “Bias and Impartiality in International Mediation”, **Resolving International Conflicts**, (Ed.: BERCOVITCH, Jacob), 39-54.
- Cohen, Herb (1997), **Her Konuyu Müzakere Edebilirsiniz**, (Çev.: Şahin Cüceloğlu), Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Cornell, Svante E. (2001), “Small Nations and Great Powers, A study of ethno-political conflict in the Caucasus”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, 65(01), 140 – 262.
- Çiloğlu, Fahrettin (1998), **Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar**, Sinatle, İstanbul.
- Dağcı, Kenan ve Çaman, Efe; (2012), “Uluslararası Çatışma Çözümleri Yaklaşımları: Müzakere ve Arabuluculuk”, International Joint Conference, 10th (Int.) Knowledge Economy and Management Congress, Istanbul.
- Dedeyev, B. (Ed. O. Nuri Aras), (2008). **Dağlık Karabağ Sorununun Tarihi Arka Planına Bakış. Dağlık Karabağ Savaşı: Siyasi, Hukuki, Ekonomik Analiz**, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Bakü.
- Dugin, Aleksandr (2004), **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, Küre Yayınları, İstanbul.
- Feng, L. ve Ruizhuang, Z. (2006), “The typologies of realism”, **The Chinese Journal of International Politics**, 1(1), 109-134.
- Fowler, A (1997), **Müzakere, İkna ve Etkileme**, (Çev. A. BORA ve O. CANKOÇAK), 1. Baskı, İlkaynak Kültür ve Sanat Ürünleri Ltd. Şti., Ankara.
- Freizer, Sabine (2014), “Twenty years after the Nagorno-Karabakh ceasefire: an opportunity to move towards more inclusive conflict resolution”, **Caucasus Survey**, 1(2), 109-122.
- Gassanli, Murad (2016), “What Do Madrid Principles Say on Karabakh?”, **Azeri Report**.
- German, T. (2014), **Russia and the Caspian Sea: Projecting Power Or Competing for Influence?**, Army War College Carlisle Barracks Pa Strategic Studies Institute.
- Gerzon, Mark (2006), **Çatışmalı Ortamlarda Liderlik**, (Çev.: Ahmet Kardam), MESS Yayını No: 507, İstanbul
- Goldwich, David, (2010), **Win-Win Negotiations**, Marshall Cavendis Bussiness.

- Gökçül, B. (2005), **Stratejik İlişki Kurma: Müzakere**, Kapital Medya Hiz. A.Ş., İstanbul.
- Görgülü, Aybars (2008), **Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü**, TESEV yayınları, İstanbul.
- Gözlek, Duygu (2008), **Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü ve Geleceği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, Nazmi ve Ekici, Gökçen (2002), “Ortak Tehdit Algılamaları Ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri”, **Stratejik Analiz Dergisi**, 2(22), 37-43.
- Gürel, Ş. (1992), **Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 47 (01), 181-185.
- Ho-Wong Jeong (2008), **Understanding Conflict and Conflict Analysis**, SAGE Publications Ltd, London.
- Johan Galtung (1996), **Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict**, Development and Civilization, International Peace Research Institute, Oslo.
- Kakachia, K. K. (2011), “Challenges to the South Caucasus regional security aftermath of Russian–Georgian conflict: Hegemonic stability or new partnership?”, **Journal of Eurasian Studies**, 2(1), 15-20.
- Kamer Kasım (2002), “Armenia’s Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian and Kocharian Era”, **Review of Armenian Studies**, I, no. 6, 90-103.
- Kasım, K. (2015), **Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Dair Büyük Güçlerin Tutumu. Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ İhtilafı: Bölgesel Barış ve Güvenliğe ve Komşuluk İlişkilerine Bir Tehdit**, AVİM, Konferans Kitapları, No: 10, Ankara.
- Kazımlı, E. (2018), **Azerbaycan’ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar**, İstanbul: TASAM.
- Korobkin, Russell, (2009), **Negotiation: Theory and Strategy**, Aspen Publishers.
- Kressel, Kenneth (2000), “Mediation”, içinde Deutsch, Morton ve Peter T. Coleman (Ed), **The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice**, Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- Kubicek, P. (2013), “Energy politics and geopolitical competition in the Caspian Basin”, **Journal of Eurasian Studies**, 4(2), 171-180.
- Kurt, S. (2017), **Dağlık Karabağ Sorunu’nun Güvenlikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi**, Güvenlik Bilimleri Dergisi, 6(2).
- Lewicki, J. L. (1997), **Essentials of Negotiation**, McGraw-Hill Company, USA.

- Lipsky, David B. vd. (2003), **Emerging Systems for Managing Workplace Conflict**, CA.: John Wiley & Sons Inc, San Fransisco.
- Louis Kriesberg and Bruce W. Dayton (2012), **Constructive Conflicts from Escalation to Resolution**, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, New York, Toronto.
- Lyons, Carl, (2007), **I Win You Win: The Essential Guide to Principled Negotiation**, A & C Black Publishers, Great Britain.
- Mammadov, F. (2015), “Azerbaijan’s foreign policy–A new paradigm of careful pragmatism”, **The South Caucasus**, 29-36.
- Mehdiyeva, N. (2011), **Power games in the Caucasus: Azerbaijan’s foreign and energy policy towards the West, Russia and the Middle East**, 49, IB Tauris, London.
- Morgenthau H. J. (1966), **Politics Among Nations**, 4. Baskı, Knopf, 25, New York.
- _(1985), **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, McGraw-Hill Inc, New York.
- Morley, Ian E. ve Stephenson, Geoffrey Michael (1977), **The social psychology of bargaining**, G. Allen & Unwin, London.
- Nichol, J. (2013). “Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for US Interests”, **Current Politics and Economics of Russia, Eastern and Central Europe**, 28(3/4), 277.
- Nicolson ve Sir Harold (1950), **Diplomacy**, Oxford University Press, London.
- Ögütçü, Büşra (2021), “Dağlık Karabağ Sorununda Uluslararası Arabuluculuk”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 7(1), 162-191.
- Özhan Dedeoğlu, A. (2002), “Tüketici Davranışları Alanında Kalitatif Araştırmaların Önemi ve Multidisipliner Yaklaşımlar”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, 17(2), 75-92.
- Özkan, Arda (2015), “Türkiye – Ermenistan İlişkilerinde Dönüm Noktası: Diyalog Tesisinde Zürih Protokolleri”, **Yeni Türkiye**, sayı 78, 652-661.
- Özyılmaz, E.V. (2013), “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 15(2). 191-208.
- Paik, Y. ve Tung, R.L. (1999), “Negotiating with East Asians: How to Attain Win-Win Outcomes”, **Management International Review**, 39(2), 103-122.
- Peter Wallensteen (2002), **Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System**, New Delhi: SAGE Publications, London, California.
- Pokalova, E. (2015), “Conflict Resolution in Frozen Conflicts: Timing in Nagorno Karabakh”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 17(1), 68-85.

- Potier, Tim (2009), **Nagorno-Karabakh: Ever Closer to a Settlement, Step-by-Step**, OSCE Yearbook.
- Rasizade, A. (2011), Azerbaijan's prospects in Nagorno-Karabakh, **Mediterranean Quarterly**, 22(3), 72-94.
- Rehimov, R. (2020), **Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Azerbaycan-İran sınırının işgal altındaki kısımları tamamen kurtarıldı**, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-azerbaycan-iran-sinirinin-iskal-altindaki-kisimleri-tamamen-kurtarildi/2015520> (12.05.2021).
- Sarıkaya, Y. (2019), "Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İş Birliği Boyutu", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, 16(64), 585-597.
- Şiriyev, Z. (2010), "Azerbaycan'ın Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, 10, USAK Yayınları, Ankara.
- Şavrov, N. N. (1911), **Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie**, Sankt Petersburg, 59-61.
- Sarı, A. (2012), Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 8(15), 1-31, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrjtj/issue/7528/99169> (12.05.2021).
- Sığrı, Ünsal ve Varoğlu, Kadir (2013), **Müzakere ve Arabuluculuk**, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Smith, Jeremy, (2015), **Nagorno Karabakh under Soviet Rule**, (der), Mikko Palonkorpi, The South Caucasus beyond Borders, Boundaries and Division Lines, Conflicts, Cooperation and Development; Finland, Turku, Juvenus Print, 9-28.
- Swietochowski, Tadeusz (1985), **Russian Azerbaijan The Shaping of National Identity in a Muslim Community**, Cambridge.
- Şihaliyev, E. ve Yılmaz, R. (2015), "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları", **BilgeStrateji**, 7(13), 31-54, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bs/issue/3797/50925> (12.05.2021).
- Şihaliyev, Emin (2011), "Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermenistan-Azerbaycan Çatışması", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(1), 139-160.
- Taşkıran, Cemalettin (1995), **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- UN, Office of Legal Affairs (1992), **Codification Division, Handbook on the Peaceful Settlement of the Disputes between States**, United Nations Publication, New York.
- Varoğlu, A.Kadir vd. (1998), **Müzakere Teknikleri**, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara.

- Yiğit, S. ve Gülbiten, G. (2017), “Rusya’nın Güney Kafkas Dış Politikası: Dağlık Karabağ ve Hazar Denizi”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, 5(2).
- Yılmaz, R. (2010), “Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 5(2), 69-93.
- Yılmaz, Reha ve İsmayıl, Elnur (2011), “**Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu**”, Rapor No: 37, BİLGESAM, İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- _____ (2008), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yunusov, Arif (2005), **Karabakh Past & Present**, Baku.

EKLER

Ek 1: Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorununun Genel Görünümü

**Ek 2: İkinci Karabağ Savaşı Sonucunda Azerbaycan, Ermenistan, Rusya Arasında
İmzalanan 10 Kasım Anlaşmasının Metni**

10 KASIM KARABAĞ ANLAŞMASI

1. Dağlık Karabağ'daki ateş ve askeri operasyonlar 10 Kasım 2020 saat 00: 00'dan itibaren durduruluyor.
2. Taraflar mevcut konumlarında kalacaklardır.
3. Ağdam, 20 Kasım'a kadar Azerbaycan'a iade edilecek
4. 1860 itfaiye ve 380 teknik barış gücü, Dağlık Karabağ'da Laçin koridoru boyunca konuşlandırılıyor.
5. Rus kuvvetlerinin süresi 5 yıldır. Sürenin bitimine 6 ay kala, maddelerden biri ihlal edilmediği takdirde 5 yıl daha uzanacaktır.
6. Çatışmanın taraflarını izlemek için yangın kontrolü için bir Barış Koruma Merkezi kurulacaktır.
7. Kelbecer ilçesi 25 Kasım'da, Laçin ilçesi 1 Aralık'ta iade edilecektir.
8. Karabağ ile Ermenistan arasındaki 5 km'lik Laçin koridoru Rus kuvvetlerinin kontrolüne veriliyor.
6. Yeni bir Lachin koridorunun yapımına başlanacaktır.
7. Göçmenler, BM kontrolü altında Karabağ topraklarına dönecekler.
8. Savaş esirleri ve rehinelere, cesedlerin değişimi olacaktır.
9. Tüm ekonomik bağlantılar ve ulaşım hatları yenilenecektir. Azerbaycan ile Nahçıvan arasında bir ulaşım yolu olacaktır.

Ek 3: 10 Kasım Anlaşması Sonrasında Karabağ'da Oluşan Yeni Tablo

ÖZGEÇMİŞ

Vugar TARVERDİYEV, 2007 yılında Şehit Cabbar Esgerov İlkokulu'nu; 2010 yılında Şehit Cabbar Esgerov Ortaokulu'nu; 2014 yılında Şehit Cabbar Esgerov Lisesi'ni; 2018 yılında Azerbaycan Kamu Yönetimi Akademisi – Siyasal Yönetim Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

TARVERDİYEV, bekar olup, İngilizce bilmektedir.